

Mededelingen

van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw

15 tot 23 te BORNEM
AUGUSTUS
1937

HINGENE
WEERT
BORNEM
MARIEKERKE

SCHELDE

GEWESTELIJKE
TENTOONSTELLING VAN
FOLKLORE EN HEEMKUNDE

bernard

Druk HELIOS N.V. BRUSSEL

DE PRESIDENT ENDE RAEDTSLIEDEN
s Koninck van Castilien, van Leon, van Arragon, &c. GRAVE van
Vlaenderen, &c. Gheordonneert in Vlaenderen.

Alfoo Wy by Brieven van den Koninck onsen gheduchten Heere vanden 22. defer belast zyn te doen Publiceren dat Haere Majesteit bevonden hebbende, dat den besten en bequaemsten middel om d'Hollantsche ende andere vremde Ghebillioeneerde Munten uyt den Lande te royen, gheweest is, te aggreeren ende decreteren het accord ofte over-een-kominghe ghemaect met de Kooplieden der Steden van Ghendt ende Brugghe, den 2. ende 4. defer, op de propositie ende ter interventie vande Raeden, Fiscaelen van desen Hove, ende dat de Kooplieden der voorsyde Stede van Ghendt ghecommitteert hebben *Emanuel Hypolite vanden Haghe, Jan Bellemans, ende Francois Nuytens*, ende die van Brugghe d'Heer *Carel Steenlant, Jan Roussel, ende Gillis Duyssart*, om de selve Billioenen inne te wisselen ende te ontfanghen, op dat een-jeghelijk van dusdanighe Billioenen voorsien zynde, gheadverteert ende vermaent zy, dat hy de selve binnen de xiv. daghen, beghinnende den eersten vande toekomende Maendt, ende eyndende den 15. der selver, schuldigh is te draghen ende te doen wesen onder de voorschreven Perfoonen, die Haere Majesteit by de voorschreven Brieven heeft ghecommitteert ende gheauthoriseert, omme de selve Billioenen te wisselen, ende daer vooren de weerde te gheven, behoudens 't verlies van 6. en ten honderden, beloopende seven stuyvers en halven ten ponde groote, ende die te doen voeren buyten desen Lande, op de manieren ende conditien by de selve Majesteit gheprescribeert, sonder dat het middeler-tyt eenighsins toe-ghelaeten is de selve Billioenen t'ontfanghen, tyt te gheven, ofte die naer het expireren vande voorschreven xiv. daghen onder zyn bevelt te behouden, op peyne dat jeghens de ghone contrarie doende, gheprocedeert zal worden volghens het rigeur vande Placcaeten desen aengaende gheemaneert: Soo is 't, dat Wy van Syne Majesteits weghe ordonneren, ghelijck wy doen by desen, aen alle die het aengaen magh hemlieden daer naer punctuelijk te reguleren. Ghedaen inde Caemer vanden Raede in Vlaenderen den 26. Novembre 1685.

Ghepubliceert in het Consistorie vanden Raede in Vlaenderen, den 27. Novembre 1685.
Ondertekent:

J. DE VRIESE.

Te GHENDT, by *Pierre van der Laan vanden Kerckove*, op d'Hooghpoorte, Met Privilegie.

Met geld... altijd problemen!

Verantwoordelijke uitgever: Luc Rochtus, Van Breestraat 33, 2018 Antwerpen

Zetel van de vereniging: Erfgoedhuis Oud-Gemeentehuis, W. d'Urzelstraat 20, 2880 Hingene-Bornem

Secretaris: Achiel Calus, e-mail: heemkundekleinbrabant@gmail.com

Rek.nr.: BE63 0682 0091 4208

Cover: Affiche voor de heemkundetentoonstelling in Bornem in 1937 (© VHKB-foto J. Winckelmans)

Redactie: Benny Croket

Realisatie en druk: N.V. Drukkerij Baeté, Puurs

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de vorm en inhoud van de door hen ondertekende bijdragen.

Artikels mogen overgenomen worden mits bronvermelding en toestemming van auteur of uitgever.

Voorwoord van de voorzitter

L.S.,

Andermaal een nieuw nummer van onze "Mededelingen". Reeds nummer 36! Uit de hierna volgende rijke inhoudstafel blijkt weerom hoe afwisselend aan onderwerpen en feiten heemkunde is.

Ik zal deze inhoud niet bespreken in dit voorwoord (zoals meestal gebeurt in voorwoorden), maar wil wel de aandacht vestigen op het bekende gezegde dat men veel uit het verleden en de geschiedenis kan leren als de rede dat tenminste wil en men er voor open staat. Wreedheden en feesten, kunst en creativiteit, leed en vreugde zijn van alle tijden: wees dat indachtig bij het lezen van dit nummer. Na afbraak, dood en vernieling en na vele nutteloze menselijke offers moet er toch steeds opnieuw aan heropbouw gedaan worden.

Helaas gaf men op wereldvlak de laatste jaren weinig gehoor hieraan, in het oosten en het Midden-Oosten. Hopelijk laat de intelligentie, hetzij de echte hetzij de artificiële, ons dat toch eens beseffen en zal heemkunde daarbij het geheugen zijn en blijven.

Nog veel leesgenot,
Luc Rochtus
voorzitter
september 2025

Voor onderzoek in Erfgoedhuis Oud-Gemeentehuis ben je elke zaterdag welkom van 9u tot 12u30.
Bij voorkeur na reservatie via het contactformulier op onze website.

Inhoudstafel

De introductie van warme exotische dranken op het platteland. Een verkennende case-study met betrekking tot het dorp Hingene in het Land van Bornem	4	In memoriam dichteres Reninca (Puurs 1923-Oostende 2025)	53
		Sint-Huybrecht en Den Enghel, deel I	54
Het Hof op D'Aurot te Lippelo	10	Vanuit Puurs naar "het einde van de wereld"	73
Het Atelier of cultuurbeleving in Oppuurs (1981-1996)	16	Van heemkundetentoonstelling tot heemkundig museum	78
Een Mariekerkenaar geradbraakt	23	Connecties in kloostercollecties: Bornem – Mariënloof te Colen Kerniel	82
Een andere kijk op de archeologische site Nattenhaasdonk (gemeente Bornem)	24	Baden kan uw gezondheid schaden	85
Een ongepubliceerde 'Lactatie van Sint-Bernardus' van de Antwerpse schilder Gerard Seghers ontdekt in de abdij van Bornem	32	Aspergetijd	86
Een diamanten bruiloft te Eikevliet in 1932	35	De Delftse Bijbel, het oudste Nederlandstalige gedrukte boek (1477): dé schat van de abdijsbibliotheek	87
Betekenis van de naam Puurs	36	De vroeg-Romeinse periode in de Rupelstreek en Klein-Brabant	89
Een neoclassicistisch burgerhuis in Bornem	37	Ons digitaal archief	94
		Wat biedt u de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant?	95

De introductie van warme exotische dranken op het platteland. Een verkennende case-study met betrekking tot het dorp Hingene in het Land van Bornem

Jordi Bruggeman

Een belangrijk fenomeen in de periode vanaf de late 17de eeuw is de verspreiding van de warme dranken thee, koffie en chocolade. Initieel werden thee en koffie aanzien als iets dat thuishoort in de apotheek.¹ Verschillende onderzoekers zien in de opkomst van warme dranken en andere koloniale waren een belangrijke factor in het ontstaan van een nieuwe consumentenmentaliteit in het 18de-eeuwse Europa.²

Warme dranken lijken vrij snel hun nieuwheid en hun potentieel voor sociaal en cultureel onderscheid te verliezen. Tegen het midden van de 18de eeuw maakt de nieuwheid en het exotische van thee en koffie plaats voor bredere en gevarieerdere betekenissen gerelateerd aan fysiek comfort, plezier en gezelligheid.³

De consumptie van de nieuwe exotische warme dranken kan als luxe aanzien worden. De voedingswaarde van koffie en thee is namelijk laag – en dus niet het meest geschikt om te voldoen aan de noodzakelijke energiebehoefte – en de consumptie ervan is eerder een sociale aangelegenheid.⁴ In de 18de eeuw is porselein vaak afgebeeld in voorstellingen van het dagelijkse leven, onder meer op scènes van thee-, koffie- en chocoladedrinken. Hieruit blijkt duidelijk dat porselein in de loop van de 18de eeuw een andere rol gaat spelen in het sociale leven van de adel en de burgerij.⁵

Uitsnede uit schilderij 'Het vieruurtje' (1759-1778) door Jan Anton Garemijn
van een welgestelde Brugse burgerfamilie
(Museum Brugge – inv. 0000.GRO1356.I, foto Hugo Maertens -
https://collectie.museumbrugge.be/collection/work/id/0000_GRO1356_I)

Schilderij 'Het thee-uurtje' (1729-1792) door Jan Josef Horemans II
(Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen – inv. 5061 -
<https://kmska.be/nl/meesterwerk/het-thee-uurtje>)

A. McCants koppelt twee voorwaarden aan het ontstaan van een brede verspreiding van koffie en thee. De eerste is dat de aanvoer voldoende kan uitgebreid worden om aan de vraag te voldoen, zodat er geen verstikkende prijsstijgingen ontstaan, de tweede dat er een bredere vraag is, zodat het voorzien wordt in de budgetten en onderdeel wordt van de dagelijkse routine, zodanig dat de algemene levensstandaard verandert.⁶

Thee, koffie en chocolade

De eerste vermeldingen van thee, die uit het Verre Oosten is ingevoerd in Europa, zijn er in de tweede helft van de 16de eeuw.⁷ Thee is door de *Vereenigde Oostindische Compagnie* (VOC) vanaf de vroege 17de eeuw in kleine hoeveelheden via Hirado in Japan naar Holland verscheept en de VOC voert na 1637 meer thee in wanneer de vraag groter is.⁸

Theedrinken wint in Europa in de loop van de 17de eeuw stilaan aan populariteit. Hieraan gerelateerd ontstonden nieuwe gebruiken, onder meer om melk of room aan thee toe te voegen. Dit gebruik is geïntroduceerd om thee minder bitter te maken. Doordat theeblaadjes lang in de pot bleven trekken en de thee zeer geconcentreerd was, werd de thee door het tanninezuur zeer bitter en werden melk en suiker toegevoegd om de bittere smaak te verzachten. Omstreeks 1700 was het toevoegen van melk aan thee volledig ingeburgerd en zijn specifieke melk- en roomkannetjes ingevoerd.⁹ Thee werd aan tafel gemaakt. Een pot met kokend water werd naar tafel gebracht en dan opgegoten. Aangezien de thee heel sterk was, spoelde men de koppen eerst uit in een spoelkom, alvorens ze opnieuw te vullen.¹⁰ Een theebus werd gebruikt om thee in te bewaren.¹¹

De koffieplant is afkomstig uit Oost-Afrika. Vanaf de 16de eeuw maakten Europeanen kennis met koffie, die op dat moment populair was in de islamitische landen. Vanaf omstreeks het midden van de 17de eeuw ontstonden er koffiehuisen in Europa. In de tweede helft van de 17de eeuw werden koffieplanten ingevoerd in Sri Lanka en Java (Indonesië). Vanuit deze gebieden werd dan koffie ingevoerd in Europa.¹² Om koffie te bereiden werden koffiebonen gestampt met een vijzel of vormalen met een koffiemolen, waarna ze in een koffiekan werden gedaan waar kokend water bij gedaan werd. De tuit van de koffiekan was hoger geplaatst om het koffiegruis zo veel mogelijk beneden te laten.¹³

Europeanen maakten in het begin van de 16de eeuw kennis met cacao bij de ontdekkingsreizen naar Midden-Amerika. Het werd daar als drank geconsumeerd. De drank is overgenomen in Europa, waar er suiker aan werd toegevoegd. Aanvankelijk werd chocolade aan het Spaanse hof gedronken. Van daaruit verspreidde het zich verder. In het midden van de 17de eeuw werd in de belangrijkste Europese steden ook chocolade aangeboden in de koffiehuisen.¹⁴ Een chocoladeset bestond uit een chocoladekan met roerstok (*molinillo* of *moussoir*) en chocoladekoppen.¹⁵ Chocolade werd bereid door chocoladepasta, samen met een beetje water, langzaam in een pan te smelten. Het werd in een chocoladekan (*chocolatière*) met deksel gegoten, samen met kokend water, waar nog een beetje suiker, vanille en soms kaneel of fijngestampte kruidnagel aan werd toegevoegd.¹⁶

Geschied drankgerei

De invoer van voedsel, dieren en planten uit verafgelegen gebieden heeft een sterke impact op het dagelijkse leven.¹⁷ Samen met de opname van geïmporteerde en exotische producten in het dagelijks gebruik werden er ook afgeleide producten geïntroduceerd.¹⁸ Bij het breed verspreid raken van de consumptie van exotische dranken ontstond een duidelijke relatie met aangepast drankgerei in porselein.

Aangezien de nieuwe exotische warme dranken geschikt drankgerei vereisen voor hun bereiding en consumptie, is het logisch dat er exemplaren gebruikt werden die vervaardigd zijn in exotische herkomstgebieden. Door de hitteresistentie en het niet-poreuze karakter van porselein vervulde het niet alleen een rol als siervoorwerp, maar ook als geschikte container voor de nieuwe dranken.¹⁹ Naast Chinees en Japans porselein werd er ook in andere materialen drankgerei vervaardigd voor de consumptie van warme dranken.

Objecten die duidelijk gerelateerd zijn aan de consumptie van thee zijn in het archeologisch bestand te zien vanaf de periode die aanvangt omstreeks 1680.

De dominantie van theekoppen en -schoteltjes valt op.²⁰ Dit beeld is ook te zien in de venditielijsten uit de periode van 1725 tot 1730 van de *Generale Keizerlijke Indische Compagnie*, beter bekend als de Oostendse compagnie, die Chinees porselein importeerde in Vlaanderen.²¹ Deze tendens is bijvoorbeeld ook te zien in de inboedels van huishoudens in Antwerpen.²²

Zeker in het begin van de 18de eeuw is nog veel van het theegerei in andere materialen vervaardigd, voornamelijk in metaal (zilver, tin, koper en blik) en in 'gleiswerk'.²³ In de loop van de 18de eeuw en zeker in de 19de eeuw gaat industriële keramiek (onder andere Engelse creamware, pearlware en blackware) en vervolgens ook Europees porselein steeds meer winnen aan belang.²⁴

Een servies voor warme dranken kon, naast koppen, schoteltjes, een theepot of een koffie- of chocoladekan, onder meer een melk- of roomkan, een spoelkom en een suikerpot met deksel omvatten.²⁵ Daarnaast kon de kan of pot in een servies vergezeld zijn van een lekbakje of pattipan. Dit is een ondiep schoteltje. Een ondiep ovaal schoteltje of schuitje had deze functie bij de melk- of roomkan.²⁶ Het aantal verschillende onderdelen van een thee-, koffie- en chocoladeservies zou toegenomen zijn in de loop der jaren. Onder meer een lekbakje of pattipan, een schuitje, een roompot met deksel, theebussen en een suikerstrooier konden toegevoegd zijn aan het servies.²⁷

Sociale en geografische verspreiding van de exotische drankcultuur

De Vlaamse steden met enige omvang hadden tegen het einde van de 17de eeuw thee- en koffiehuisen, vaak op initiatief van Franse en Noord-Nederlandse immigranten. Een decennium later was de publieke consumptie van thee en koffie een dagelijkse gewoonte.²⁸ Tegen 1730 blijkt op basis van onderzoek van boedelinventarissen dat het merendeel van de inwoners van zowel Brussel als Antwerpen items bezaten die in relatie staan tot de consumptie van warme dranken.²⁹ In Antwerpen was, afgaande op boedelinventarissen, tegen 1730 het consumeren van thee breed verspreid over de bevolkingslagen, behalve bij de laagste. De theeconsumptie was tegen 1780 nog verder verspreid en veralgemeend.³⁰ In Gent is op basis van onderzoek van boedelinventarissen een gelijkaardige trend te zien. In 1700 was het voorkomen van theegerei in Gent beperkt tot de elite, maar in 1730 beschikken de meeste gezinnen over theegerei.³¹

De consumptie van thee en koffie verspreidde zich, afgaande op boedelinventarissen, ook naar secundaire steden, zoals Aalst, Lier en Lokeren en wat later ook naar kleinere plaatsen, zoals Eeklo en Roeselare.³² In Aalst is het eerste bewijs voor de huiselijke consumptie van thee en koffie pas in het begin van de 18de eeuw te plaatsen.³³ Huishoudens op het platteland liepen, ook afgaande op boedelinventarissen, wat achter op de trend en volgden pas in de tweede helft van de 18de eeuw.³⁴ Deze trend kaderde in de algemene groei van de rurale consumptie in de 18de eeuw.³⁵

Huishoudens op het platteland – behoudens de elite – liepen wat achter op de trend van warme exotische dranken, wat zich ook vertaalt in het porseleinbezit.³⁶ Kleine boeren en ambachtslui op het Brabantse platteland zouden geen porselein gehad hebben in de tweede helft van de 18de eeuw.³⁷ In het laatste kwart van de 18de eeuw was het bezit van porselein steeds gebruikelijker en beter toegankelijk voor de middenklasse. In een boedelinventaris van een priester uit Lochristi van 1782 zijn 140 stukken Chinees porselein vermeld en verschillende terrines uit Doornik. Dit geeft een goede illustratie van de democratisering van

thee.³⁸ De verspreiding op het platteland is, uitgezonderd de buitenplaatsen van de elite, archeologisch moeilijk te volgen. Dit is het gevolg van een beperktere beschikbaarheid van bruikbare archeologische contexten op het platteland. Het is dan ook niet mogelijk er het archeologisch beeld tegenover te plaatsen.

Warme dranken geconsumeerd in het kasteel d'Ursel

Het kasteel van Hingene werd als zomerverblijf gebruikt door de grafelijke, later hertogelijke, familie d'Ursel, die vrij veel hoge functies vervulde.³⁹ Ze waren heel vooraanstaand en dat reflecteert zich in het porseleinbezit. Voorlopig is alleen het porselein uit de kasteelvijver en in de boedelinventarissen grondig bestudeerd. In het kasteel was er ook drankgerei in andere keramiek.⁴⁰

Het kasteel d'Ursel in Hingene

Op vlak van Chinees en Japans porselein zijn er in de kasteelvijver in Hingene zeven koppen, negen schoteltjes, 18 borden, vier kommen, een vermoedelijke theepot, drie deksels, een schotel, drie vazen, drie (sier)bekers, een kalebasvormige (sier)fles en acht – omwille van de fragmentaire bewaring – niet op vorm te determineren objecten gevonden.⁴¹ Op basis van de afmetingen van het tafelgoed dat aan exotische warme dranken gerelateerd is, kan doorgaans achterhaald worden voor welke drank het bedoeld was.⁴² Omwille van het vrij fragmentarische karakter van de koppen die gevonden zijn in de kasteelvijver, zijn er onvoldoende afmetingen gekend om aan de hand ervan de specifieke geconsumeerde warme dranken in het kasteel te achterhalen. Bij een drietal koppen is de bodemdiameter wel vrij groot. Deze zijn wellicht in verband te brengen met de consumptie van koffie. De schoteltjes daarentegen sluiten op basis van de afmetingen eerder aan bij de consumptie van thee. Mogelijk zijn er kommen uit de vijver die gebruikt zijn als spoelkom bij de consumptie van thee. Fragmenten die duidelijk afkomstig zijn van chocoladegoed in Chinees en Japans porselein zijn niet aangetroffen.

Blauw gedecoreerd theeschoteltje uit China (HIWU Po-40) met seizoensbloemen groeiend in de grond (1700-1720), gevonden in de vijver van kasteel d'Ursel in Hingene (collectie provincie Antwerpen © Jordi Bruggeman)

Er zijn een aantal historische documenten bewaard in het archief van de familie d'Ursel die een beeld verstrekken van het drankgerei dat aanwezig was in het kasteel van Hingene.⁴³ In 1696, 1750, 1767 en 1860 zijn inventarissen opgesteld van de inboedel van het kasteel. De inventaris uit 1696 draagt niet bij, aangezien deze geen vaatwerk in keramiek vermeldt.⁴⁴

Tekeningen van een theeschoteltje (links - HIWU Po-40), een fragment van een vermoedelijk koffiekopje (midden boven - HIWU Po-133), een oorfragment van een vermoedelijke theepot (midden onder - HIWU Po-371) en een mogelijke spoelkom (rechts - HIWU Po-22+25), gevonden in de vijver van kasteel d'Ursel in Hingene (© Jordi Bruggeman)

De inventaris uit 1750 vermeldt kandelaars, vaasjes en theeserviezen, inclusief suiker-, melk- en theepot en in één geval ook een theebus.⁴⁵ Hieruit blijkt dat zowel op het gelijkvloers, als op de eerste verdieping zich wel wat vaatwerk bevond. Vaak is echter het materiaal waaruit het geproduceerd is niet meegegeven. Mogelijk wijst dit erop dat de keramiek waarvan geen materiaalsoort is vermeld geen porselein is. Het vermelde vaatwerk dat expliciet als porselein is omschreven, omvat in de slaapkamer van de hertogin (het latere quartier bleu):

deux bras de cheminées, porcelaine et cuivre; cinq grande tasses de porcelaine, trois avec couvertes et deux sans couvertes en in de antichambre van het Quartier Moiré (het latere Les Bains) une theyere, un plat pour le sucre, un jatte, un pot au lait, 2 tasses et une boîte de thé, le tout de porcelain. In één van de kamers op de eerste verdieping worden volgende objecten vermeld: deux petites vases de porcelaine qui sont sur la cheminée; 2 tasses, théyere, sucrier et pot au lait de porcelaine brune. Op de tweede verdieping vermeldt men in de gardemeuble deux bras de cheminée de porcelaine.

De inventaris van 1767 draagt slechts in beperkte mate bij, gezien slechts weinig vaatwerk is opgesomd en de materiaalsoort vaak niet is aangegeven. In de bijlage van de inventaris met de *mobilia* uit de bijkeuken is wel heel wat keramiek opgesomd, waaronder porselein.⁴⁶ Hierbij maakte men duidelijk een onderscheid tussen gewoon en fijn porselein, faïence en ander (wit) aardewerk.

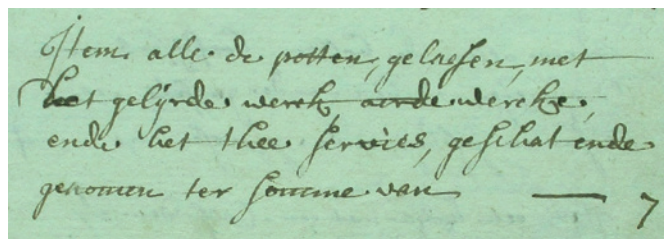
Doordringen bij de dorpsbewoners van Hingene

Niet alleen bij de edellieden in het kasteel d'Ursel vinden exotische warme dranken ingang in de vroegmoderne periode. Afgaande op enkele boedelinventarissen uit het Oud Gemeentearchief kreeg men in het dorp van Hingene ook de smaak van exotische warme dranken te pakken.⁴⁷ Onderstaande vaststellingen zijn gebaseerd op steekproef uit het Oud Gemeentearchief. Er zijn nog geen archeologische bronnen beschikbaar die ons bijkomend inlichten over het porseleinbezit van de dorpsbewoners.

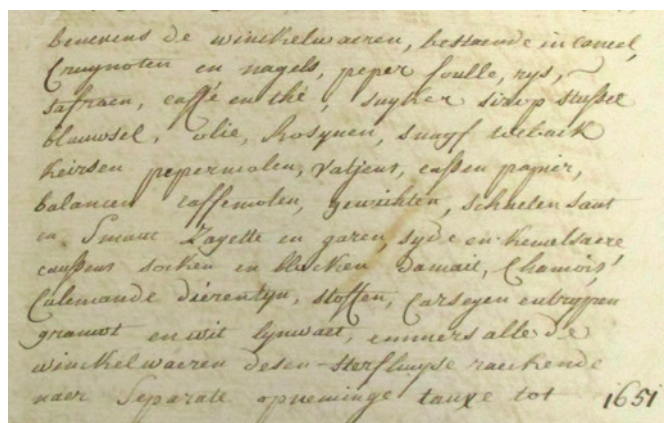
Uitsnede ter hoogte van het dorpscentrum van Hingene uit de Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik (1771-1778) (KBR - Koninklijke Bibliotheek van België agentschap Digitaal Vlaanderen)

Een eerste historische vermelding die teruggevonden werd van een aan thee gerelateerd artikel is terug te vinden in een inventaris van rond het midden van de 18de eeuw. In de verkoop op 18 april 1743 van het sterfhuis, de inboedel bij overlijden, van Marie Wesemael wordt een theemoor vermeld. Wellicht kan ook een trekpots in deze inventaris in verband gebracht worden met theeconsumptie.⁴⁸ Een andere duidelijke aanwijzing van het drinken van thee is de vermelding van een theeservies in een schattingsverslag van het sterfhuis van Laureys De Prince, gewezen brouwer-herbergier in De Croone in Hingene-Dorp.⁴⁹

Opgave van een theeservies in een schattingsverslag van 2 mei 1746 over roerende goederen in het sterfhuis van Laureys De Prince (+1738) (Rijksarchief Antwerpen, D056/152/02)

In Hingene waren er ook lokale handelaars die, naast andere koopwaar, ook thee aanboden. De eerste die voorlopig is gekend is Adriaen Maes. Dit blijkt uit de openbare verkoop na beslaglegging van zijn goederen op 30 september 1778. Deze winkelwaren had Adriaen betrokken van de heer Bastiens in Antwerpen. De suiker en de kandij die Adriaen aanbood is wellicht ook aan theeconsumptie gerelateerd. Tot de goederen behoort ook een doos chocolade. Deze zal geen repen chocolade bevat hebben, maar het basisproduct voor het vervaardigen van de exotische warme drank chocolade.⁵⁰ De 10 jaar later overleden Elisabeth Spiessens bood ook exotische handelswaren aan in haar kruidenierswinkel. Het gaat om koffie en thee. Ook bood ze suiker aan en behoorde een koffiemolen tot de handelswaar.⁵¹

De winkelwaren uit de Staat van Goed over het sterfhuis van Elisabeth Spiessens (+1788) (Rijksarchief Antwerpen, D056/076/23)

Vanaf de latere jaren '70 van de 18de eeuw zijn er iets meer vermeldingen van objecten die gerelateerd zijn aan de consumptie van de exotische warme dranken thee en koffie. Er zijn onder meer vermeldingen in het Oud Gemeentearchief Hingene in 1777, 1778, 1791, 1793 en 1795. Het gaat dan om tassen, theetassen, trek- of theepotten, koffietassen, koffiepotten, een koffiemolen, melkkannetjes, lepeltjes en theerekken. In de boedelinventarissen is jammer genoeg niet aangegeven uit welke materialen het drankgerei vervaardigd is.⁵²

De boedelinventarissen lichten ons doorgaans niet rechtstreeks in over het (voormalige) beroep en de welstand van de bezitters van de drankartikelen, al kan dit laatste enigszins afgeleid worden van de omvang en het saldo van de boedelstaat. Dat is, naast de hogergenoemde brouwer-herbergier Laureys De Prince, wel het geval bij Joannes Gerin. Hij was een gewezen smid. In de inventaris van 11 november 1777 van zijn bezittingen staan theetassen en trekpotten en een koffiepots vermeld.⁵³ Van Elias Van Vracem, die de meeste artikelen gerelateerd

aan de consumptie van exotische warme dranken bezit in de geraadpleegde boedelinventarissen, weten we dat hij naast landbouwer tevens brouwer-herbergier was in De Nieuwe Swaen, rechtover de kerk van Hingene. De inventaris van zijn inboedel dateert van 9 december 1778 en naar de omvang ervan vermoeden we dat hij min of meer begoed was.⁵⁴ De vraag die we ons daarbij moeten durven stellen is of er ook theeconsumptie was in de herberg. Voor zo ver we daar zicht op krijgen lijkt de consumptie van exotische warme dranken omstreeks het midden van de 18de eeuw in Hingene nog eerder te verbinden aan de meer welstellenden van het dorp en consumeerden ze exotische warme dranken om zich in het dorp sociaal te differentiëren. In de latere 18de eeuw lijkt de consumptie van exotische warme dranken en dan met name thee, sociaal breder door te dringen. Uit het toch wel aanzienlijke bezit van toebehoren voor de consumptie van thee en koffie door (gewezen) brouwer-herbergier Elias Van Vracem kan mogelijk afgeleid worden dat bepaalde personen zich in deze periode nog sociaal onderscheidden door hun uitgebreidere bezit aan drankgerei. Mogelijk consumeerden zij op dagelijkse basis

exotische warme dranken, terwijl dat bij andere dorpsgenoten nog eerder een zondagse aangelegenheid was.

Aan de hand van de boedelinventarissen van Joannes Gerin en Elias Van Vracem weten we ook waar in huis er recipiënten voor de consumptie van exotische warme dranken bewaard werden. Bij Joannes is dat in de keuken.⁵⁵ Elias bewaarde zijn drankgerei in de grote en de kleine keuken, maar ook in het slaapkamertje naast de grote keuken en in de kleine kamer.⁵⁶ Keukens vervulden vaak een belangrijke sociale functie, waar men ook vaak gasten ontving.⁵⁷ Hoe het drankgerei werd opgeborgen en of het een zichtbare plaats had - en of het dus ook een *displayfunctie* had - is vaak niet duidelijk. De aanwezigheid van een theerek in de grote keuken en in het slaapkamertje naast de grote keuken in de inboedel van Elias geven wel de indruk dat het drankgerei een goed zichtbare plaats kreeg en duidelijk geïntegreerd werd in het interieur.⁵⁸ Ook in de boedelinventaris (prijzij) uit 1784 van Jan Philip De Backer is een theerek vermeld.⁵⁹

Documentdatum	Persoon	Beroep	Drankgerei
18 april 1743	Marie Wesemael (sterfhuis)		theemoor, trekpot
2 mei 1746	Laureys De Prince (sterfhuis)	gewezen brouwer-herbergier	theeservies
11 november 1777	Joannes Gerin	gewezen smid	keuken: theetassen en trekpotten, koffiepote
9 december 1778 († Hingene in december 1775)	Elias Van Vracem (sterfhuis)	gewezen brouwer-herbergier	- in de grote keuken: theerek en tassen - in de kleine kamer: koffietassen en lepeltjes - in de kleine keuken: koffiemolen, melkkannetjes en een caffetier - in het slaapkamertje naast de grote keuken: theerek en tassen
19 februari 1793 († Hingene in oktober 1783)	Jan Philip De Backer (sterfhuis)		theepote en -tassen, theerek
16 juni 1795 († Hingene d.d. 27 september 1794)	Joanna D'Haems (sterfhuis)		theemoor

Overzichtstabel van de geraadpleegde boedels met drankgerei voor exotische warme dranken in het Oud Gemeentearchief Hingene (Rijksarchief Antwerpen, D056)

Conclusie

De introductie van exotische warme dranken in het landelijke Hingene volgt duidelijk de algemene tendens. De hertogelijke familie d'Ursel doet duidelijk goed mee met de opkomende trend van de consumptie van exotische warme dranken. Ze bezat verschillende theeserviezen. Uit de boedelinventarissen kan niet afgeleid worden of ze ook koffie- en chocoladeserviezen bezaten. Het porselein uit de vijver toont aan dat ze zeker ook koffiegoed bezaten. De hertogelijke familie zal zich van de dorpsbewoners onderscheiden hebben door onder meer het bezit van verschillende theeserviezen, met diverse onderdelen, wat niet in die mate het geval zal geweest zijn bij de andere dorpsbewoners in de 18de eeuw.

De midden tot laat 18de-eeuwse timing van het voor het eerst verschijnen van en vervolgens het meer algemeen doordringen van exotische warme dranken bij de dorpsbewoners sluit aan bij de algemene trend van de verspreiding op het platteland, de sites gerelateerd aan de elite buiten beschouwing gelaten. Interessant om te zien is dat er lokale handelaars waren die de basisproducten aanboden voor de aanmaak van exotische warme dranken. Het gerelateerde drankgerei lijkt een prominente plaats in huis gehad te hebben, wellicht om zich sociaal te kunnen differentiëren, maar ook om exotische elementen (chinoiserie) binnen te brengen in het interieur.

Eindnoten

- ¹ A.E.C. McCants, 'Exotic goods, popular consumption, and the standard of living. Thinking about globalization in the early modern world', in: *Journal of world history*, nr. 18-4, (World History Association), 2007, p. 444; A.E.C. McCants, 'Poor consumers as global consumers. The diffusion of tea and coffee drinking in the eighteenth century', in: *Economic history review*, nr. 61-51, (Economic History Society), 2008, p. 175; Corrigan, K.H., 'Asia on the Herengracht. Furnishing Amsterdam with Asian imports', in: K.H. Corrigan, J. van Campen & F. Dierckx (ed.), *Asia in Amsterdam. The culture of luxury in the Golden Age*, (Peabody Essex Museum/Rijksmuseum Amsterdam), Salem/Amsterdam 2015, p. 128
- ² B. Blondé, B. & W. Ryckbosch, 'Arriving to a set table. The integration of hot drinks in the urban consumer culture of the eighteenth-century Southern Low Countries', in: M. Berg e.a. (ed.), *Goods from the East, 1600-1800. Trading Eurasia*, (Palgrave Macmillan), Europe's Asian Centuries, Londen/New York 2015, p. 309
- ³ Zie eindnoot 2 'Arriving to a set table' p. 314-315
- ⁴ Zie eindnoot 1 'Poor consumers as global consumers', p. 172
- ⁵ N. De Bisscop, *De Chinese verleiding. Chinese exportkunst van de zestiende tot de negentiende eeuw*, (Stad Gent – Kunsthal Sint-Pietersabdij), Gent 2009, p. 27
- ⁶ Zie eindnoot 1 'Poor consumers as global consumers', p. 174
- ⁷ R. van Uytven, *Geschiedenis van de dorst. Twintig eeuwen drinken in de Lage Landen*, (Davidsfonds), Leuven 2007, p. 141
- ⁸ D.F. Lunsingh-Scheurleer, *Chine de commande*, (De Tijdstroom), Lochem 1989² (1966), p. 183
- ⁹ Zie eindnoot 5 'De Chinese verleiding', p. 114
- ¹⁰ Zie eindnoot 8 'Chine de commande', p. 183-184; Zie eindnoot 5 'De Chinese verleiding', p. 121
- ¹¹ J. Anseeuw e.a., *Achter Brugse muren. Op zoek naar materiële cultuur in Brugge, 1500-1800*, (Brugge Levend Archief), Leuven in oude huizen 8, Brugge 2014, p. 69
- ¹² Zie eindnoot 7 'Geschiedenis van de dorst', p. 131-133 en 137-138; Zie eindnoot 5 'De Chinese verleiding', p. 115
- ¹³ Zie eindnoot 11 'Achter Brugse muren', p. 69
- ¹⁴ L. Swaelen, 'Chocolade, een culinaire geschiedenis', in: F. De Nave & C. Depauw (ed.), *Europa aan tafel. Een verkenning van onze eet- en tafelcultuur*, (MIM), Orteliusreeks, Antwerpen 1993, p. 63; L. Swaelen, 'Chocolade en de Zuidelijke Nederlanden. Sociale en culturele aspecten van de chocolade van de 17de tot begin 19de eeuw', in: *Chocolade van drank voor edelman tot reep voor alleman. 16de-20de eeuw*, (ASLK), Brussel 1996, p. 59; Zie eindnoot 7 'Geschiedenis van de dorst', p. 128; Zie eindnoot 5 'De Chinese verleiding', p. 115-116
- ¹⁵ Zie eindnoot 14 'Chocolade van drank voor edelman tot reep voor alleman', p. 69
- ¹⁶ Zie eindnoot 5 'De Chinese verleiding', p. 117-118; Zie eindnoot 11 'Achter Brugse muren', p. 69
- ¹⁷ C. Mukerji, *From graven images. Patterns of modern materialism*, (Columbia University Press), New York 1983, p. 247; B. Blondé & I. Van Damme, 'Fashioning old and new or moulding the material culture of Europe (late seventeenth-early nineteenth centuries)', in: B. Blondé e.a. (ed.), *Fashioning Old and New. Changing Consumer Patterns in Europe (1650-1900)*, (Brepols), Turnhout 2009, p. 1
- ¹⁸ Zie eindnoot 2 'Arriving to a set table' p. 309
- ¹⁹ C. Bischoff, 'Woman collectors and the rise of the porcelain cabinet', in: J. van Campen & T. Eliëns (ed.), *Chinese porcelain for the Dutch Golden Age*, (Waanders), Zwolle 2014, 183
- ²⁰ J. Bruggeman, *Chinees en Japans porselein in het zuiden van de Nederlanden (16de - 19de eeuw) Een archeologische en historische benadering met focus op het huidige Vlaanderen*, Brussel 2024 (ongepub. doctoraatsverhandeling Vrije Universiteit Brussel), p. 409
- ²¹ Zie eindnoot 20 'Chinees en Japans porselein in het zuiden van de Nederlanden', p. 503
- ²² Zie eindnoot 7 'Geschiedenis van de dorst', p. 145
- ²³ Zie eindnoot 7 'Geschiedenis van de dorst', p. 145; J. De Geyter, *De kracht van een oosterse drank. De theeconsumptie in de Zuidelijke Nederlanden in de 18de eeuw*, Gent 2011 (ongepub. masterverhandeling Rijksuniversiteit Gent), p. 25
- ²⁴ Zie eindnoot 20 'Chinees en Japans porselein in het zuiden van de Nederlanden', p. 585-586
- ²⁵ Zie eindnoot 5 'De Chinese verleiding', p. 118-120
- ²⁶ C.J.A. Jörg, *Porselein als handelswaar. De porseleinhandel als onderdeel van de Chinahandel van de V.O.C. 1729-1794*, (Kemper), Groningen 1978, p. 180-181 & 185-186
- ²⁷ Zie eindnoot 26 'Porselein als handelswaar' p. 180-181 & 185-186; Zie eindnoot 5 'De Chinese verleiding', p. 118-120
- ²⁸ J. Parmentier, *Thee van Overzee. Maritieme en handelsrelaties tussen Vlaanderen en China tijdens de 18de eeuw*, (Ludion), Aalst 1996, p. 129; Parmentier, J., *Oostende en co. Het verhaal van de Zuid-Nederlandse Oost-Indiëvaart 1715-1735*, (Ludion), Gent 2002, p. 70
- ²⁹ B. Blondé & V. De Laet, 'New and old luxuries between the court and the city. A comparative perspective on material cultures in Brussels and Antwerp, 1650-1735', in: J. Ilmakunnas & J. Stobart (ed.), *A taste for luxury in early modern Europe. Display, acquisition and boundaries*, (Bloomsbury Academic), Londen/New York 2017, p. 45
- ³⁰ B. Blondé, 'Toe-eigening en de taal der dingen. Vraag- en uitroepetekens bij een stimulerend cultuurhistorisch concept in het onderzoek naar de materiële cultuur', in: *Volkskunde. Drie-maandelijkse tijdschrift voor de studie van het volksleven*, nr. 104-1, (Commissie der Nederlandsche Akademie van Wetenschappen/Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde), 2003, 169-170; B. Blondé & I. Van Damme, 'Een crisis als uitdaging? Kleinhandelsethologieën en verbruiksveranderingen te Antwerpen (ca. 1648 – ca. 1748)', in: *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, (Aksant), nr. 4-1, 2007, p. 66; Zie eindnoot 7 'Geschiedenis van de dorst', p. 145; B. Blondé & I. Van Damme, 2010: 'Retail growth and consumer changes in a declining urban economy. Antwerp (1650-1750)', in: *Economic history review*, nr. 63-3, (Economic History Society), p. 645
- ³¹ C. Terry, *Eenvoud en delicatesse. Norm en realiteit van de 18de-eeuwse tafelgewoonten*, Gent 1986 (ongepub. licentiaatsverhandeling Rijksuniversiteit Gent), p. 190-191
- ³² Zie eindnoot 23 'De kracht van een oosterse drank', p. 27; Zie eindnoot 2 'Arriving to a set table' p. 322
- ³³ Zie eindnoot 2 'Arriving to a set table' p. 317
- ³⁴ A. Bossuyt, *Chinamode. Import, imitatie en chinoiserie in de 18de-eeuwse Zuidelijke Nederlanden*, Leuven 1989 (ongepub. licentiaatsverhandeling Katholieke Universiteit Leuven), p. 75; Zie eindnoot 28 'Thee van Overzee', p. 12; Zie eindnoot 23 'De kracht van een oosterse drank', p. 21-33; Zie eindnoot 2 'Arriving to a set table' p. 322. J. Parmentier gaat uit van een start op het Vlaamse platteland rond 1740
- ³⁵ H. Deceulaer, 'Between Medieval continuities and Early Modern change: Proto-industrialization and consumption in the Southern Low Countries (1300-1800)', in: *Textile history*, nr. 37, (David and Charles), 2006, p. 136
- ³⁶ Zie eindnoot 23 'De kracht van een oosterse drank', p. 34-43
- ³⁷ Zie eindnoot 34, 'Chinamode', p. 74
- ³⁸ Zie eindnoot 28 'Thee van Overzee', p. 133
- ³⁹ K. De Vlieger-De Wilde & S. Migom, *Hôtel d'Ursel. Biografie van een Brusselse stadsresidentie 1590-1960*, (CFC-Editions), Brussel 2018, p. 8-24
- ⁴⁰ J. Bruggeman, *Porselein uit archeologische contexten in Vlaanderen. Een vergelijkende studie op basis van het porselein uit de vijver van het kasteel d'Ursel in Hingene (Bornem)*, Leuven 2008 (ongepub. masterverhandeling Katholieke Universiteit Leuven), 23-24
- ⁴¹ Zie eindnoot 39, 'Porselein uit archeologische contexten in Vlaanderen' p. 25-26 & 28-33; J. Bruggeman, Pronken met luxueus oosters porselein', in: *Magazine. Driemaandelijks uitgave van de Provincie Antwerpen/Kasteel d'Ursel*, nr. 79, (Provincie Antwerpen) 2024, p. 8; J. Bruggeman & G. Segers, *De mens in het Klein-Brabantse landschap. Een archeologische verkenning van Bornem en Puurs-Sint-Amands*, (VHKb), Jaarboek van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw 58-59, Bornem 2024, p. 182-183
- ⁴² Publicaties met de neerslag van onderzoek naar de afmetingen van kopjes en schoteltjes om te achterhalen voor welke drank ze bedoeld waren zijn: Zie eindnoot 26 'Porselein als handelswaar' p. 162-203; Zie eindnoot 5 'De Chinese verleiding', p. 117-118. Een studie specifiek voor de Zuidelijke Nederlanden is terug te vinden in: eindnoot 20 'Chinees en Japans porselein in het zuiden van de Nederlanden', p. 404-435
- ⁴³ Met dank aan Joke Bungeneers voor het verstrekken van transcripties van deze inventarissen
- ⁴⁴ Algemeen Rijksarchief Brussel (ARA), fonds d'Ursel, R13, 1696
- ⁴⁵ ARA, fonds d'Ursel R105, 1750
- ⁴⁶ ARA, fonds d'Ursel R105, 1767
- ⁴⁷ Met hartelijke dank aan Benny Croket voor het aanleveren van transcripties van enkele 18de-eeuwse boedelinventarissen uit Hingene
- ⁴⁸ Rijksarchief Antwerpen (RAA), Oud Gemeentearchief Hingene D056/132, 18/04/1743
- ⁴⁹ RAA, Oud Gemeentearchief Hingene D056/112, 2/05/1746
- ⁵⁰ RAA, D056/135.4, 30/09/1778
- ⁵¹ RAA, D056/076, 11/10/1791
- ⁵² RAA, D056/075, 11/11/1777 & 09/12/1778; D056/076, 11/10/1791, 19/02/1793 & 16/06/1795
- ⁵³ RAA, D056/075, 11/11/1777
- ⁵⁴ RAA, D056/075, 09/12/1778
- ⁵⁵ RAA, D056/075, 11/11/1777
- ⁵⁶ RAA, D056/075, 09/12/1778
- ⁵⁷ I. Baatsen, B. Blondé & C. De Staelen, 'Antwerp and the 'material renaissance'. Exploring the social and economic significance of crystal glass and majolica in the sixteenth century', in: D. Gaïmster, T. Hamling & C. Richardson (ed.), *The Routledge handbook of material culture in early modern Europe*, (Routledge), Londen/New York 2017, p. 440-441; J. De Groot, *At home in Renaissance Bruges. Connecting objects, people and domestic spaces in a sixteenth-century city*, (Leuven University Press), Leuven 2022, p. 104
- ⁵⁸ RAA, D056/075, 09/12/1778
- ⁵⁹ RAA, D056/076, 19/02/1793

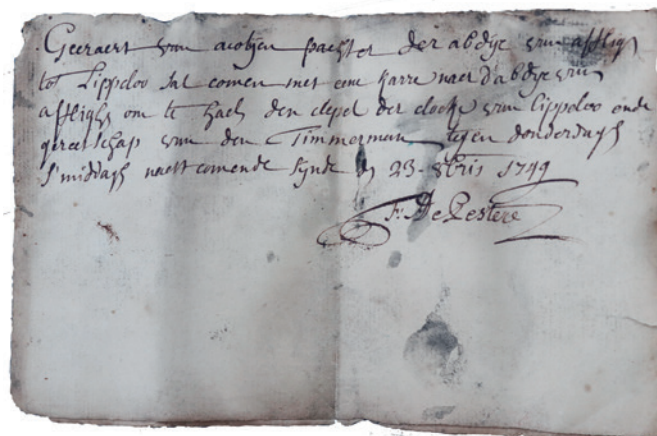
Het Hof op D'Aurot te Lippelo

Jos Winckelmans

Lippelo heeft op zijn grondgebied enkele markante hoven of hoeven die ver in de geschiedenis teruggaan. Veelal hingen ze af van een abdij: de hoeve van Boneffe, het vlakbij gelegen Hof ter Moortere en de Asbroekhoeve. Andere waren dan weer cijsplichtig aan de adel, zoals het Hof ten Dam aan de heren van Lippelo-Malderen-Liezele. Minder gekend is het Hof op d'Aurot aan de huidige Breutheide. De aanpalende gronden, gekend als De Verberde Stede en de Grote- en Kleine Aurot, waren landbouwgronden die in het uitgestrekte heidegebied in cultuur waren gebracht. De vroegste geschiedenis van het Hof op d'Aurot blijft dan wel een vraagteken, maar bij recente verbouwingswerken vond de eigenaar in de rookkap van de open haard een stukje papier uit 1749. Hieruit blijkt dat toenmalig bewoner Geeraert Van Acoleyen een pachter was van de abdij van Affligem en in die abdij de klepel van de Lippelose kerkklok moest afhalen. Het pachten door een Van Acoleyen wordt nog bevestigd met een kaart uit het Car-

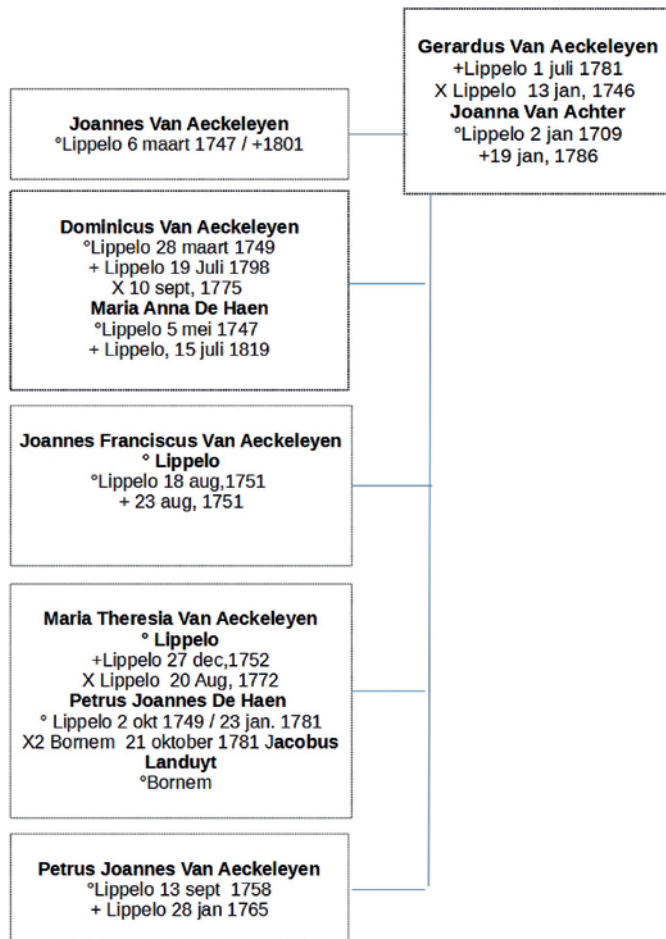
tularium van Affligem waarbij een Dominicus Van Acoleyen, zoon van Gerardus, als pachter werd aangestipt van een deel van 't Clockvelt.¹ En uit het landboek van Lippelo (1685) kwam eveneens een Gerardus Van Acoleyen naar voor als pachter van een perceel 'Affligemse' grond palende aan het Hof op d'Aurot. Die familie Van Acoleyen was dus erg lang verbonden als pachter van gronden van de abdij van Affligem. Het Hof op d'Aurot was echter geen eigendom van de abdij, maar behoorde tot het patrimonium van de familie. Ook op een kaartje uit 1766 wordt Geerardt Van Acoleyen genoteerd als bewoner van de hofstede.

Dominicus Van Acoleyen pachter van 't Clockvelt van de abdij van Affligem

De pachtersfamilie Van Acoleyen

De Van Acoleyens waren ook nauw verbonden met het dorpsbestuur. Gerardus was tot zijn dood in 1781 één der 'laatste' meiers van Lippelo, Malderen en Liezele. Hij was gehuwd met Joanna Van Achter, dochter van brouwer Dominicus uit De Cleynen Hert in het dorp. Volgens de volkstelling van 1747 was hij de grootste pachter van Lippelo en bezat in eigen beheer Het Belleveldeken, een perceel aan het Schouwbroeck en de Lanckschaef.² Verder pachtten ze vele gronden van de abdij. Om alle akkers te bewerken en voor het vele werk op de hoeve had hij een drietal knechten en een 'meissen' in vaste dienst.

Het was een ongeschreven wet dat huwelijken in de betere sociale klassen 'gearrangeerd' werden. Ook pachters van de grotere pachthoven gingen op zoek naar geschikte huwelijkskandidaten voor hun zonen en dochters. Zo had de familie De Haen een zekere status in het dorp en zelfs daarbuiten en het is dan ook niet verwonderlijk dat de families elkaar daarin tegemoet kwamen. Twee gezinsleden uit het gezin van Gerardus Van Aeckeleyen trouwden met kinderen van Guillelmus De Haen. In 1772 huwde Petrus Joannes De Haen met Maria Theresia Van Acoleyen. Toen haar man op 32-jarige leeftijd overleed, hertrouwde ze met Judocus Landuyt, de pachter van de Kraaihoeve te Bornem, zijnde een abdijsheer van Affligem. Drie jaar later huwde Dominicus Van Acoleyen met Maria Anna De Haen. Zij bleven na hun huwelijk in het ouderlijk huis wonen, samen met zijn oudste broer Joannes en vader en moeder die respectievelijk in 1781 en 1782 stierven. Het gezin van Dominicus kreeg zes kinderen: Elisabeth (°1776), Joanna (°1778) Joanna Catharina (°1779), Maria Theresia (°1783), Jacobus Josephus (°1786) en Josepha Clara (°1789).

Het einde van de uitbating door de familie Van Acoleyen

Het jaar 1798 was rampzalig voor het gezin Van Acoleyen-De Haen. Hun pachtcontract met de abdij van Affligem voor 23 bunder landen en weiden liep nog tot Kerstmis 1801, maar de gronden waren door de Fransen genationaliseerd en aangeslagen – door de opheffing van de abdij van Affligem – om op 8 januari openbaar verkocht te worden. Op de verkoopsaffiche werd genoteerd dat een zekere Vanden Heuvel die gronden zou verworven hebben, maar het is niet zeker of die verkoop effectief is afgehandeld. Op 2 februari stierf dochter Elisabeth, pas 22 jaar jong. In de zomerse maand juli overleed vader Dominicus, ook nog geen vijftig. Onze gewesten waren intussen ingelijfd bij Frankrijk en de Franse wetgever verordende volgens het revolutionaire gedachtengoed wet na wet om het dagelijks leven van de burgers naar hun hand te zetten. De bevolking werd dus overdonderd met tal van nieuwigheden. Ook het instituut kerk kreeg het zwaar te verduren. Zo was de kerk van Lippelo gesloten vanaf september 1797. Daardoor is het niet zeker of Dominicus en zijn dochter een waardige 'kerkelijke' uitvaart kregen. Trouwens, pastoor Van der Donckt was toen als ouderling vrij zwak en ziekelijk. Enkele maanden later zal hij als onbeëdigd priester gearresteerd worden, maar wegens zijn lichamelijke gesteldheid werd hem toegestaan onder politietoezicht te verblijven in herberg De Groten Hert. In die zomer van 1798 was het erg onrustig in Klein-Brabant en dat zou na de aankondiging van de wet op de conscriptie, waarbij jongemannen werden opgeroepen voor het Franse leger, omslaan in de opstand gekend als Boerenkrijg, met een triest hoogtepunt met de gevechten en de desastreuze brand op 5 en 6 november te Bornem.

Situering van het oorspronkelijke Hof op d'Aurot (groen) met de omwalling, volgens de kaart van Gigault (1807), op een huidige kaart

Maar het leven ging voort en Joannes Van Acoleyen bleef met zijn schoonzus Maria Anna De Haen en de kinderen op de hoeve. Ook hij werd echter ziek en op 15 juni 1801 liet hij bij notaris Jacobus Moens te Puurs zijn laatste wil optekenen. Daaruit blijkt dat hij als oudste zoon eigenaar was van het Hof op d'Aurot en dat ook de aanliggende landerijen hem waren toegewezen. Na zijn dood op 3 augustus 1801 werd de eigendom in twee kavels verdeeld. Kavel A met de hofstede, het land De Verberde Stede en zaailand aan de Lanckschaef, tezamen geschat op 4.900 gulden, kwam toe aan Maria Anna De Haen, haar

dochter Catharina en de drie nog minderjarige kinderen Maria Theresia, Jacobus Josephus en Josepha Clara. Kavel B omvatte zaailand Het Rutselveld, land aan het Schouwbroeckbos en het land Den Hertshoren naast Het Bellevaldeken. Kavel B werd geschat op 4.318 gulden en toegewezen aan Maria Theresia Van Acoleyen, de zus van Dominicus, en haar man Jacobus Landuyt.

Weduwe Maria Anna bleef met haar dochters en zoon op d'Aurot wonen. Tot ze huwelijkswaardig werden. Josepha Clara trouwde met dokter Guillelmus Groenendaels uit Mechelen, die als geneesheer frequent bij de Van Acoleyens langskwam. Catharina huwde in 1811 met leerlooier Adriaan Dauwe uit Lebbeke en Jacobus Josephus werd in 1817 notaris te Oppuurs. Hij bleef wel in Lippelo wonen. In 1819 stierf moeder Maria Anna De Haen. Drie maanden na haar dood verkochten de vier kinderen Van Acoleyen het Hof op d'Aurot aan het echtpaar Jacobus Pauwels en Joanna Maria Stevens.³ Een maand later, op 5 december 1819, stierf zoon-notaris Jacobus Josephus Van Acoleyen.

Hof op d'Aurot wordt 'gemangeld' aan Jacobus Pauwels-Stevens

Bij notaris Cammaert te Bornem werd op diezelfde 11 november 1819 een eerste akte verleden. Hierbij kocht notaris Jacobus Josephus Van Acoleyen een perceel zaailand Het Half Gemeth op de Clavaert te Oppuurs. De prijs voor de 23 aren werd op 165 Nederlandse gulden bepaald. Het echtpaar Jacobus Pauwels en Joanna Maria Stevens waren de verkopers. Er werd echter een tweede 'akte van mangeling' geschreven, hierbij ruilden de kinderen Van Acoleyen de behuise hofstede Hof op d'Aurot, tot dan hun ouderlijke woning. De omschrijving luidde: *'Behuysde hofstede met dependentien, groot van gronden omtrent 32 aren, met noord den wal of hofgracht en losgat en poorte...'*. Het pand werd geschat op 750 Nederlandse gulden. De verdere uitwerking van de akte gebeurde op het kantoor van notaris Van Acoleyen. Hoe de verrekening ten overstaan van verkrijger Jacobus Pauwels en echtgenote juist is gebeurd wordt niet vermeld in de akte. Uiteindelijk betaalden de nieuwe eigenaars voor de ruiling 165,37 gulden.

Het gezin Pauwels-Stevens telde oorspronkelijk vijf kinderen. Het oudste, Catherine, was echter al gestorven. Verder waren er Philippus (22j.), Henrica (17j.) en Josephus Gerardus (11j.). Oudste zoon Joannes Petrus was al verhuisd naar Sint-Amands en zou daar huwen met Sophia Van Damme en gaan wonen aan de Fierkensstraat op het Keeten. Jacobus Pauwels en zijn gezin woonden tot aan de ruiling op de Wipheide aan het Klappeystraetje. Veel geluk beleefde Jacobus niet aan zijn aankoop van het Hof op d'Aurot. Na drie jaar stierf hij op 56-jarige leeftijd en de weduwe bleef achter met haar kinderen. De twee broers Philippus en Josephus Gerardus en hun zus Henrica verdeelden echter de taken en alles liep gesmeerd. De bewoning in 1830 was als volgt: Joanna Maria Stevens, 65 jaar, Philippus Pauwels 32 jaar, Josephus Gerardus Pauwels 29 jaar en Henrica Pauwels 27 jaar. Hun knecht was Hendrik Merckx uit Oppuurs. De jaren dertig beloofden woelig te worden. Er waren niet enkel de onlusten voor Belgische onafhankelijkheid in Brussel, wat men in Lippelo vooral onderging met troepenbewegingen. Zo passeerde hier op 19 november 1832 het Franse leger met 12.000 man voetvolk op weg naar Antwerpen, waar de Hollanders zich hadden teruggetrokken op het 'kasteel'. Begin december werd die versterkte plaats zonder ophouden gebombardeerd en op 12 december ingenomen en in brand gestoken, welk tot in Lippelo te zien was *'zo helder als de zonsopkomst'*.

Op d'Aurot in Lippelo had Henrica de samenwerking met haar broers en moeder stopgezet. Zij leerde August Van Den Bossche uit Sint-Amands kennen en huwde op 18 april 1831. Op 30 december van dat jaar verkocht zij voor de Puurse notaris Jacobus Moens haar delen in de hofstede en de inboedel aan haar twee broers en ontving daarvoor 300 Nederlandse gulden. Henrica verhuisde naar Sint-Amands, maar de liefde was van korte duur. Na amper drie jaar overleed zij op 4 april 1834. Weduwnaar August Van Den Bossche zou nog twee echtgenotes vinden: Francisca Snackaert en uiteindelijk Joanna Francisca Snackaert, waarmee hij nog zes kinderen zou krijgen.

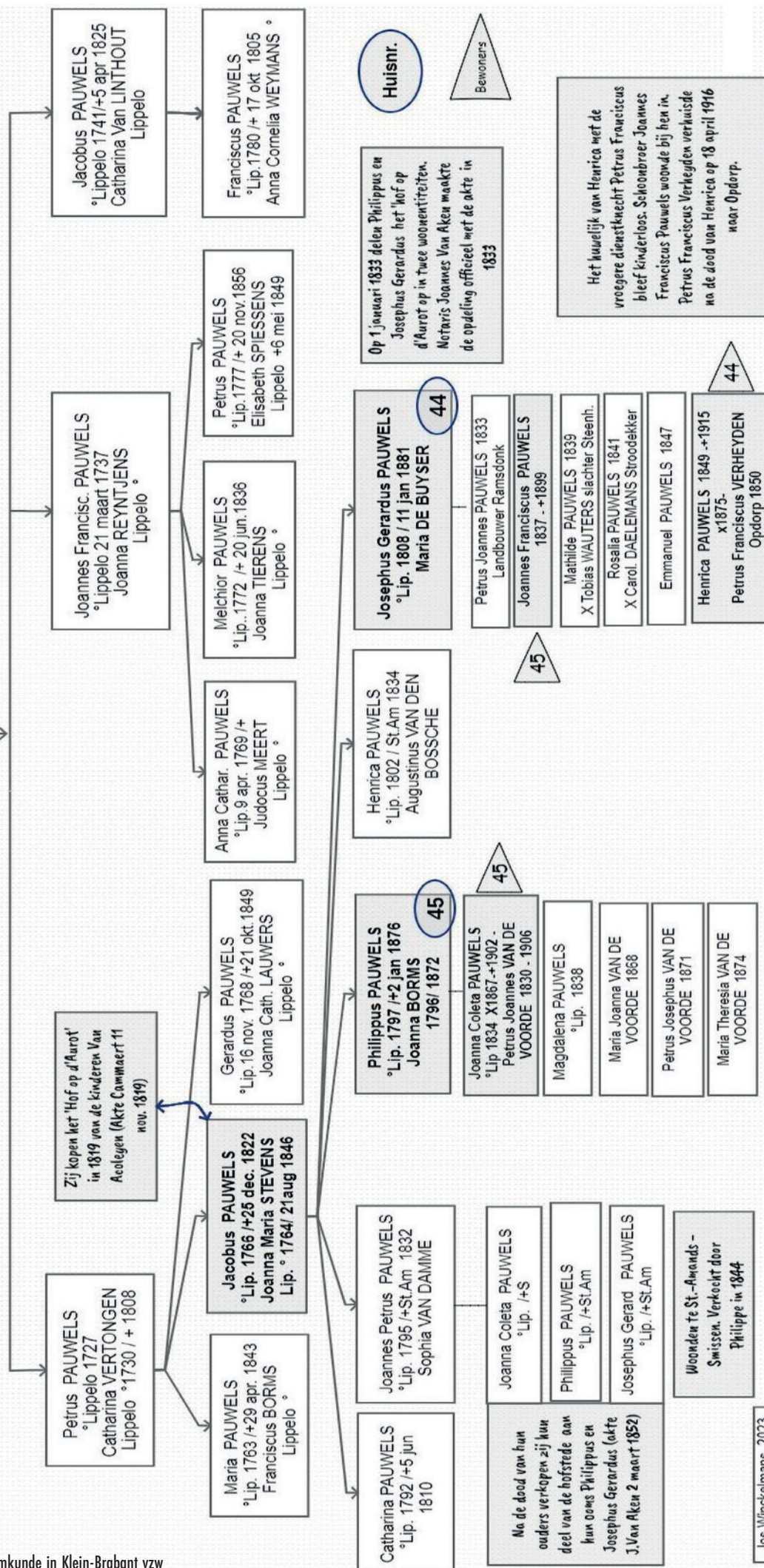
Voor de familie Pauwels was het een ongelukperiode. In Vlaanderen heerste een cholera-epidemie, waarbij vooral Sint-Amands zwaar werd getroffen. Eén van de eerste slachtoffers was de oudste broer Joannes Petrus Pauwels. Hij stierf op 10 februari 1832. Zijn vrouw Sophie Van Damme volgde een week later, zodat op amper een week tijd hun drie minderjarige kinderen plots weeskinderen waren.

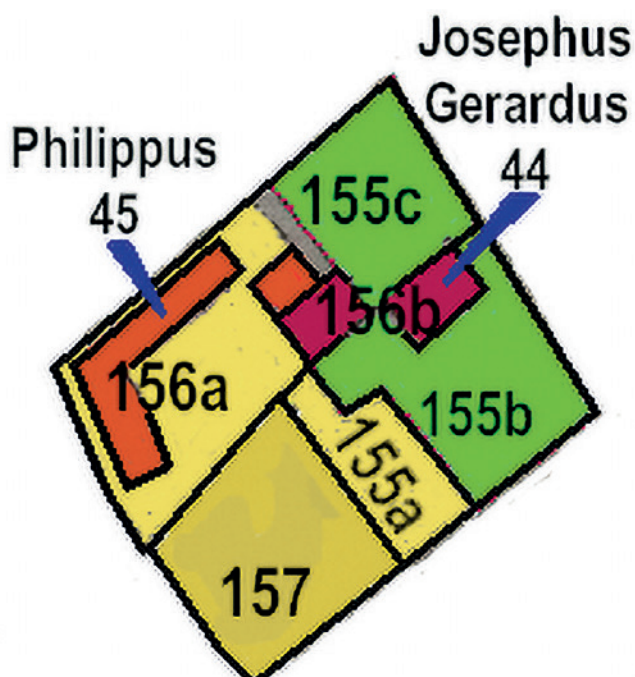
Van één naar twee woningen

Het huwelijk van hun zus Henrica had blijkbaar wat losgemaakt bij de twee overblijvende broers. Op 18 oktober 1832 huwde Josephus Gerardus met Maria De Buyser uit Puurs en een jaar later, 11 oktober 1833, huwde Philippus met dorpsgenote Joanna Borms. In een akte werden de voorwaarden van deling van de *'behuysde hofstede bestaende uit twee wooningen'* zorgvuldig bepaald zonder hierbij ook het aandeel van de drie wezen van hun overleden broer Joannes Petrus te vergeten. Achter die opdeling had moeder Joanna Maria Stevens een stevige vinger in de pap. Zij wilde kost wat kost de broers bij zich houden en zeker na hun huwelijk was er geen andere oplossing dan het erf op te delen en de kaveling via een notariële akte te verduidelijken: *'Philippus Pauwels zal voortaan competeren en word bij deezee toegeschreven het gedeelte der wooninge naest de westzeyde met den uytgang en den uytrey naer de zuydzeyde en alle de erve ende verdere batimenten aen dezelfde zuydzeyde. Den steenput staende op de erve van medekavelant Josephus Gerardus Pauwels welken tot gemeyn gebruyck van twee kavelanten blijven en zal ook het bakhuys met den hoven daer instaeende alles op grond van Josephus Gerardus gemeyn zijn. Ende aen Josephus Gerardus Pauwels zal voortaan competeren en word bij dezen toegeschreven het gedeelte wooninge naest de oostzeyde met alle de verdere batimenten en den grond aen de noordzeyde dezer gehele hofstede behoudent tgene hier voren gemeld. Daer achter staende en liggende gelijk den grond aen de oostzeyde, daer nevens liggende eene levendige haege van den voren staende kavel gesepareerd met den noodigen grond voor den drup der daken aen de zuydzeyde en recht van altijd vermaydelijcke schade de noodige reparatien ende verbeteringen te doen.'*⁴

Uit de akte blijkt ook dat de twee broers al van januari 1833 met de verdeling van het hof bezig waren, maar alles verliep met wederzijds begrip en respect en zo bepaalden ze elk hun uitweg en bleven de binnenmuren in de bestaande tweewoonst op hun plaats. Als laatste punt beloofden de broers om de weeskinderen van hun broer Joannes Petrus tot hun meerderjarigheid op te vangen. In 1852 verkochten die weeskinderen hun achtste deel in het hof voor 560 francs aan hun ooms.

Gerardus PAUWELS
Malderen ong. 1700
Joanna DE MOOR
Malderen ong. 1700

Na de herindeling van het 'hof op d' Aurot, kreeg Philippus Pauwels het huisnummer 45 en Josephus Gerardus nr. 44. Ofschoon de twee broers samen de werken op het hof verdeelden, moeten we vanaf nu spreken van twee woonsteden.

Philippus Pauwels op huisnummer 45

Philippus Pauwels woonde in het gedeelte vooraan, zijnde daarvoor de bijgebouwen als schuur, opslag en stal (toen kadastraal B156a). Vandaag mag het wel beschouwd worden als het hoofdgebouw. Het is ook Philippus die als oudste overblijvende zoon als familiehoofd werd beschouwd, niet alleen door hun moeder, maar ook in de officiële briefwisseling.

Het gezin van Philippus en zijn echtgenote Joanna Borms kreeg twee dochters: Joanna Coleta (° 1831) en Magdalena (° 1838) en ving ook de drie weeskinderen Pauwels op. Eens volwassen gingen ze hun eigen weg: Philippus en Josephus Gerardus Pauwels trokken naar Malderen en kort daarop verhuisde Joanna Catharina naar Oppuurs. Inwonende knechten waren: Joannes Van den Broeck uit Buggenhout, al sinds 1825 in dienst bij de familie en dat zou hij blijven tot 1881, en Cornelius De Laet van 1833 tot hij in 1856 naar Londerzeel vertrok. Knecht Peter Joannes Van de Voorde uit Malderen verbleef op het hof sinds 1830. Hij huwde op 7 november 1867 met de oudste dochter Joanna Coleta.

Op 1 januari 1876, de dag voor zijn overlijden, verkocht Philippus het huis en de grond onderhands voor 2.424 francs aan zijn twee dochters Joanna Coleta en Magdalena. Na de dood van die laatste in juli 1902 werd het huis verkocht aan burggraaf Karel Edmond de Beughem-della Faille. Mits huur mocht iedereen er blijven wonen. Petrus Joannes Vande Voorde, de weduwnaar van Joanna Coleta, ging echter terug in Opdorp wonen en overleed er voorjaar 1906. Ook schoonzus Magdalena Pauwels stierf in dat jaar. De kinderen Vande Voorde verlieten eveneens de woning. Het huis stond nu even leeg en was te huur.

Een thuis voor grote gezinnen

In januari 1898 was Franciscus Van Campenhout uit Lippelo getrouwd met Maria Elisabeth De Smet. Kort daarop verhuisden ze naar Neigem, een dorpje nabij Ninove, waar ze werk hadden gevonden. Hun verblijf was er van korte duur, want in 1902 trok hij met vrouw en kinderen als seizoenarbeider naar Louan in Frankrijk, een piepklein dorpje tussen de Marne en de Seine nabij Troyes. Hier breidde het gezin nog uit. Maar eind 1906 stonden ze na nog wat omzwervingen terug aan hun vertrekpunt in Lippelo. Het huis op d'Aurot, nu in handen van graaf de Beughem, was de enige mogelijkheid voor het gezin met hun jonge kinderen. Maar in oktober 1911 was het gezin alweer op pad naar een nieuwe bestemming, ditmaal in Herne in het Pajottenland. Het huis met nummer 45 stond weer leeg.

Cornelis Van Borm en Isabella Van den Brande woonden met hun gezin even verderop aan de Breutheide, maar met acht kleine pagadders was het toch zoeken om iedereen een plaatsje te bezorgen. Nu het gezin Van Campenhout weg was en bij moeder Isabella nummer negen in voorbereiding was, werd een vraag gestuurd naar kasteel Melis voor de eventuele huur van het pand aan d'Aurot. En inderdaad, begin december 1911 kon het echtpaar Van Borm-Vanden Brande naar hun nieuwe woonst. Het gezin bleef er wonen tot in 1915.

Lang stond het huis nooit leeg, want ook nu weer werd het na enkele maanden bezet. Ditmaal was het gezin van Jan De Wachter en Anna Maria Smets uit Breendonk de huurder. Op 14 januari 1916 trok het gezin, met toen al zes kinderen, erin. De oudste dochter Francisca Coleta was 15 jaar en 'diende' al in de Brusselse Nieuwstraat bij een adellijk gezin. In die tijd was het immers de normaalste zaak dat meisjes uitbesteed werden in de stad als dienstster of als meid voor alle werk bij vermogende burgers. Soms ging het goed, soms ging het fout. Zo werd Francisca op haar zeventiende zwanger. In oktober 1919 keerde ze met haar onwettig kindje uit Brussel naar Lippelo terug. Intussen was het gezin in Lippelo ook nog uitgebreid met een zoon. Rosalia, een andere dochter, vond haar roeping bij de Zusters van Don Bosco te Groot Bijgaarden, die sinds 1903 in Lippelo de meisjesschool hadden ingericht. Terwijl Jan De Wachter in 1927 was overleden en de andere kinderen het huis verlieten, was het dochter Sidonie met haar man Jan Caluwaerts die het meeste werk op de hoeve op zich namen. In augustus 1952 verliet de familie Caluwaerts en moeder Smets het Hof op d' Aurot. Burggraaf de Beughem zag immers meer heil in een verkoop.

Dat was voor de familie Caluwaerts te hoog gegrepen. Uiteindelijk kochten zij een huisje in de Doelstraat.

In december 1952 werd de hoeve door de familie de Beughem te koop gesteld. In het weekblad 'Ons Klein-Brabant' verscheen de aankondiging. Notaris Etienne Maes uit Puurs regelde de verkoop.

Vanuit het drukke Antwerpen naar het stille Lippelo

Er zijn schijnbaar wel een aantal maanden verlopen tussen de aankondiging en de eigenlijke aankoop door het echtpaar Hansenne-De Vil. Dat kan erop wijzen dat er ofwel weinig belangstelling was ofwel de vraagprijs te hoog was. De foto's die Jacques Hansenne nam, tonen wel aan dat het hoofdgebouw aan een flinke opfrisbeurt toe was. Anders was het gesteld met de bijgebouwen, welke een grondiger herstel nodig hadden. Op 17 oktober 1953 werd de koop gesloten voor notaris Maes tussen burggraaf de Beughem en het echtpaar Hansenne-De Vil. Jacques Hansenne was handelaar in combinatie met het beroep van zijn echtgenote, oudheidkundige of antiquair. Zij woonden met hun zoontjes in de Lange Leemstraat te Antwerpen. De nieuwe eigenaars deden de eerste noodzakelijke werken en verhuisden in juni 1954 vanuit Antwerpen naar Lippelo. Na de dood van vader Jacques Hansenne in 2012 kwam het hof in handen van de twee zonen Marc en Daniel. Na de dood van Marc belandde het uiteindelijk bij diens dochter die samen met haar man het pand zo goed als mogelijk in de originele staat herstelden.

Terug naar Josephus Gerardus Pauwels op huisnummer 44

Bij de opdeling met zijn broer Philippus in 1833 woonden Josephus Gerardus Pauwels en echtgenote Maria De Buyser in het oude woongedeelte (kadastraal B156b). Voor het pasgehuwde paar was dat ruim voldoende. Maar het gezin breidde al snel uit en zo werd in 1835 begonnen met de bouw van een nieuwe vrijstaande woning op het grondgedeelte B155b. Van de in totaal negen kinderen bleef enkel dochter Henrica ter plekke. Na het overlijden van Maria De Buyser in 1869 en nadat zes jaar later Henrica aangaf te willen huwen met Petrus Franciscus Verheyden uit Opdorp, liet Josephus Gerardus Pauwels het huis

Het huis met nummer 44, oorspronkelijk een deel van het Hof op d'Auroth. In 1916 werd het eigendom van de familie Seghers.

met erf (kadastraal B155d-B155e-B156e) over aan zijn dochter en toekomstige schoonzoon.⁵ Een van de eerste werken die het echtpaar Verheyden-Pauwels verwezenlijkte, was de vergroting van het oude huis en het verbinden van de twee afzonderlijke woningen tot één geheel. Het huis werd hiermee gevoelig vergroot. Dit moet rond 1880 zijn gebeurd. Wanneer Henrica op 11 augustus 1915 stierf, verkocht haar man voor 900 francs het huis met het erf op 20 april 1916 aan het echtpaar Johannes Florent Seghers-Maria Joanna Van Buggenhout.⁶ Zelf verliet hij Lippelo en trok terug naar Opdorp. Meteen het einde van bijna een eeuw aanwezigheid van de familie Pauwels op Het Hof op d'Aurot.

Rechts naast Josephus Gerardus Pauwels woonde Franciscus De Mul (kadastraal B152-B153). Hij had gebouwd op jaarschaargrond van de familie Van Keer, waarvoor hij jaarlijks 27 francs moest betalen. Die boerderij kwam daarna in handen van Philip Verheyden uit Bornem, getrouwd met Maria Joanna Ceuppens uit Willebroek. Hun zoon Cornelis was bakker en in 1855 werd er een bakkerij bijgebouwd. Klein was dit landbouwbedrijf alleszins niet, want er waren liefst zeven knechten in dienst. Hun dochter Mathilde was naaister en huwde in 1863 met Michael Seghers uit Oppuurs, maar zij verkozen mee in het ouderlijke huis te Lippelo te wonen. Dat huis werd in 1864 uitgebreid, niet onnodig, want uiteindelijk zouden Michael en Mathilde negen kinderen krijgen. Een van de zonen, Johannes Florent Seghers, vernam in 1916 dat zijn buurman Petrus Franciscus Verheyden, pas weduwnaar geworden van Henrica Pauwels, zijn huis wou verkopen. Johannes Florent Seghers aarzelde niet en sloot voor 900 francs de koop.⁷ Tegelijk liet hij liet nog een tweede akte opstellen, een huwelijksakte met Maria Joanna Van Buggenhout, afkomstig van de Wipheide. In 1931 kwam er nog een verbouwing met uitbreiding van het huis en een jaar later een ruiling van een deel van een gebouw en grond.

Eindnoten

¹ Rijksarchief Vorst 't Clockvelt is gelegen in de huidige Doelstraat

² Hij bezat 2-twee paarden, één veulen, vijf koeien, twee runderen, twee kalveren en één varken, een huis met twee 'haerdsteden'

³ Akte notariaat Cammaert, 11 november 1819

⁴ Notariaat Joannes Van Aken te Lippelo, 30 oktober 1833

⁵ Akte notariaat Peeters, 25 februari 1875

⁶ Akte notariaat Maes te Sint-Amands, 20 april 1916

⁷ Akte notariaat Desire Maes, 20 april 1916.

Het Atelier of cultuurbeleving in Oppuurs (1981-1996)

Martine Van Keer

Hieronder volgt een opsomming van wat de Oppuurse culturele vereniging Het Atelier realiseerde in de periode 1981-1996. Alle activiteiten vermelden kan gewoonweg niet, maar dit overzicht geeft toch een beeld van wat deze vereniging voor de plaatselijke cultuurliefhebber betekende.¹

Het tot stand komen...

Oorspronkelijk wou men een cultuurraad oprichten, maar op de vraag van Gilbert Mylle aan het gemeentebestuur om dit te realiseren, kwam een negatief antwoord. Zodoende werd gekozen voor een Kring voor Kunst en Cultuur. Met veel goede moed en enthousiasme werden op de eerste bijeenkomst tal van mogelijkheden besproken. Tentoonstellingen in uiteenlopende genres zouden aan bod komen, maar ook infoavonden en kindernamiddagen waren een mogelijkheid. Het oprichten van een jeugdatelier en een jeugd- en sportraad stonden eveneens op het programma.

Een culturele aftrap in 1981

Gilbert Mylle (fotoarchief A. De Decker)

Na een algemene oproep in het plaatselijke weekblad *Ons Klein-Brabant* om zich te melden indien men 'een stukje cultuur voelt', werd van start gegaan met Gilbert Mylle als initiatiefnemer en voorzitter.

Na de stichtingsvergadering op 19 maart 1981 volgden de eerste evenementen: in juni de culturele avond 'Ode aan Vlaanderen' met tegelijk een hobbytentoonstelling. Tijdens het openingsweekend telde men meer dan 1.500 bezoekers wat een eerste succes betekende.

Later dat jaar werd een dia-avond over Polen georganiseerd en een filmavond met Oppuurs als onderwerp door Fil Cortebeek. Waar deze voorstellingen zouden doorgaan was tot op het laatste moment niet gekend, omdat men hiervoor nog een geschikte locatie moest vinden. Uiteindelijk vond men onderkomen in de plaatselijke school.

In november stond een fototentoonstelling van de Antwerpse fotoclub Iris in zaal De Harmonie op het programma. De bezoeker kreeg foto's te zien van gekende en minder gekende plekjes in Oppuurs, Sint-Amands en Lippelo. Maar ook dorpsgenoten met enige bekendheid werden in de kijker gezet.

Alle begin is moeilijk en een geschikt lokaal vinden in het kleine Oppuurs was al helemaal geen sinecure. Eerst moest men zorgen voor een stevige basis door het werven van leden. Men kon lid worden mits betaling van 200 frank en bij een storting van 1.000 frank kreeg men een reproductie van de molen van Oppuurs, een pentekening van Alex Van Ranst, cadeau. En zo ging de bal aan het rollen...

1982, een druk werkjaar

Tijdens de artistieke avond in mei 1982 werden voordrachten afgewisseld met zang. Met matig succes, want de opkomst was niet zoals men verwacht had. In juni organiseerde Oppuursenaar Freddy Jansegers een jazz-avond. Het was een gelegenheidsformatie bestaande uit muzikanten van Oppuurs, onder wie de organisator, en naburige gemeenten.

Tijdens de zomer had een interessante tentoonstelling plaats in de bovenzaal van het Oppuurse gemeentehuis. Dit zou echter slechts eenmalig kunnen, want dit gebouw ging benut worden om het gemeentearchief in onder te brengen. Na de verwelcoming door Gilbert Mylle werden de vijf kunstenaars voorgesteld door Juliaan Maerevoet: beeldhouwers Jan Mees en Frans Reyniers, batikkunstenaar Maria Tierens, kunstschilders Arseen Gorremans en Edgard Verbiest. Toenmalig burgemeester Georges Ceurvelt opende de tentoonstelling. Aansluitend werd iedereen verzocht zich naar zaal De Harmonie te begeven voor een tweede expositie: een hobbytentoonstelling.

In augustus werd voor de eerste maal een 'Volksfeest' georganiseerd. In navolging van de buurgemeenten zouden deze festiviteiten jaarlijks worden herhaald. Tijdens dit volksfeest waren er spelletjes en diverse optredens van onder andere De Speleman met muziek en dans. In zaal De Harmonie trad 's avonds de zigeunergroep De Piotto's op. In het najaar kon men dan weer genieten van het volksmuziekensemble Het Kliekske, eveneens in zaal De Harmonie.

De Oppuurse munt in de reeks over wijmenteeft en mandenmakerij (collectie VHKB)

En op 18 november was het nogmaals feest in zaal De Harmonie, want dan had de officiële voorstelling van de Oppurse munt plaats. Uit een reeks van tien penningen met als onderwerp 'Wijmenteeft en Mandenmakerij' had Oppuurs de achtste uitgebrachte munt, met op de voorzijde '100 stalen' en een vrouw die stekken – 'stalen' in de volksmond – plant. Op de keerzijde verwijst een afbeelding van het gemeentehuis met de twee leeuwen naar Oppuurs. Waarde van de penning was 100 frank voor de bronzen uitvoering.

Het reuzenjaar 1983

Ook nu volgden de evenementen mekaar razendsnel op. Een diavoorstelling over het toeristische Klein-Brabant ging door in de school en het ledenfeest met etentje in De Reynaert te Mariekerke mocht zeker niet ontbreken. Vervolgens was er de vedettenparade met Vlaamse artiesten en een artistieke avond. Voor de jeugd werd een poëziewedstrijd op touw gezet, waarvoor leerlingen van het vijfde en zesde leerjaar uit de verschillende scholen uit groot-Sint-Amands in aanmerking kwamen.

Midden augustus had de groepstentoonstelling met beeldhouwwerken van onder andere Jan Mees en Frans Reyniers plaats, aangevuld met schilderijen en tekeningen van kunstenaars uit Klein-Brabant en daarbuiten. Later volgde nog een hobbytentoonstelling en de kindermusical 'Ons Dorpke' door jeugdatelier Kroeske uit Mariekerke.

Maar hét evenement was toch het volksfeest in augustus, aangekondigd met 'groot' nieuws, letterlijk en figuurlijk: een reus voor Oppuurs. Lewis was zijn naam en zijn doop had plaats tijdens dit feest. Het was een reuzetelg van zo'n drie en een halve meter en had als geestelijke vader en beschermheer prins-karnaval Karel I. Ook nu konden de bezoekers rondneuzen op de rommelmarkt. Er werden volksspelen gehouden en de enige nog actieve hoefsmid van Klein-Brabant kon men aan het werk zien. Er werd gedanst door volksdansgroep De Speleman terwijl meter Wiske suikerbonen uitdeelde en prins-karnaval met de viskar rondreed. Het feest werd afgesloten met een optreden van de Sint-Amandse familie Tierens.

De vereniging was nu al drie jaar bezig met het organiseren van allerlei activiteiten waarvan de meeste doorgingen in de Oppurse zaal De Harmonie. Daarom werd aan het gemeentebestuur gevraagd om deze zaal aan te kopen zodat ze kon verbouwd worden tot een polyvalente ruimte. Daar zouden dan de activiteiten van Het Atelier kunnen doorgaan. Na vele brieven en smeekbeden bleef het antwoord negatief.

De geduldige eigenaars van de zaal waren het lange wachten beu geworden en zo ging deze uiterst geschikte zaal aan de neus van Het Atelier voorbij.

1984 in teken van verbroedering

Het werd blijkbaar een gewoonte en dus ook dit jaar ging het ledenfeest door in De Reynaert te Mariekerke. Als muzikaal toemaatje kreeg men het Chileense duo Alejandro Strange te horen. Er werden weerom veel evenementen gepland. Zo was er een poëziewedstrijd, een lenteconcert onder leiding van Frans Van den Berghe en een filmavond door Eddy Waumans. Een tentoonstelling met aquarellen van de Chileense muzikant Alejandro Strange stond eveneens op het programma.

Tijdens de kermisweek, midden augustus, was in het gemeentehuis een expositie met keramiek, houtinleg, glasramen, boetseren, schilderen, tekenen, enzovoort. Renilde Heymans uit Sint-Amands exposeerde met geboetseerde beeldjes in klei, vooral meisjesfiguren maar ook religieuze beelden. Van Oppuursenaar en Het Atelier-medewerker Willy Langmans kon men keramiek bewonderen, zoals theeserviezen, vazen en schalen. Bij Jan Mees kon men op regelmatige basis de kunstwerken in zijn tuin gaan bewonderen. Om de kermisweek af te sluiten had in het weekend van 24, 25 en 26 augustus voor de derde maal het 'Volksfeest' plaats. Deze keer ging men internationaal, want het was de verbroedering tussen de Oppurse harmonie De Ware Vrienden en het Oostenrijkse orkest Frankenmarkt uit Altenmarkt. De voorbereidingen begonnen met de huur van een tent en een muziekinstallatie. Om alles in goede banen te leiden werd beroep gedaan op vrijwilligers én op de Oppurse bevolking om onderdak te verlenen aan een vijftigtal Oostenrijkers. Deze werden verwend met typisch Vlaamse kost zoals schep en mosselen of kip met frietjes.

In december kon men terugblikken op een vruchtbaar werkjaar, dat werd afgesloten met een fotowedstrijd.

1985: eindelijk een eigen stek

Na de nieuwjaarsreceptie met algemene vergadering en een Oberbayern-avond in het voorjaar, had op 31 mei de officiële opening van het buurthuis plaats. Als opener kon de tentoonstelling met werken van Paul Permeke wel tellen. In tal van kranten kon men lezen over de schitterende expositie met werken van Paul Permeke uit Knokke, zoon van de beroemde Constant Permeke. De vernissage werd ingeleid door toenmalig BRT-journalist Walter Braeckman.

Paul Permeke (fotoarchief W. Meersman)

De zoektocht naar een ruimte waar de vereniging haar werking kon tonen, had heel wat voeten in de aarde gehad. Als enige optie bleek café Klein-Frankrijk uit de bus te komen en uiteindelijk de enige oplossing te zijn. Samen met brouwerij Haacht en een brouwer uit Baasrode kon men starten met de renovatiewerken. Met eigen middelen, gesteund door kunstminnende Oppuursenaren, werd het oude café verbouwd tot een heus buurthuis met een tentoonstellingsruimte, een leeshoek, een kleine zaal en een cafetaria. Na vier jaar strijden was het doel bereikt. Dit privé-initiatief was niet echt naar de zin van het toenmalige gemeentebestuur, waardoor maar een beperkt aantal prominenten aanwezig was bij de inhuldiging. Nochtans werd later financiële steun beloofd. Met het ontstaan van Het Atelier wilde men niet meer dan Oppuurs op cultureel vlak op de kaart zetten en jonge kunstenaars de kans geven hun werk te tonen.

Maar ook al bekende kunstenaars kwamen aan de beurt. Men mocht gratis exposeren en de inkom was ook gratis. Het was de bedoeling om het volk warm te maken voor streekgebonden kunst.

Inhoudiging door minister Karel Poma (fotoarchief A. De Decker)

Voor de officiële inhoudiging van buurthuis en cultureel centrum Het Atelier moest men wachten tot zaterdag 29 juni 1985. Om 11 uur arriveerde Karel Poma, toenmalig gemeenschapsminister voor Nederlandse cultuur. Na de verwelkoming door Het Atelier-voorzitter Gilbert Mylle werd het buurthuis officieel geopend met het doorknippen van het lint en de onthulling van de gedenkplaat. Als afsluiter kreeg de heer Poma een busset asperges en enkele flesjes Duvel.

Later die zomer werd de verbroedering met Altenmarkt herhaald. Een tentoonstelling met surrealistische werken van Samson, een kunstschilder uit Malderen, was wat volgde, waarbij Frans Dehoux de vernissage verzorgde. In september kreeg Dehoux zijn eigen tentoonstelling. Als aquarellist had hij zijn sporen verdiend, evenals op literair en muzikaal vlak.

Op 16 november had een dankavond plaats met een gezellig etentje voor allen die actief meegewerkt hadden bij de verbouwingswerken van het lokaal.

Poëzie en ornithologie in 1986

Dit jaar werd ingezet met grootse plannen, met ook de mogelijkheid om lessen te volgen in beeldende kunst en andere artistieke richtingen. Hubert Samson zou fungeren als leraar tekenen en later kon daar nog schilderen en beeldhouwen bijkomen. Als medebestuurder van Het Atelier kon Samson alvast starten met een eerste tentoonstelling van zijn eigen werken.

Tijdens de volgende tentoonstelling kon men de werken van drie ornithologen bewonderen. Pierre Covelier, Marcel Lauwers en Jules Maes, kunstschilders afkomstig uit Klein-Brabant met als gemeenschappelijke noemer: de liefde voor vogels én de schilderkunst.

Dichtkunst kwam aan de beurt door de voorstelling van de zevende dichtbundel van Achiël Peleman, met Emile Verhaeren als zijn grote voorbeeld. Getekend door de oorlog wou hij stevast zijn gevoelens op papier zetten wat leidde tot verrassende onthullingen. Voor de bundel 'Een dorp als mens' werd de omslag geïllustreerd door Hubert Samson.

In maart hingen kunstwerken van Pol Schelfhout aan de wand van cultureel centrum Het Atelier. Hij pronkte met zijn stillevens, landschappen en naakten. Tijdens de zomermaanden kwamen de etsen en aquarellen van Liliane Schoonvliet in de plaats.

Voor de eerste keer werd een 11-juli viering georganiseerd met samenhang en in het najaar had voor de tweede keer een boekenbeurs plaats.

1987: opknappen aan het lokaal

Na enkele jaren zwoegen wou men in 1987 een nieuwe start nemen. Het was vrij rustig wat betreft tentoonstellingen en activiteiten, maar men was druk bezig met het opsmukken van de tentoonstellingsruimte. En er werd nagedacht over de nieuwe samenstelling van het bestuur, waarbij men niet over één nacht ijs ging.

Om in 1988 te kunnen starten met veel nieuwe moed en meerdere activiteiten werd eind december een kerstfeest georganiseerd. De jongste kinderen mochten tekenen en voor de iets ouderen was een quiz voorzien. De kerstman zorgde voor lekkere snoepjes als beloning.

Nieuw bestuur in 1988

Het nieuwe werkjaar startte met een goed gevuld programma. Mede dankzij het nieuwe bestuur vond Het Atelier zijn tweede adem. Na het startschot, in 1981 gegeven door Gilbert Mylle, werden taken verdeeld. Zo werd kunstschilder Hubert Samson verkozen tot voorzitter, maar dit zou van korte duur zijn. Frans Gevels werd ondervoorzitter, Els Boesmans secretaresse en later voorzister, Herman Van Mierlo kreeg de taak van penningmeester toegewezen en José Meskens die van archivaris. De overige bestuursleden wisten zich nuttig te maken met het uitvoeren van meerdere taken achter de schermen. Van de acht bestuursleden waren er echter slechts drie uit Oppuurs.

Het lidgeld dat intussen opgetrokken was naar 300 en 500 frank, werd teruggebracht naar 100 frank, met de bedoeling meer leden aan te trekken.

Eén van de eerste activiteiten, eind januari, was een niet-alledaagse hobbytentoonstelling met de collectie schelpen en koralen van Luc Blommaert en met als opmerkelijke aanvulling: miniatuurbouw in hout door Philemon De Wit. In 1967 was deze laatste, na een heelkundige ingreep, begonnen met het bewerken van eikenhout. Een smeedijzeren luchter werd zijn inspiratiebron en hij ging aan de slag om een gelijkaardig exemplaar te maken, maar dan uit hout. Van een oude motor maakte hij een 'draaijerke' om het vele draaiwerk te verlichten. En weldra was de eerste luchter een feit. Maar daar bleef het niet bij. Vervolgens maakte hij nog een zwingelmolentje. De grootste uitdaging waren de tandwielletjes en om die passend in mekaar te krijgen moest hij uren vijlen. Maar hij had de smaak te pakken en zo volgden nog een vlasmolen, een dorpsmolen en allerhande landbouwmachines, alle demontebaar en functionerend.

In maart liep de tentoonstelling met maritieme werken en landschappen van kunstschilder Frans Vermeir. Nog geen maand later was De Speleman te gast en werd er gemusiceerd en gedanst. Tegelijkertijd had een tentoonstelling over klederdrachten plaats. Houten beelden van Willebroekenaar Maurice Pelgrims waren dan weer in mei te bewonderen en daarna kon men naar dia's kijken die Eugene Van Den Mooter gemaakt had tijdens zijn reis naar Korea.

Het bestuur bleef zoeken naar exposanten die gratis hun kunstwerken mochten tentoonstellen. Om deze doelstelling meer luister bij te zetten werd een wedstrijd uitgeschreven voor deelnemers uit de provincies Antwerpen, Brabant en Oost-Vlaanderen. Het onderwerp was 'realistische schilderkunst'. De werken werden beoordeeld door een deskundige jury bestaande uit Theo Van Looij, Hector Rombaut, Lucien Verhaevert, Omer Crab en Frans Dehoux. Zestien kunstenaars namen deel aan deze wedstrijd en elk van hen mocht twee olieverfschilderijen inleveren. In de zomer werd de laureaat bekend gemaakt: Leo De Wachter met zijn werk 'Rupeloever in Klein-Brabant'.

Naar jaarlijkse gewoonte werd op 11 juli een zangstond gehouden met medewerking van De Speleman, die oude volksmuziek terug onder de aandacht bracht.

De Speleman in actie (fototarchief L. Caluwaerts)

Henri Philips uit Puurs exposeerde met olieverfschilderijen terwijl Jean-Pierre Casteels zijn verzameling bierflesjes en andere vondsten met betrekking tot brouwen tentoonstelde. Bornemenaar Willy Permentier pakte uit met zijn keramiek en in oktober kon men aquarellen van Willem Buelens uit Malderen bekijken.

Tegen de winter was Erik Weymans uit Puurs aan de beurt. Het openingswoord werd verzorgd door Frans Dehoux, die het werk van Weymans toelichtte. Die was oorspronkelijk gestart met het maken van pentekeningen, maar schakelde nadien over naar olieverf op doek. Als onderwerp koos hij vooral idyllische plekken in Klein-Brabant, vaak de mooie dreven en bomen in Lippelobos. Anderzijds realiseerde hij ook kunstwerkjes met weelderige bloemen waarvoor hij gekleurde inkt gebruikte.

1989: startschot van De Trap

Het jaar 1989 werd ingezet met een tentoonstelling van Pieter Van Hoorick uit Mariekerke met pen- en pasteltekeningen. Erna volgde de expositie van olieverfschilderijen van Jean Spiessens, eveneens uit Mariekerke.

Ter afwisseling kon men genieten van een volkse poëzieavond. Liederen van onder anderen Armand Preud'homme werden voorgezongen door Georges Verbruggen. Op zijn beurt werd hij begeleid op de piano door Pierre De Schepper. Dit alles werd afgewisseld met een voordracht door Christa De Mey.

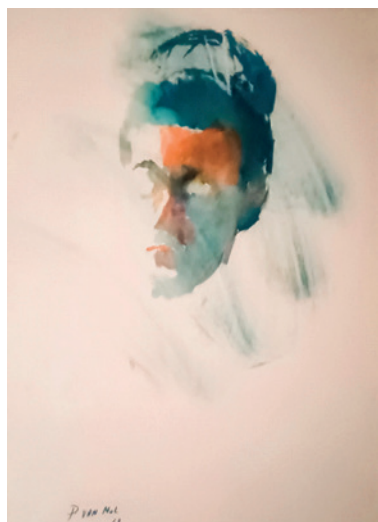
Eind februari was er grote belangstelling voor het optreden van het Zulawski Ensemble, een trio met fagottist Serge Vermunicht en klarinetten Peter Impe en Mariekerkenaar Marc Van Hoorick, die de muzikale leiding had. Dit werd een erg geslaagde avond.

KAV en KVLV organiseerden een driedaagse tentoonstelling 'Naar een beter leefmilieu'. Deze toonde op een vrij ludieke manier hoe de gewone burger kon meewerken aan een beter leefmilieu. Enige tijd later pakte Albert Buyens uit met zijn collectie vlinders, kevers en sprinkhanen en konden de bezoekers nogmaals de koralen van Luc Blommaert bewonderen.

Bestuur van 'De Trap' - V.l.n.r.: Freddy Jansegers, wijlen Edgard Verbist, Jean-Pierre Bertin en Ronny Van Massenhove (fotoarchief A. De Decker)

In maart werd door Freddy Jansegers De Trap aan pers en genodigden voorgesteld. Dat dit in de lokalen van Het Atelier plaats vond, betekende dat een goede samenwerking in het verschiet lag. Jean-Pierre Bertin kwam verrassend uit de hoek met moderne poëzie. Tegelijkertijd werd de Ierse Avond aangekondigd.

In mei werd een overzichtstentoonstelling over de in Malderen geboren kunstenaar Pieter Van Mol (1906-1988) georganiseerd. In zijn jeugd had deze vaak contact gehad met Romain Steppe die hem de liefde voor de schilderkunst bijbracht. Aan de Academie te Mechelen volgde Van Mol lessen onder Willem Rosier en Gustave van de Woestijne, alsook in Salzburg bij de beroemde Oscar Kokoschka. Later verhuisde Pieter Van Mol

naar de Provence voor een rustiger bestaan. Dit mooie leven vertaalde zich in de kleurenpracht van zijn werken. Dankzij zijn broer Herman konden 21 werken getoond worden in cultuurhuis Het Atelier. Eind 1989 verscheen tevens zijn biografie onder de titel 'De vergeten Peter Van Mol'.

Een volgende activiteit was het bezoek van Bob Hounslow, een Schotse vocalist en gitarist die op tournee was in Vlaanderen. Hij stond bekend om zijn nonchalante optreden, wat betekende dat hij geen vast programma volgde, maar speelde en zong wat de aanwezigen wilden horen. Folk, blues, pop en andere genres kwamen aan bod. Songs van onder andere The Beatles en oud-Nederlandse liedjes kenden veel bijval. Het opzet was om een deel van de opbrengst aan een goed doel te schenken, maar door de magere opkomst van slechts een dertigtal toehoorders raakte men zelfs niet uit de kosten. Na het optreden konden de aanwezigen genieten van een tentoonstelling van kindertekeningen uit het begin van de jaren vijftig, afkomstig van de kindertekenschool.

Intussen was Els Boesmans aangesteld tot voorzitter en fungeerde Frans Dehoux als vaste spreker.

In de herfst werd een bezoek gebracht aan de openlucht tentoonstelling 'Helan Arts Foundation' in Luipegem-Bornem bij beeldhouwer Henri Lannoye, waar zo'n 42 kunstenaars tentoonstelden. Nadien verhuisde deze tentoonstelling naar Wallonie en in 1991 naar Finland.

Ierse avond (fotoarchief A. De Decker)

In de tweede helft van november volgde de indrukwekkende tentoonstelling met etsen van de Ierse kunstenaar Helen Mc Kenna en met een optreden van de Ierse violist Kieran Fahy. Poëtische gedichten van Ierse auteurs werden gebracht door Hilary O'Carroll. Dit alles werd georganiseerd door De Trap in de lokalen van en in samenwerking met Het Atelier. Dit gebeuren leunde perfect aan bij de Ierse avond die De Trap georganiseerd had in de parochiezaal.

Hoog bezoek in 1990

Een nieuw jaar, nieuwe uitdagingen... In de lente van 1990 werd een tentoonstelling gehouden die mee georganiseerd was door Het Serpent uit Puurs. Negen dames toonden verschillende textieltechnieken: weven op raam, op getouw, op losse scharnieren, alsook bandweven, zijdeschildering, batik, knopen en vlechten. De meest uiteenlopende werken kon men er zien. Voor een heel ander publiek kwam pater Van de Velde op 3 maart vertellen over de Eskimo's.

Het Atelier kende een gloriejaar, want intussen telde de vereniging al 174 leden, de helft meer dan het jaar voordien. Met 24 activiteiten per jaar was dat niet verwonderlijk. Men was niet bang voor nieuwe uitdagingen en door Pegasus 86 naar Oppuurs te halen werd dit nogmaals bevestigd. Pegasus 86 was een groep beeldende kunstenaars, zangers en instrumentalisten, dichters, mimespelers en andere creatievelingen, waarbij ieder vrij kon experimenteren.

Daaropvolgend was er de groepstentoonstelling van eigen leden met onder anderen Danny Selleslagh. Hij exposeerde enkele impressionistische olieverfschilderijen. Eveneens kon men de aquarellen, gemaakt met blaaspip, door Dora Peleman bewonderen. Deze tentoonstelling werd afgesloten met poëzie, gebracht door Jean-Pierre Bertin.

V.l.n.r.: Twee exposanten, Frans Dehoux, Jean-Pierre Bertin, Willem Buelens, Dora Peleman en Danny Selleslagh (fotoarchief A. De Decker)

De volgende hobbytentoonstelling werd deze keer verzorgd door vier dames. Els Boesmans stelde haar zelfgemaakte poppen in fimo, zeemleer en andere materialen tentoon. Een mooie collectie handgemaakte juwelen van Magda De Wachter en de geweven pantoffeltjes van Dora Peleman waren eveneens het bezichtigen waard. Verder waren kunstwerkjes in scraptechniek te zien, gemaakt door Nancy Van Cauwenberg.

Baron Snoy et d'Oppuurs (fotoarchief A. De Decker)

Ondertussen werd het Baroniepad gerealiseerd: een wandeling door het landelijke Oppuurs. De Trap-voorzitter Freddy Jansegers ontving baron Didrik Snoy et d'Oppuurs die de eerste wegwijzer in de grond sloeg. Vervolgens werd een stuk van de wandeling gedaan. Aanluitend volgde een bezoek aan Het Atelier waar volksmuziek te horen was, verzorgd door De Speleman. Na een bezoekje aan de kerk werden nog de beelden in de tuin van Jan Mees bewonderd.

De volgende tentoonstelling was in het kader van EKO 90 met Frans Reyniers als Belgische vertegenwoordiger. EKO (Europese Kunstenaars Ontmoeting) was een organisatie die kunstenaars uit verschillende landen met diverse disciplines samenbracht. De Trap had gezorgd voor meerdere kunstenaars uit Italië, Polen, Ierland en België.

De tentoonstelling van een collectie handgemaakte kerststallen was een mooie afsluiter en om in de sfeer te blijven werden door Dora Peleman enkele kerstgedichtjes voorgedragen.

1991: De Pillecyn, muziek, scherven en kunst

Het jaar werd ingezet met een optreden van harpiste Gyde Knebusch, een recital waarvan alle aanwezigen genoten. Later vond de tentoonstelling van hobbywerkjes plaats, gevolgd door de expositie van olieverfschilderijen en aquarellen van Robert Goovaerts.

In april werd een herdenkingsavond aan Filip De Pillecyn (1891-1962) gewijd, de Vlaamse auteur uit Hamme die door Gerard Walschap 'de Prins der Nederlandse Letteren' werd genoemd. De organisatie van deze avond werd binnen een korte tijdsspanne geregeld in samenwerking met de Emmanuel Rollierkring uit Sint-Amands. Door een ongelukkig gekozen tijdstip, Goede Vrijdag, was er bij de opening maar een kleine groep aanwezigen. Door de uitmuntende organisatie werden de bezoekers wel hartelijk beloond. Het leven van Filip De Pillecyn werd geschetst aan de hand van dia's, begeleid met bijpassende muziek.

Later dat jaar had de ludieke tentoonstelling 'Opgravingen met een geurtje' plaats met 500 potten en flessen gevonden in het slijk van de Vliet. Danny Saey uit Ruisbroek toonde zijn vondsten van tussen 1750 en 1950.

Wim Brioen exposeerde in september met zijn tekeningen en schilderijen en op 4 oktober verzorgde diezelfde Wim Brioen een licht klassiek concert waar hij zijn vaardigheden op gitaar ten beste gaf.

Colombiaanse folklore in 1992

Het jaar werd ingezet met een Nieuwjaarsconcert door harpiste Annemie Neuhard en fluitist Danny Van den Brande.

In de meimaand kon men typische schilderijen uit Colombia van Daniel Antonio Sanabria Leal bewonderen. Zijn werken werden gelauwerd in binnen- en buitenland, met tentoonstellingen in Zuid-Amerika, Nederland, Italië en Frankrijk. Daarnaast was hij architect en beeldhouwer.

Buiten de eigen realisaties in Het Atelier organiseerde men ook activiteiten in de buurgemeenten. Samen met de Emmanuel Rollierkring uit Sint-Amands werd zo de Spreekwoordententoonstelling in de Sint-Amandse zaal De Leeuw georganiseerd. De leerlingen van de plaatselijke scholen moesten raden naar de spreekwoorden en gezegden die visueel voorgesteld werden. Een waar succes en wie de meeste juiste antwoorden gaf, werd beloond met een mooie prijs.

In het buurthuis Het Atelier stelde het Oppuurse echtpaar Frieda De Jonghe en Leo Hùwels hun werken tentoon. Zij exposeerde haar beschilderde zijdestoffen en hij de Tiffany glaskunst.

1993: nieuwe voorzitter, nieuwe uitdagingen

Het jaarlijks ledenfeest had op 27 maart plaats met op de agenda de gebruikelijke punten: financieel verslag, overzicht van het voorbije jaar, varia en als afsluiter het etentje.

In april kon men genieten van de tentoonstelling van olieverfschilderijen van Agnes Verheyen en Chris Gysen. Een maand later gevolgd door de expositie van pentekeningen van Erik Weymans, die meermaals te gast was in Het Atelier.

Van de huifkarrentocht in het voorjaar in het Kempense Retie had Gaby Van Pellicom een video-opname gemaakt dewelke in het najaar voor mooie herinneringen zorgde. Samen met Dora Peleman, die zorgde voor enkele anekdotes, beleefden de Atelierleden alweer een top-avond.

Eind 1993 werd Willem Buelens tot nieuwe voorzitter gekozen. Als gepensioneerd Malters onderwijzer volgde hij Els Boesmans op en wilde nog meer evenementen organiseren.

In 1994 kwam het verleden tot leven door oude foto's

In het voorjaar werd na het gebruikelijke ledenfeest en de nieuwjaarsreceptie gestart met een tentoonstelling van olieverfschilderijen van de Antwerpse Annie Van Mierlo en de aquarellen van voorzitter Willem Buelens.

Wie interesse had in beeldhouwwerken kon zijn gading vinden in mei tijdens de tentoonstelling met beelden van Werner Van Passel. Keramiek liefhebbers kwamen eveneens aan hun trekken, want samen met Willy Permentier werd dit een geslaagde veertiendaagse.

Kunstenaar Annie Van Mierlo en voorzitter Willem Buelens
(fotoarchief A. De Decker)

Tijdens het kermisweekend in augustus konden de bezoekers van Het Atelier hun hart ophalen aan oude foto's, geleend bij Oppuurse gezinnen. Meerdere levensverhalen werden opgerakeld en nostalgische anekdotes kwamen terug ter sprake, beginnend met: "Weet je nog..."

Bloemensierkunst in 1995

Ook in 1995 begon men aan een reeks interessante tentoonstellingen. Als eerste was er midden maart de groepstentoonstelling over landschappen, bestaande uit aquarellen en schilderijen gemaakt door diverse kunstenaars uit de nabijgelegen gemeenten.

Annemie en Els Vernimmen aan het klavier (fotoarchief A. De Decker)

Tijdens het ledenfeest op 1 april zorgden Annemie en Els Vernimmen, nietjes van Els Boesmans, voor de muzikale omlijsting. Tevens werd het nieuwe werkjaar voorgesteld. Om het geheel af te sluiten werd een ludieke, rijmende tekst voorgelezen door één van de leden.

In mei toonde Florke Broos een verscheidenheid aan werken: aquarellen, schilderen op zijde en het maken van wandtapijten. Hiervoor gebruikte ze vooral met de hand gesponnen wol, vlas en katoen. Voor de mensen met groene vingers was de driedaagse tentoonstelling van Oosterse bloemensierkunst een geschenk uit de hemel. Naast bonsai en ikebana kon men ook suiseki bewonderen. Een suiseki is een kleine, door natuurlijke elementen gevormde steen, in de Japanse traditie gewaardeerd om zijn schoonheid. Verder was er ook nog Sumi-E, een kunstvorm waarin alle onderwerpen worden geschilderd met zwarte inkt in alle mogelijke tinten.

Pentekeningen van Romain Vergult en een muzikale avond in september met volkszanger en luitspeler Frans Jacobs uit Moorsel zorgden voor een interessante nazomer.

1996 of op weg naar het einde

Uiteraard begon 1996 met een nieuwjaarsconcert, gevolgd door de receptie. Wat later volgde het ledenfeest. Wat men toen nog niet durfde denken, was dat dit het laatste zou zijn.

In het voorjaar trok de verrassende tentoonstelling van maskers uit de hele wereld de aandacht. Leden van Het Atelier brachten maskers mee uit Azië, Afrika en Zuid-Amerika, afkomstig van reizen die zij ooit gemaakt hadden. Tegelijkertijd kon men de klederdracht van deze contreien bewonderen. Met betrekking tot de tentoonstelling werd voor de leerlingen van de lagere school een tekenwedstrijd georganiseerd.

Door Oppuursenaar Desiré De Boeck werd een voordracht gegeven met diavoorstelling met als titel 'Van de wieg tot het graf'. Het toonde de leefgewoonten van onze voorouders, herinneringen aan fijne en minder fijne gebeurtenissen, oude beroepen en nog zoveel meer.

Sculpturen in glas gecombineerd met metaal en steen van Jeff Raes kenden een groot succes en waren tot 9 juni te bezichtigen. In augustus ging de tentoonstelling 'Bas-Reliefs' van Willy Permentier van start, gevolgd door de tentoonstelling van quilts door de groep Kaleidoscoop.

Aan diversiteit was nooit gebrek bij Het Atelier, zodat er altijd wel iets was dat je kon bekoren. Op muzikaal vlak werden avonden georganiseerd met accordeonmuziek, kleinkunst, klassieke concerten, jazz-avonden, een drumhappening, zangavonden en nog zoveel meer. De 11 juli-vieringen kenden ieder jaar een groot succes. Thema-avonden kwamen aan bod zoals de tentoonstelling van de Chileense kunstenaar Alesandro Strange, een Zwitserse avond of het verslag van het verbodingsfeest met Altermarkt in Oostenrijk. Voordrachten gingen over meerdere landen, over de route naar Santiago de Compostella, al dan niet geïllustreerd met dia's of een film. Een natuurwandeling in het arboretum te Liezele was eveneens een succes. In de winter werden kaartavonden gehouden, een poëziewedstrijd georganiseerd of had een boekenbeurs plaats.

Grote verscheidenheid aan voorwerpen kwam aan bod, van handwerkjes tot verzamelde curiosa. Keramiek, houtinleg, schilderen, tekenen en beeldhouwen was aan de orde. De expositie van diamantbewerking, ooit in Klein-Brabant uitgeoefend, zorgde voor een grote verrassing temeer er een juweel ter waarde van 20.000 frank te winnen viel.

In de loop der jaren waren er modeshows, autoshow's en nog zoveel meer. Tijdens volksfeesten werd de straat afgezet en kon men volkssporten uitproberen. Voor de kleinsten was er jaarlijks een Sinterklaasfeest, af en toe werd poppenkast gespeeld en geregeld kwam een clown of TV-gezicht op bezoek.

Eind 1996 kwam onverwacht de mededeling dat Het Atelier ophield met bestaan. Het gebouw werd immers te koop aangeboden, maar Het Atelier had niet de geldmiddelen met het gekende gevolg. Door de jaren heen was nooit enige inkom gevraagd, alle activiteiten waren gratis te bezoeken. Door Atelier-verantwoordelijke Els Boesmans werd een mooi maar triestig bericht gestuurd aan alle betrokkenen. Dankwoorden werden geuit, maar de teleurstelling was groot.

De allerlaatste activiteit, op vrijdag 11 oktober 1996, was een diavoorstelling door Herman Van Mierlo over Oost-Afrika, in het bijzonder over Kenia, Oeganda en Rwanda. Als medeoprichter van Het Atelier was Herman Van Mierlo een trouwe hulp. Hij hielp bij het organiseren van tentoonstellingen, muzikale optredens, gespreksavonden of een tekenacademie voor kinderen. Zelf schilderde hij in zijn vrije tijd landschappen, maar ook de wolken en winterlandschappen zorgden voor de nodige inspiratie. Tijdens zijn loopbaan bij de Baasroodse Botenclub schilderde hij ook boten en schepen, al dan niet in opdracht van vrienden of kennissen of gewoon als geschenk voor een speciale gelegenheid. Zelf stelde hij zijn werken zelden ten toon. Maar schilderen is altijd een hobby gebleven, zelfs nu nog op hoge leeftijd.

Eindnoten

¹ 'Het Atelier' bezorgde mij een overzichtelijk archief waarin ik alle informatie heb gevonden, met krantenknipsels wat zorgde voor veel leesvoer, maar geen bruikbare foto's. Veel foto's zijn afkomstig uit het archief van wijlen Aimée De Decker, waarvoor dank.

Een Mariekerkenaar geradbraakt

Benny Croket

Eind 17de eeuw stond in Duffel nabij de Nete een kapel, welke kort na de tweede wereldoorlog de kerk van de nieuwe parochie Onze-Lieve-Vrouw-van-Goede-Wil werd. In die kapel vereerden de gelovigen een klein Mariabeeldje, dat in 1637 door kinderen in een wilg was gevonden en waaraan sindsdien – eigen aan de contrareformatie – meerdere wonderbaarlijke genezingen werden toegeschreven. Zodanig dat de plek een bedevaartsoord werd, financieel interessant voor zowel de plaatselijke heer, markies de Merode, als voor de pastoor. Pelgrims, die van heinde en ver genezing kwamen afsmecken, offerden zodanig dat de kapel rijkelijk opgesmukt werd. Wat dan weer een uitnodiging werd voor mensen met minder goede bedoelingen. In 1647 waren het soldaten die de monstrans en de ciborie en nog wat zilverwerk als hun rechtmatige eigendom beschouwden. Nog geen veertig jaar later, in de nacht van 25 op 26 maart 1683, was het weerom raak. Het was net de feestdag van Onze-Lieve-Vrouw-Boodschap geweest en er was danig veel volk langsgelkomen. Een drukte van jewelste, interessant voor gauwdieven, die tegelijk ongemerkt in en om de kapel de zwakke plekken zochten om er 's nachts in te breken. Met zes waren ze, waaronder één of twee uit Mariekerke.¹

Wat was die nacht gebeurd? Nadat Merten Croes, één van de dieven, overdag rond de kapel was gelopen om te zien hoe erin te geraken, was 's nachts de bende naar de kapel getrokken. Enkelen van hen bleven op de uitkijk staan. Merten Croes en 'de Rosse' hadden ergens een houten balk meegenomen en daarmee plooiden ze de ijzeren staven voor een raam weg en drongen binnen in de kapel. Al het zilverwerk dat ze konden vinden, namen ze mee: acht lampen, een krans en het met zilver bedekte houten huisje met daarin het beeldje. Mariekerkenaar Lieven Croes nam aan het raam alles aan. Met de buit trokken ze naar een bos in Kontich, waar ze het beeldje uit het huisje haalden en het in een doek wikkelden om in het struikgewas achter te laten. Daarna ging de tocht naar Antwerpen. Daar haakten er twee af en de andere kompanen reisden op aangeven van Merten Croes verder door naar Bergen-op-Zoom waar ze de buit verkochten aan een zilversmid.

Intussen was in Duffel een klopjacht georganiseerd en werden in het wilde weg een aantal verdachten aangehouden. Het beeldje werd na enkele dagen ontdekt en in processie terug naar Duffel gebracht. Bij de zoektocht in de ruime omgeving hielpen ook de meier en officieren van Malderen en Oppuurs. Men vermoedde immers dat de dieven uit de regio Buggenhout, Sint-Amands of Malderen kwamen. Pas maanden later werden ze geklist: Merten Croes zelf te Kontich, Cornelis De Neeff alias Wannelapper te Sint-Katelijne-Waver, Jan Sausbecq alias Pinneke te Buggenhout en Lieven Croes werd in december aangehouden. Enkel De Rosse werd niet gevonden. Sommigen werden ter ondervraging naar Brussel gevoerd, opgesloten in de Steenpoort en op de pijnbank gelegd. Waarna ze bekenden.

Het vonnis was niet min voor Lieven Croes, Passchier Meert en Jan Sausbecq. Nadat ze op hun blote knieën voor de kapel op de plaats delict voor hun heiligschennende daad vergiffenis moesten vragen, zouden ze langs de weg van Mechelen naar Lier geradbraakt worden waar hun lichamen zouden tentoon blijven liggen als voorbeeld voor iedereen. Hun goederen, als ze die al hadden, werden geconfisqueerd. Op 21 december 1683 voerden de beul en zijn assistent dit vonnis uit om daarna van een goede maaltijd te genieten welke hun aangeboden werd. Merten Croes, toch de inbreker, kreeg met huisarrest een zeer lichte straf, waarbij zijn leven werd gered doordat hij het beeldje, gewikkeld in een doek, 'piëteitsvol' in het struikgewas had achtergelaten. Hij zal het hem zeker niet beklagde hebben.

Eindnoten

¹ Het relaas over de diefstal en de vervolging en bestraffing van de daders wordt beschreven in DOM, E. V., *De Geschiedenis van O. L. Vrouw van Goeden Wil te Duffel*, (Sint-Norbertus Drukkerij), 1936.

De Waag of Kinderheil: een vraagstelling

De Waag in Puurs, vermoedelijk circa 1920 (© Rijksarchief Antwerpen)

Zeker sinds 1919 worden in België pas geboren en jonge kinderen gedurende een hele tijd opgevolgd door een instelling die bij ons gekend is als De Waag, maar officieel tot 1987 Het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn heette en sindsdien Kind en Gezin. Dit was een noodzaak om de overvloedige kindersterfte in te dijken, niet alleen door het periodieke wegen en meten van het kind, maar zeker ook door het vaccinatieprogramma en de aandacht voor hygiëne.

Ook in het Klein-Brabantse was deze instelling al vrij vroeg erg actief. Het zou interessant zijn om die werking in onze gemeenten in beeld te brengen via een aantal artikels. Daarom een oproep naar geïnteresseerden om hierover enerzijds zoveel mogelijk gegevens en afbeeldingen te verzamelen en anderzijds die informatie in een tekst te verwerken ter publicatie. U kan zich hiervoor wenden tot ons secretariaat via: heemkundekleinbrabant@gmail.com.

Een andere kijk op de archeologische site Nattenhaasdonk (gemeente Bornem)

Peter Van den Hove¹

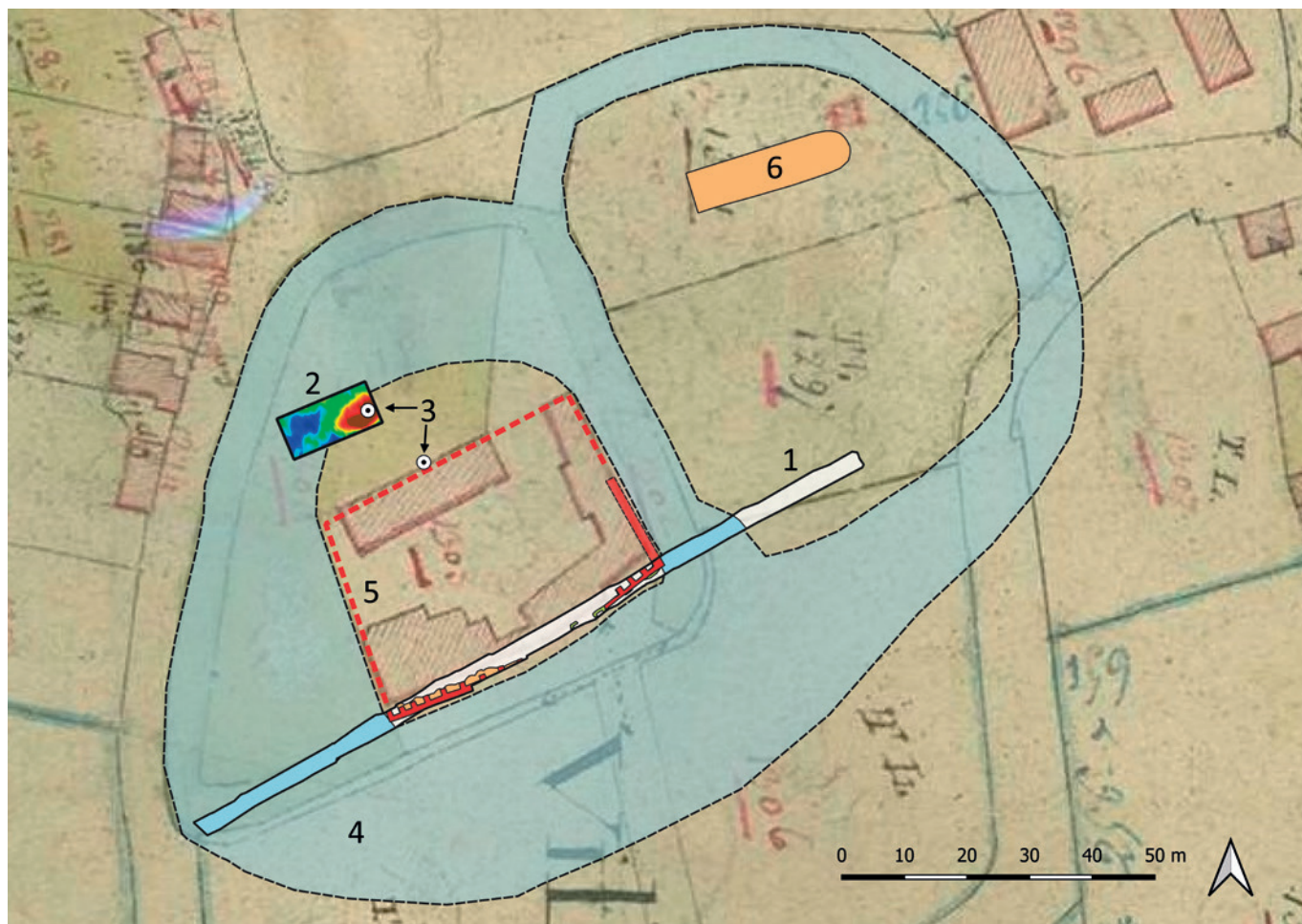
Nattenhaasdonk is een verdwenen dorp dat vandaag als gehucht deel uitmaakt van de deelgemeente Hingene. De beperkte bewoning concentreerde er zich ooit rond een hoeve (het Nethof) en de middeleeuwse Sint-Margarethakerk die reeds bestond in de 11de eeuw. Kerk en hof waren beide gelegen op een langgerekte zandduin omgeven door een lager gelegen nat landschap. Die combinatie – een hoger gelegen omw ald hof, met een aangrenzend middeleeuws kerkje – deed sommige onderzoekers vermoeden dat de oorsprong van Nattenhaasdonk wel eens terug zou kunnen gaan tot een middeleeuwse motte.²

Een mottekasteel bestond uit enerzijds een opperhof (een heuvel met daarop een toren) en anderzijds uit een neerhof (waar werd gewoond en waar zich vaak ook een kapel bevond), beide omgeven door een waterhoudende gracht. Mottes waren in de middeleeuwen wijd verspreid aanwezig in Vlaanderen. De oudste daten uit het midden van de 11de eeuw en waren toen een prerogatief van de absolute topadel. In de loop van de 12de eeuw gaat ook de lagere adel mottes

bouwen en neemt hun aantal snel toe. Na 1300 zijn mottes over hun hoogtepunt heen. Sommige evolueren daarna tot een stenen burcht, andere verdwijnen volledig of degraderen tot een omw ald hoevecomplex.³

Onderzoek in 2015

Heeft het Nethof in Nattenhaasdonk een dergelijke evolutie doorgemaakt (het hof als oorspronkelijk opperhof en de locatie van de kerk als neerhof)? Ligt een mottekasteel aan de oorsprong van Nattenhaasdonk? Dat waren de voornaamste onderzoeksvragen waarmee archeologen in 2015 aan de slag gingen in opdracht van de Vlaamse overheid (Agentschap Onroerend Erfgoed). De site werd toen door middel van een combinatie van bureauonderzoek, landschappelijke boringen, geofysisch onderzoek en een beperkt gravend onderzoek zo gedetailleerd mogelijk in kaart gebracht.⁴

Figuur 1: primitief kadasterplan van Nattenhaasdonk met aanduiding van de opgraving (1), geofysisch onderzoek (2), boringen met baksteenpuin (3), reconstructie van de grachten (4), de gereconstrueerde ommuring van het hof (5) en de locatie van de kerk (6)

Tijdens dit onderzoek kon de locatie van de middeleeuwse kerk worden onderzocht door middel van enkele proefsleuven (fig. 1: 6). De oudste bouwphase van de kerk van Nattenhaasdonk, gewijd aan de heilige Margaretha, was wellicht opgetrokken in Doornikse kalksteen.⁵ Ook kon aangetoond worden dat het kerkdomein, net zoals het hof, voorzien was van een eigen gracht.

Op het aangrenzende hof konden er helaas geen proefsleuven worden gegraven. Wel kon door middel van manuele boringen een kunstmatige ophoging vastgesteld worden. Deze ophoging kon volgens de onderzoekers niet aan een motte-structuur worden gelinkt.

De archeologen concludeerden dat er in Nattenhaasdonk wellicht geen middeleeuws mottekasteel was geweest. Ze reconstrueerden het domein als een eerder welgesteld middeleeuws hof voorzien van een gracht, een houten poort en houtlemen gebouwen.⁶ Op basis van deze studie werd de archeologische site in Nattenhaasdonk (Pastoor-Huveneersheuvel) in 2018 beschermd als archeologische site.⁷

Onderzoek in 2019

Kort voor de definitieve bescherming van de site werd er een stedenbouwkundige vergunning aangevraagd om in en rond de locatie bestaande wegenis op te breken en van een riolering te voorzien. De archeologische bescherming van de site kwam net te laat om het Agentschap Onroerend Erfgoed toe te laten in de planvorming van deze ingrijpende werken tussenbeide te komen en een ander traject te adviseren voor de rioleringswerkzaamheden ter hoogte van de archeologische site. In overeenstemming met de bestaande wet- en regelgeving werd geadviseerd om de graafwerken van Aquafin door middel van een werfbegeleiding te laten opvolgen door een archeologisch studiebureau.⁸

In februari 2019 werd de Nattenhaasdonk-sstraat ter hoogte van de huisnummers 3 tot en met 9 opgebroken. Dit weggedeelte is eigenlijk een 19de-eeuwse recht-trekking van een weg die oorspronkelijk in een zuidelijke boogvorm rond het

hof liep (fig. 1). De huidige weg loopt dus dwars door het voormalige hof en de beschermde archeologische site. Dat er bij graafwerken onder de straat oudere sporen zouden worden aangetroffen had geen verrassing mogen zijn.

Op ongeveer 70 cm diepte en over een lengte van 50 meter zijn er muren blootgelegd (fig. 2). Aanvankelijk werd gedacht dat het om 19de-eeuwse ge-bouwrestanten ging die nog te zien zijn op onder andere het primitief kadaster-plan. Maar nadat de muren door de aanwezige archeologen waren vrijgelegd, ingetekend en gefotografeerd bleek dat het om verschillende oudere muurfasen ging. Na een interventie van het agentschap Onroerend Erfgoed werden de rioleringswerken met meerdere weken uitgesteld.⁹ Met die extra tijd konden de aanwezige archeologische sporen binnen de beschermde site grondiger worden onderzocht en gedocumenteerd, vooraleer alles uiteindelijk zou verdwijnen voor de aanleg van een riolering. De resultaten van dit onderzoek zijn intussen ge-publiceerd in een eindverslag.¹⁰ Een synthese verscheen eerder in dit tijdschrift.¹¹

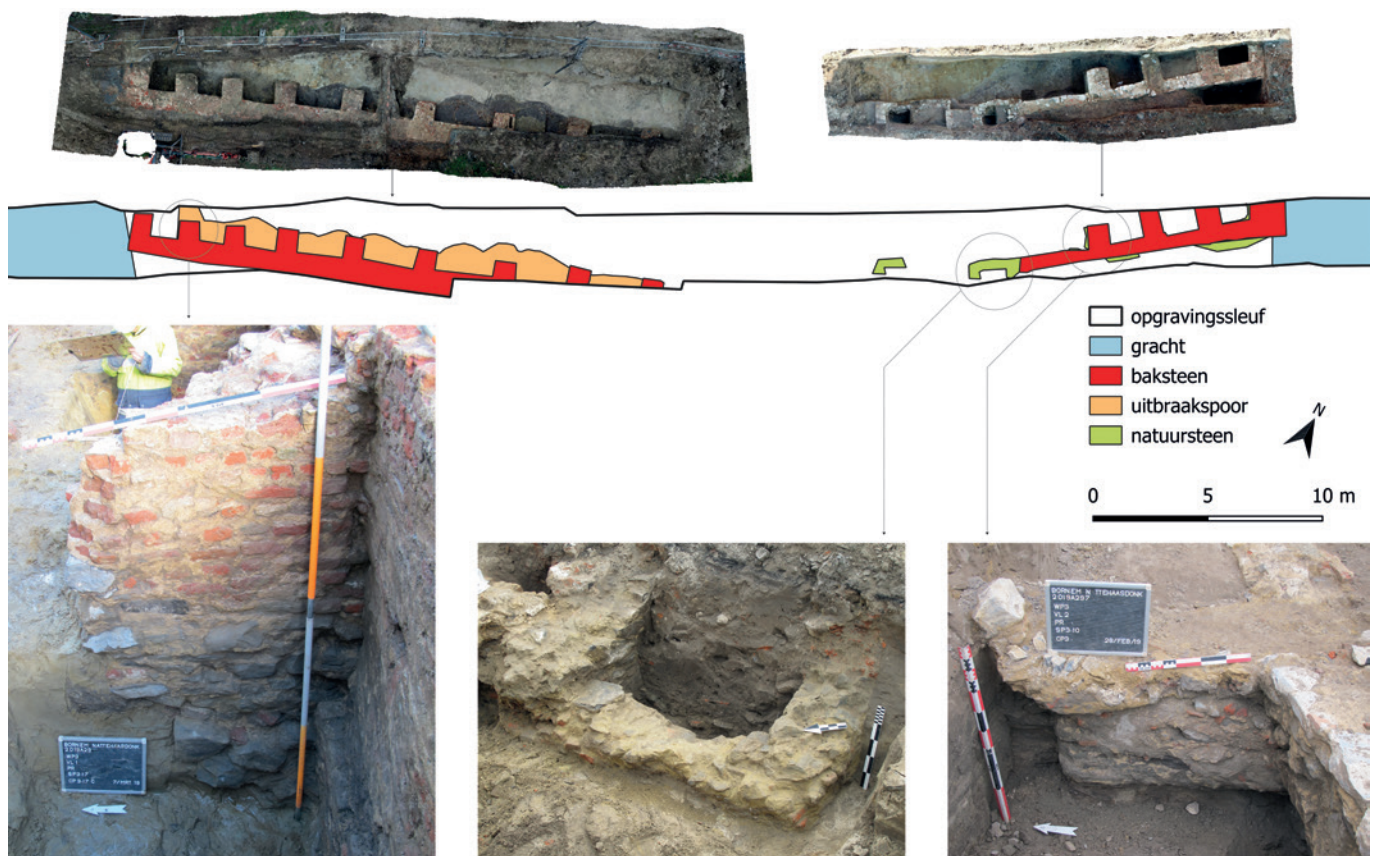
Een andere interpretatie

Ik volgde als archeoloog, verbonden aan het agentschap Onroerend Erfgoed, de opgravingen in Nattenhaasdonk op van 20 februari tot 26 maart 2019. Op basis van mijn vaststellingen ter plaatse (foto's, tekeningen en notities) kom ik tot een andere interpretatie dan wat de archeologen van het studiebureau hebben neergeschreven in hun lijvig eindrapport. Daar is op zich niets mis mee. Ik ben van mening dat de interpretatie in een archeologisch eindrapport een tijdelijke stellingname kan zijn die nadien door anderen moet kunnen worden aangevuld en/of gecorrigeerd.

Het wordt echter wel problematisch wanneer de archeologische sporen tijdens het veldonderzoek onvoldoende overzichtelijk zijn gepubliceerd en hun onderlinge stratigrafische samenhang niet altijd correct is beschreven. Opgraven is immers vernielen. Archeologische sporen kunnen maar één keer worden opgegraven. Bij complex archeologisch muurwerk is een gedetailleerde documentatie van metselverbanden, funderingsinsteken en bouwnaden belangrijk. Ook een cor-

Figuur 2: dronebeeld van de opgravingen in 2019 (© agentschap Onroerend Erfgoed)

Figuur 3: plattegrond en luchtfoto van de opgraving, met aanduiding van drie foto's van oudere bouwfasen (© agentschap Onroerend Erfgoed)

recte registratie van de aanwezige horizontale en verticale stratigrafie is fundamenteel. Alleen zo wordt het opgravingsverslag bruikbaar voor toekomstige onderzoekers – die de opgraving niet hebben meegemaakt – en kunnen eerder ingenomen standpunten en interpretaties worden aangevuld of herzien. Binnen de commerciële archeologie van vandaag is dat helaas niet altijd het geval.

In maart 2024 contacteerde archeoloog Jordi Bruggeman mij voor informatie over de site in Nattenhaasdonk, voor de opmaak van een publieksboek over archeologie in Klein-Brabant.¹² Door tijdsgebrek had ik mijn eigen vaststellingen omtrent Nattenhaasdonk tot dan nog niet kunnen uitwerken. Jordi stelde vervolgens voor om mijn inzichten over de site niet te laten verloren gaan en alsnog uitgebreider kenbaar te maken via een publicatie in dit tijdschrift. Uiteindelijk heb ik dankbaar gebruik gemaakt van zijn voorstel.

Wat volgt in dit artikel is mijn persoonlijke visie op de stratigrafie en de fasering van de voornaamste archeologische sporen die in 2019 zijn opgegraven, een visie die sterk afwijkt van het gepubliceerde eindverslag. Ik koppel mijn waarnemingen aan een andere interpretatie en besluit met een poging om de context in een breder historisch kader te plaatsen.

Geen poortgebouw, wel een vestingmuur

Ter hoogte van de huisnummers 3 tot en met 5 in de straat Nattenhaasdonk werd een noordoost-zuidwest georiënteerde bakstenen muur blootgelegd met een totale lengte van 50,5 meter (fig. 2). De muur loopt niet in een rechte lijn maar vertoont centraal een knik in zuidelijke richting. Een gedeelte van de muur viel hierdoor buiten de smalle opgravingsleuf en kon niet worden onderzocht.

In de opgravingsleuf is de muur daardoor ook in twee verschillende delen opgemeten: een noordelijk deel en een zuidelijk deel (fig. 3). Zowel in het noordoosten als in het zuidwesten grenst de muur onmiddellijk aan een meters diepe gracht, die tijdens het onderzoek volledig werd doorsneden (fig. 1 en fig. 3). De noordoostelijke gracht was ca. 15 meter breed. De zuidwestelijke gracht is meer dan dubbel zo breed, minstens 34,6 meter. Beide grachten waren dus oorspronkelijk veel breder dan wat nog is weergegeven op het primitief kadasterplan.

Een eerste belangrijke vaststelling: het noordoostelijk muurvuiteinde maakt een rechte hoek en loopt minstens enkele tientallen meters verder in noordelijke richting. We konden bovendien vaststellen dat deze muur nog aanwezig is in de kelder van de woning met huisnummer 5 (fig. 1 en fig. 4). De oostelijke gevel van deze woning staat dus gefundeerd op dezelfde bakstenen muur. Eenzelfde verloop kon niet worden vastgesteld aan de zuidwestzijde, maar is wel zeer aannemelijk (cf. infra).

Figuur 4: de oostelijke bakstenen omheiningmuur is nog aanwezig in de kelder van huisnummer 5 Nattenhaasdonk (foto P. Van den Hove)

Figuur 5a en b: (a) restanten van ingemetselde houten balken, (b) een horizontale bouwnaad in één van de steunberen. De bouwnaad is aangeduid met witte pijlen (foto's P. Van den Hove)

Aan de noordzijde was de muur over zijn volledige lengte voorzien van meerdere bakstenen steunberen. In totaal zijn er 11 steunberen opgemeten met een gemiddelde breedte van ca. 90 cm en een variërende diepte van 70 tot 90 cm (een deel van de muur en bijhorende steunberen viel buiten de opgravingsleuf).

Een andere opmerkelijke vaststelling: bij een zestal steunberen bestond het metselwerk uit een combinatie van baksteen en enkele ronde houten balken of palen die horizontaal in het metselwerk zijn ingewerkt. Het hout is in de loop der tijd volledig vergaan, maar de holtes bleven bewaard in de mortel van het muurwerk (fig. 5a). Hebben de bouwers van deze constructie een extra versteviging willen aanbrengen tussen de steunberen en de muur? Of is het hout louter recuperatiemateriaal en werd het ingemetseld omdat men kampte met een gebrek aan bouw materiaal? In één van de bakstenen steunberen is ook een duidelijke horizontale bouwnaad aanwezig, wat wijst op een herstelling van minstens een deel van het muurwerk (fig. 5b). Het gebruik van hout is enkel waargenomen boven deze bouwnaad. Wellicht is er dus een verband tussen beide en is een deel van de bakstenen muur hersteld, daarbij gebruik makend van hout in het metselwerk. Voor zover kon worden nagegaan is een dergelijke bouwtechniek nog niet eerder vastgesteld in Vlaanderen.¹³

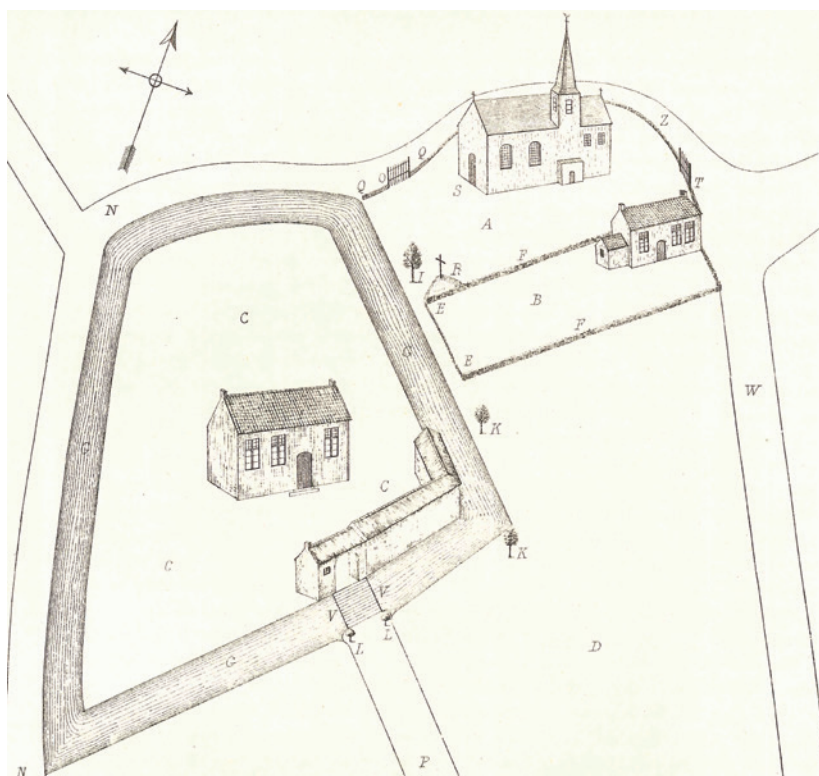
De muur wordt in het eindverslag van de opgraving omschreven als het restant van een 'poortgebouw'.¹⁴ Deze interpretatie is mede gebaseerd op een situatieschets van het hof uit 1705 en de vroegste kadastrale plannen. Op de schets zijn een brug en een poortje weergegeven op dezelfde locatie (fig. 6). Er zijn echter heel wat redenen om te twijfelen aan deze interpretatie. De totale muur is maar liefst 50 meter lang, wat onrealistisch breed is voor een poortgebouw op deze locatie. Bovendien is de muur aan de noordzijde van talrijke steunberen voorzien die elkaar op vrij korte afstand opvolgen. Waarom zou een gebouw aan de 'binnenzijde' van zoveel steunberen zijn voorzien? Daar is vanuit bouwhistorisch perspectief geen enkele logische reden voor.

De aanwezige steunberen waren wellicht oorspronkelijk door rondbogen met elkaar verbonden. Hun aanwezigheid wijst er op dat langs de binnenzijde van de 50 meter lange bakstenen muur een zogenaamde 'omloop' of 'weergang' aanwezig was, typisch voor een verdedigingsmuur, en van waarop verdedigers een vijand konden bestoken. De ganse muurconstructie is dus geen (poort)gebouw maar onderdeel van een verdedigingsmuur. Ongetwijfeld was er centraal in deze bakstenen muur een doorgang aanwezig (cf. infra), maar die is niet opgegraven omdat dit deel van de muur zich buiten de sleuf van de riolering bevond (ten zuiden ervan, zie ook fig. 3).

Met syne galleries...

In 1652 wordt het hof in Nattenhaasdonk beschreven naar aanleiding van een verkoop. In die beschrijving valt het volgende te lezen: "het hoog-huys met syne galleries".¹⁵ Ook een iets recenter document uit 1662 met als titel "Memorie van metswerken ende reparatien die gemaect moeten worden aan de opper en nederhuysinge van t'hoff neffens de cappelle van Nattenhaasdonck" is erg interessant. In deze oorkonde is er sprake van een gaanderij (en trouwens ook van een toren).¹⁶

Er is volgens mij geen twijfel dat de galerij/gaanderij, die wordt beschreven in de hierboven aangehaalde historische documenten, de bakstenen weermuur is die in 2019 werd opgegraven. Grote delen van die weermuur moeten in de 17de eeuw nog overeind hebben gestaan en waren (ten dele) geïntegreerd in gebouwen van het hof (schuur en stallen). Dit verklaart waarom de oostelijke en zuidelijke gevel van het langwerpig L-vormig gebouw, dat wordt weergegeven op het primitief kadasterplan van Nattenhaasdonk, exact dezelfde oriëntatie en dezelfde geknikte vorm heeft als de opgegraven weermuur. Restanten van een in oorsprong middeleeuwse verdedigingsmuur maken op dat ogenblik deel uit van de boerderijgebouwen (fig. 1 en 6).

Figuur 6: situatieschets uit 1705 van het hof kerk en pastorie

Meerdere bouwfasen

Belangwekkend is de vaststelling dat er in de opgegraven verdedigingsmuur minstens vier tot vijf verschillende bouwfasen konden worden herkend. Onder de baksteenfase is op enkele plaatsen nog het restant aanwezig van een imposante muur die was opgetrokken met een parement van Doornikse kalksteen en een muurkern die volledig bestond uit een grijsgroenige zandsteen en een zandige gele mortel (fig. 7 en fig. 8).

In de muurkern bevonden zich naast veldsteen ook verschillende hergebruikte dakpanfragmenten van het Romeinse type (*tegulae* en *imbrices*). Het is moeilijk om uit te maken of het hier effectief om hergebruikt Romeins materiaal gaat. Men moet er ook rekening mee houden dat dit type van dakbedekking tot in het midden van de 12de eeuw nog in gebruik was. Vanaf dan geraken *tegulae* definitief in onbruik.¹⁷

Deze oudste muurfase liep in westelijke richting uit op een kleine vierkante (toren?) fundering. Slechts de helft van deze constructie kon worden opgegraven. De overige helft bevond zich in en onder het zuidelijk profiel en werd niet opgegraven (zie fig. 3, grondplan en centrale foto onderaan). Wellicht was dit torentje onderdeel van een poortconstructie of ophaalbrug.¹⁸

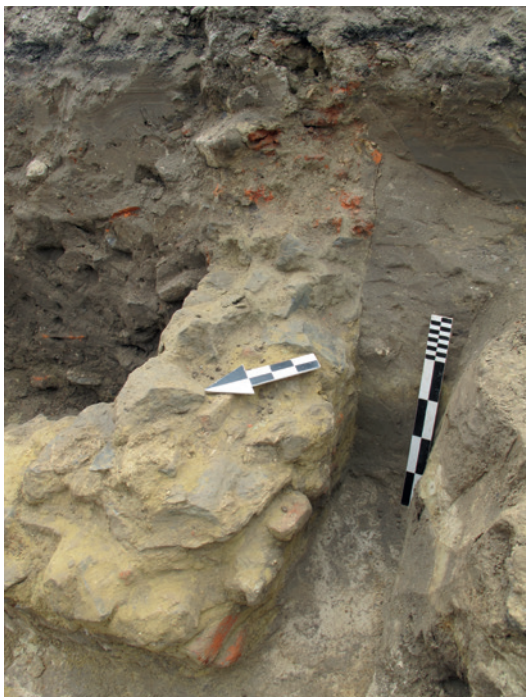
Aan de noordzijde van de natuurstenen muur bevonden zich eveneens verschillende steunberen op korte afstand van elkaar. Het wijst erop dat ook de oudste muurfase al was voorzien van een weergang en een verdedigende functie had. Drie van die steunberen bleven bewaard en werden later geïntegreerd in de bakstenen muurfase. De overige steunberen zijn volledig uitgebroken en vervangen door de baksteenfase. De natuurstenen muur werd zeker één maal grondig verbouwd. Dit kon vastgesteld worden op basis van bouwnaden in de bewaard gebleven steunberen (fig. 9 en fig. 10).

Een langwerpig uitbraakspoor, dat in het westelijk gedeelte van de opgravingssleuf werd opgemeten, is eveneens belangrijk om te vermelden (fig. 3).

Figuur 7: onder de baksteenmuur bevond zich een oudere muur met een parement in Doornikse kalksteen (foto P. Van den Hove)

Dit spoor wijst er op dat de natuurstenen muur hetzelfde traject volgde als de latere bakstenen muur. De uitbraakkuil is bovendien gelijktijdig gebruikt als funderingsinsteek voor de baksteenmuur.

Figuur 8: details van het oudste muurwerk met een kern opgebouwd uit veldsteen, Romeinse dakpanfragmenten en een parement in Doornikse kalksteen (foto's P. Van den Hove)

Datering

Het is niet evident om de oudste bouwphase van de versterking te dateren. De opgraving was daarvoor te beperkt in oppervlak en er werd weinig dateerbaar archeologisch materiaal opgegraven. Een radiokoolstofdatering op houtskool in de mortel van de muur mislukte. Toch doet de aanwezigheid van metselwerk in veldsteen en het gebruik van dakpanfragmenten van het Romeinse type, een vrij vroege datering vermoeden, mogelijk vóór 1200.

Uit een funderingskuil, die samenhangt met één van de verbouwde steunberen in natuursteen, konden gelukkig wel enkele scherffragmenten rood en grijs aardewerk gerecupereerd worden.¹⁹ Dit materiaal kan evenwel niet ouder dan

1300 gedateerd worden. Een bandvormige teilerand in grijs aardewerk kan ook niet jonger zijn dan ca. 1450. Dit laat ons toe om de eerste grondige verbouwing van de natuurstenen muur ten vroegste in de 14de eeuw te dateren.²⁰

In een derde fase werd de muur in natuursteen grotendeels heropgebouwd in baksteen. Deze bouwphase is het best bewaard gebleven. Onder de oostelijke hoek van de baksteenmuur lagen twee eiken boomstammetjes (*Quercus sp.*). De bouwers hebben ze gebruikt om onderaan in de funderingssleuf het hoekpunt uit te zetten van de baksteen muur (fig. 11). Een dendrochronologische datering op het hout mislukte omdat er te weinig jaarringen (minder dan 40) aanwezig waren. Maar twee radiokoolstofdateringen leverden (gecombineerd) wel een resultaat op: 1455-1515 calAD (69,2% probability) en 1590-1624 calAD (26,3% probability).²¹ Dit is weliswaar een vrij brede datering, maar het laat ons toch toe om te concluderen dat de bakstenen bouwphase wellicht tussen 1455 en 1515 tot stand is gekomen. De tweede piek in de 14C-dateringscurve is immers zo goed als uitgesloten op basis van de stratigrafische informatie.

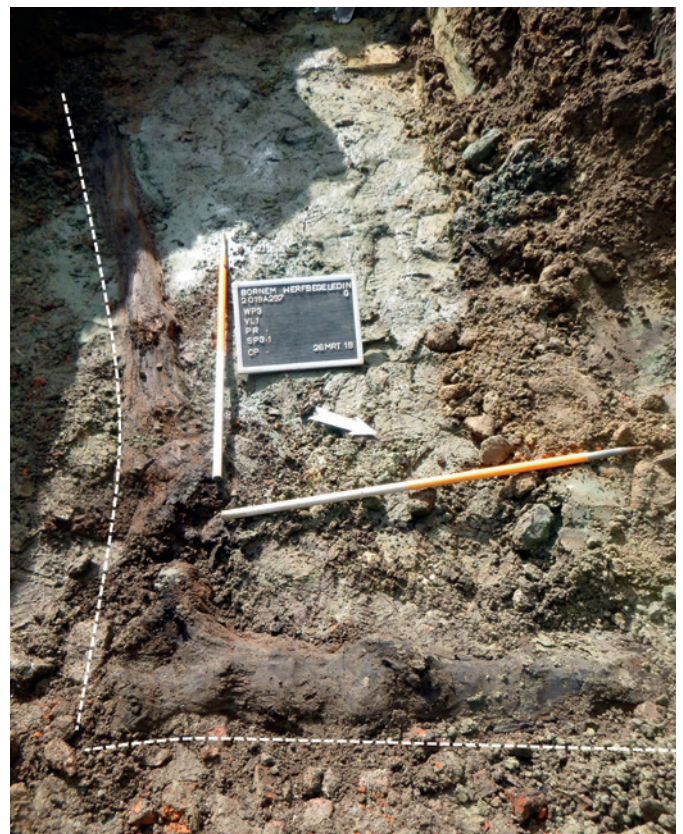
De muur in baksteen is daarna nog minstens één maal grondig verbouwd en verstevigd (cf. supra). In een allerlaatste fase is een deel van het bakstenen buitenparement van de muur afgekap en vernieuwd. Deze ingreep hangt zonder twijfel samen met de integratie van een deel van de verdedigingsmuur in de gebouwen van het hof, zoals die nog zijn weergegeven op het primitief kadasterplan.

Figuur 9: twee bouwfasen zichtbaar in één van de bewaard gebleven steunberen in natuursteen (foto P. Van den Hove)

Figuur 10: vier bouwfasen in één van de bakstenen steunberen (foto P. Van den Hove)

Figuur 11: twee eiken boomstammetjes bevonden zich onder de zuidoostelijke hoek van de baksteenmuur (© ABO)

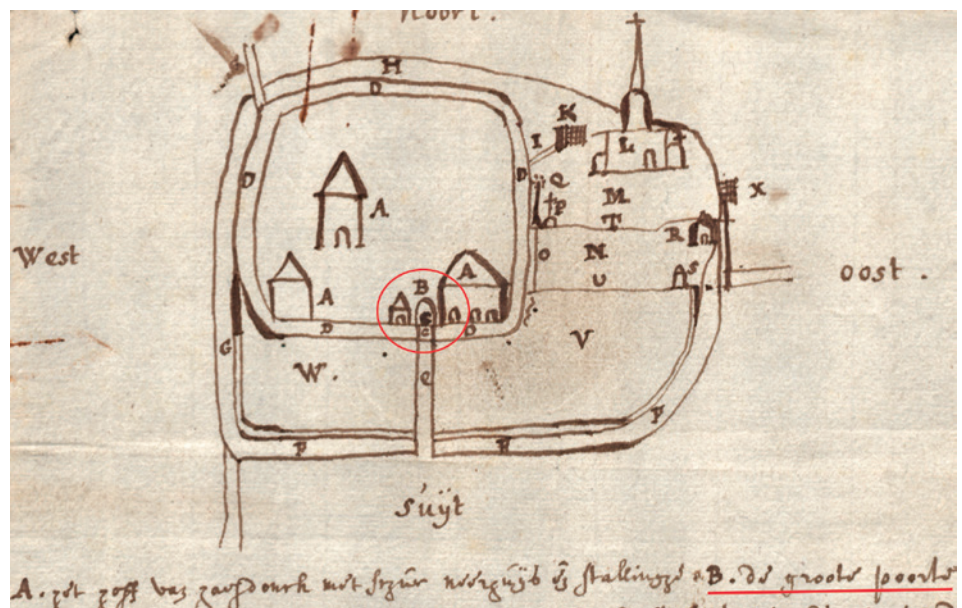
Volledig omsloten?

Op basis van bovenstaande inzichten stelt zich de vraag of het volledige middeleeuwse hof in Nattenhaasdonk ommuurd was? Hoewel het in 2019 uitgevoerde archeologisch onderzoek daar geen uitsluitsel kan over geven, zijn er volgens mij toch wel enkele belangrijke aanwijzingen in die richting. Ten eerste is vastgesteld dat de muur aan de oostzijde doorloopt in noordelijke richting en nog aanwezig is in de kelder van de woning met huisnummer 5. Ten tweede heeft het geofysisch onderzoek dat in 2015-2016 op de site werd uitgevoerd in de noordwestelijke hoek van het hof, net binnen de omgrachting, een zone met een erg hoge weerstand in kaart gebracht (fig. 1: 2).²² Twee controlerende boringen wezen op de aanwezigheid van baksteenpuin of bakstenen fundamente. Een derde argument is de vorm van het gebouwenbestand zoals dat schematisch is weergegeven op de Villaretkaart (1745-1748) en op de Ferrariskaart (1771-1778). De gebouwvleugels die nog op beide cartografische documenten staan weergegeven lijken te suggereren dat er oorspronkelijk een vierkante ommuurde site aanwezig was (fig. 12).

Figuur 12: het hof in Nattenhaasdonk zoals weergegeven op de kaarten van Ferraris en Villaret

Nog een interessant gegeven vinden we terug op een vroeg 18de-eeuwse schets (fig. 13).²³ De zuidelijke toegang tot het hof staat er aangeduid als (B) de grote poorte. Het toponiem 'grote poort' is een dichotomie of tweedeling: groot heeft hier slechts betekenis in relatie tot klein. De benaming wijst er op dat op het domein een tweede (kleinere) poort aanwezig was. Was er ooit een poort met een rechtstreekse toegang van het hof naar de kerk? Of bevond deze tweede toegang zich in het noordwesten? Op dezelfde schets is immers in de noordwestelijke hoek van het hof nog een weg richting de gracht zichtbaar. Dat het domein twee poorten had is een bijkomend argument om er van uit te gaan dat site volledig was ommuurd. Ook vanuit militair/defensief standpunt is dit de meest logische veronderstelling.

Figuur 13: detail uit een vroeg 18de-eeuwse schets van Nattenhaasdonk met aanduiding van de toegang tot het hof als: B. de grote poorte (© Gemeentearchief Bornem)

Besluit en discussie

Na 1056 komt Rijks-Vlaanderen in het bezit van de graven van Vlaanderen.²⁴ Nattenhaasdonk, dat deel uitmaakt van het Land van Bornem, komt daarmee op de grens te liggen tussen het graafschap Vlaanderen en de Brabantgouw. De site van Nattenhaasdonk bevindt zich tussen twee belangrijke mottekastelen die zonder twijfel in het kader van deze grenspolitiek zijn opgericht. De motte in Bornem bevindt zich in vogelvlucht op 4,5 km ten zuidwesten van Nattenhaasdonk. De motte in Rupelmonde op slechts 1,5 km ten noorden van Nattenhaasdonk. Exacte bouwdata kennen we niet, maar de oprichting van motte 'Den Dult' in Bornem gebeurde mogelijk onder Wenemar I (1088-1120).²⁵ Ook in Rupelmonde moet er al vroeg een motte zijn geweest. In 1128 worden daar maar liefst vijftig ridders gevangen genomen door Iwein van Aalst en Daneel van Dendermonde.²⁶ Hoewel Rupelmonde als 'castrum' pas wordt vermeld in 1194 is bovenstaande gebeurtenis een aanwijzing dat er in 1128 al een belangrijke motte aanwezig was.

Ten laatste op het einde van de 12de eeuw woonde er een ridderlijk geslacht in Nattenhaasdonk (*de Haucxdonc/de Hexdunc*), die als leenmannen in dienst stonden van de heer van Bornem.²⁷ Op basis van eerder archeologisch onderzoek reconstrueerden archeologen hun woonplaats als een omgracht ridderhof, met een houten poortgebouw en houtlenen gebouwen. Dat beeld moet bijgesteld worden. Een andere interpretatie van de archeologische sporen, opgegraven in 2019, in combinatie met enkele historische en cartografische gegevens doet ons besluiten dat er op het middeleeuwse hof in Nattenhaasdonk al vrij vroeg, mogelijk vóór 1200, een belangrijke versterking plaatsvond. Een natuurstenen muur, voorzien van een weergang, wijst er op dat de site in Nattenhaasdonk niet enkel een residentieële maar ook een belangrijke militaire functie had. Deze versterking speelde wellicht ook een rol in de grensverdediging van het graafschap Vlaanderen.

Er zijn vooralsnog geen archeologische aanwijzingen dat de locatie in Nattenhaasdonk teruggaat op een motte, maar het mag ook niet uitgesloten worden. De aanwezigheid van een stenen ommuring, uitgevoerd in een luxueus parement in Doornikse kalksteen, roept bovendien vragen op naar het resterende

gebouwenbestand binnen deze versterking. Waren dit houten gebouwen zoals eerder verondersteld? Of mogen we de aanwezigheid van stenen gebouwen veronderstellen? Is de vermelding van een toren in 1662 een indicatie dat er zich toch ooit een woontoren of donjon op de site bevond, waarover we verder geen informatie hebben? Het zijn intrigerende vragen waarop momenteel geen antwoord mogelijk is.

In tegenstelling tot heel wat mottes bleef de site in Nattenhaasdonk lang overeind als versterking. Ten vroegste na 1455 is er nog een belangrijke verbouwingsfase in baksteen. Die lange continuïteit hangt wellicht samen met het toenemend belang van Rupelmonde als grafelijke versterking (waterburcht), als plaats waar tol werd geheven en als belangrijke overgang (veer) over de Schelde.

De archeologische site in Nattenhaasdonk (© Vilda)

Eindnoten

- ¹ De auteur is als archeoloog en erfgoedonderzoeker verbonden aan het Agentschap Onroerend Erfgoed.
- ² Verbesselt J. 1968: *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw, deel 8, Tus-sen Zenne, Schelde en Rupel*, Pitem: Mees L. 1894: *Geschiedenis der gemeente Hingene, met uitbreidingen en bewijsstukken*, Gent.
- ³ Voor een recente stand van zaken naar het onderzoek van middeleeuwse mottes in Vlaanderen: Herremans D. (e.a.) 2023: *Is het gras groener aan de andere kant van de heuvel? De studie van mottekastelen vanuit landschappelijk en beheersmatig perspectief*, SYNTAR (Syntheseonderzoek op archeologisch materiaal uit Vlaanderen) nr. 17, Brussel (online: <https://oar.onroenderfgoed.be/item/6771>)
- ⁴ Het rapport van dit onderzoek is online raadpleegbaar: Ryssaert C. (e.a.) 2016: *Een archeologi-sche evaluatie en waardering van Bornem-Hingene, pastoor Huveneersheuvel* (Bornem, provincie Antwerpen), Deinze (online: <https://oar.onroenderfgoed.be/item/417>). Een synthese van het onderzoek werd gepubliceerd in 2017 en 2019: Ryssaert C. 2017: Nattenhaasdonk, archeo-logisch ontleed, *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant* 28, 62-67 (online: <https://www.heemkunde-klein-brabant.com/mededelingen-nr-28>); Ryssaert C. 2019: Verbeelde burcht, verdwenen dorp, vergane ridders, verloren strijd. De Pastoor Huveneersheuvel in Nattenhaasdonk bij Bornem, in *M&L (Monumenten, Landschappen en Archeologie)*, 38-1, p. 42-53.
- ⁵ Ryssaert 2016, fig. 138
- ⁶ Zie conclusies rapport en ook Ryssaert C. 2019: *ibidem*, p. 49 en 52.
- ⁷ Zie ook: <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/305876>
- ⁸ Archeologienota (ID3439) bekrachtigd op 1/06/2017.
- ⁹ Terreincontrole van het agentschap Onroerend Erfgoed op 20/02/2019. De opgraving werd vanaf die dag ook dagelijks opgevolgd door archeologen van de Vlaamse overheid. Het terrein werd uiteindelijk vrijgegeven op 26/03/2019.
- ¹⁰ Nijssen E. & I. Jansen 2021: *Archeologisch onderzoek langs de Pastoor Huveneersstraat te Bornem* (prov. Antwerpen), Gent (online: <https://loket.onroenderfgoed.be/archeologie/rapporten/eindverslagen/1471>). Voor de bespreking van de voor dit artikel relevante sporen zie deel 2, p. 25 tot 101.
- ¹¹ Nijssen E. 2019: Nieuw archeologisch onderzoek aan de Pastoor Huveneersheuvel en de Nat-tenhaasdonk, *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant* 30, 82-87 (online: <https://www.heemkunde-klein-brabant.com/kopie-van-mededelingen-nr-29>).
- ¹² Bruggeman J. & Segers G., *De mens in het Klein-Brabantse landschap. Een archeologische verkenning van Bornem en Puurs-Sint-Amands*, Jaarboek van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, 2023-2024, Hingene-Bornem.
- ¹³ Mededeling van collega Vincent Debonne, waarvoor dank. De hypothese dat het hier om stel-ling- of steigergaten zou gaan, zoals gesuggereerd in het eindverslag (Nijssen 2021: 78), is mijn inziens onmogelijk vermits het hout volledig was ingekapseld in het metselwerk.
- ¹⁴ Nijssen 2021, 30
- ¹⁵ Archief Bornem, parochiearchief Nattenhaasdonk, BR-V1-B-002-08.
- ¹⁶ Mees 1894, 294.
- ¹⁷ Devries D. J. 1994: *Bouwen in de late middeleeuwen, stedelijke architectuur in het voormalige Over- en Nedersticht*, Utrecht, 81; Debonne V. 2010: Bouwen met baksteen in het graafschap Vlaanderen, ca. 1220-1400: een overzicht, *In vuur en vlam omgaan met baksteenerfgoed in Vlaanderen*, (Post Factum monografie 1), Antwerpen, 11-34.
- ¹⁸ De aanwezigheid van een ophaalbrug wordt vermeld in de 17de eeuw: Ryssaert 2016, 55.
- ¹⁹ Scherfmateriaal uit spoor 3.8. Zie ook Nijssen 2021, p. 50 en figuur 39. Ik volg de in het eindverslag vooropgestelde fasering van dit spoor totaal niet.
- ²⁰ Mededeling van collega Koen De Grootte, waarvoor dank.
- ²¹ Beide dateringen (RICH-27428 en RICH-27429) konden gecombineerd worden (uitgevoerd in OxCal juli 2025). Met dank aan collega Kristof Haneca.
- ²² Ryssaert 2016, 114 en fig. 74.
- ²³ Met dank aan Benny Croket om mij een kopie van dit plan te bezorgen, samen met volgende info: dit plan is wellicht tot stand gekomen naar aanleiding van een rechtsgeding tussen Jan-Baptist Coolman en de pastoor van Nattenhaasdonk, Frans Tourneur (1705-1715). Het geschrift is eind-17de of begin-18de-eeuws en lijkt sterk op het handschrift van de Hingense griffier Pieter Jacobus Toebent, die in 1715 overleed.
- ²⁴ Koch A.C.F. 1981: *Het Graafschap Vlaanderen van de 9de eeuw tot 1070*, in *Algemene Geschiede-nis der Nederlanden I*, Haarlem.
- ²⁵ Hooghe F., Verstraeten W. & Rochtus L. 2007: Het kasteel van Bornem. Duizend jaar Europese Geschiedenis. Deel 1. Van het Ontstaan tot de Komst van Pedro I Coloma, in *Jaarboek van de Vereniging voor Heemkunde in Klein Brabant* 42, Bornem, 58-72.
- ²⁶ Poschet K. 2018: *Geheimen van het Gravenkasteel Rupelmonde. Van burcht tot Graventoren*, Gent, 21; De context waarin dit gebeurde was de burgeroorlog die uitbrak na de moord op Karel De Goede. Iwein en Daneel vochten aan de zijde van Diederik van de Elzas. De gevan-gen genomen ridders kunnen dan ook enkel tot het kamp van hertog Godfried I van Leuven behoord hebben, die aan de zijde vocht van Willem Clito.
- ²⁷ Ryssaert 2016, 49-52.

Een ongepubliceerde ‘Lactatie van Sint-Bernardus’ van de Antwerpse schilder Gerard Seghers ontdekt in de abdij van Bornem

Anne Delvingt (vertaling uit het Frans door Pieter Serwir)

De voormalige abdij van Bornem herbergt talrijke kunstwerken gewijd aan Sint-Bernardus. Ze huisvest tegenwoordig een cultureel centrum en museum. In 1833 werden de gebouwen van het Engelse dominicanenklooster – dat sinds 1658 aanwezig was – verkocht aan de cisterciënzers van Hemiksem. Zij vestigden zich hier nadat ze in 1797 uit hun oorspronkelijke klooster waren verdreven. De abdij nam vervolgens de naam Sint-Bernardus aan.

Lactatie van Sint-Bernardus (Gerard Seghers) (© De Abdij van Bornem)

Een anoniem schilderij uit de 17de eeuw van groot formaat (194 x 158 cm) trekt bijzonder de aandacht. Het stelt de Lactatie van Sint-Bernardus voor en wordt tentoongesteld in het museum van de voormalige abdij. De kwaliteit van uitvoering en de levendige kleuren zijn opvallend. In dit schilderij herkennen we duidelijk de stijl en typische kenmerken van de Antwerpse schilder Gerard Seghers (1591-1651), van wie we momenteel de wetenschappelijke catalogus aan het samenstellen zijn.

Iconografie

Het mirakel van de Lactatie van Sint-Bernardus is een belangrijk thema in de cisterciënzer-iconografie en wordt reeds vanaf de 13de eeuw in Spanje uitgebeeld. Sint-Bernardus (1090-1153), herkenbaar aan zijn tonsuur en witte cisterciënzergewaad, was de eerste abt van de abdij van Clairvaux, een stichting van de abdij van Cîteaux die hervormd werd door Robert van Molesmes. Zijn model van spiritueel leven, dat de nadruk legde op strengheid, onthouding, gebed en contemplatie, zou grote weerklink vinden in de middeleeuwse christelijke wereld. De Mariële devotie neemt een belangrijke plaats in binnen de talrijke geschriften van Bernardus, die zichzelf de dienende ridder van de Maagd noemde.

Er zou geen geschreven bron van de Lactatie-legende bestaan voor het begin van de 14de eeuw, maar iconografische voorstellingen verschijnen al aan het einde van de 13de eeuw in Spanje. Volgens de legende bidt de heilige voor een Mariabeeld en reciteert de hymne Ave Maris Stella. Bij het vierde vers, *“toon mij dat je mijn moeder bent”* (monstra te esse matrem), komt het Mariabeeld miraculeus tot leven en spuit melk uit haar borst in de mond van de heilige. De drie druppels Maria-melk schenken Bernardus de gave van welsprekendheid. Als Kerkleraar zal hij de bijnaam “Doctor mellifluus” krijgen, omdat deze melk even zoet was als honing. Het boek, traditioneel aan zijn voeten afgebeeld, verwijst naar zijn titel van doctor.

Seghers heeft subtiel een melkstraal getrokken naar de halfgeopende mond van de heilige. De roodomrande ogen van de heilige getuigen van zijn extase en zijn handgebaar toont zijn ontroering tegenover de miraculeuze verschijning die hier ten volle is belichaamd. De Antwerpse schilder combineert op originele wijze twee beroemde iconografieën van de heilige, de Lactatie en de heilige die de Arma Christi (de instrumenten van de Passie van Christus) draagt. In plaats van zijn traditionele abbatiale staf, neemt Sint-Bernardus namelijk het kruis van de kruisiging in zijn armen, waaraan het opschrift “INRI” en de doornenkroon zijn bevestigd. Hij houdt ook de zweep van de geseling en de roede van de kastijding in zijn hand.

De iconografie van deze Lactatie wordt verder verrijkt door de aanwezigheid van een ingekaderd schilderij op de grond achter de heilige. Hierop herkent men de aartsengel Gabriël die de demon verslaat, naar het beroemde schilderij van Guido Reni (1575-1642), geschilderd rond 1635 voor de kapucijnen van Rome (Rome, Santa Maria delle Concezione). Deze emblematische voorstelling van het geloof dat zegeviert over de zonde werd vaak gekopieerd. Ongetwijfeld heeft Seghers zich laten inspireren door een gravure, zoals die welke Pieter de Bailliu maakte toen hij tussen 1631 en 1637 in Rome was. De geketende demon is ook een attribuut van Sint-Bernardus en symboliseert zijn overwinning op de verleidingen.

Gerard Seghers

De Lactatie van Sint-Bernardus in Bornem is niet gesigneerd en tot op heden is in de literatuur of de documenten van de abdij geen informatie gevonden over de auteur. De stijl van het doek maakt het echter mogelijk het toe te schrijven aan de jaren 1640 uit het oeuvre van Gerard Seghers, die actief was in Antwerpen van 1620 tot 1651. Gerard Seghers was destijds een gerenommeerd schilder. Benoemd in 1608 tot vrijmeester in het Antwerpse schildersgilde, reisde de schilder tussen 1611 en 1620 naar Rome en Spanje om daar te kopiëren, maar ook om originele composities te vervaardigen. Weinig werken uit deze periode zijn bewaard gebleven. Drie schilderijen kunnen hem op basis van stijl worden toegeschreven.

Zijn terugkeer naar Antwerpen in 1620 markeert het begin van een bloeiende carrière met talrijke opdrachten uit zowel particuliere als openbare kringen. De schilder draagt de titel van 'huisschilder' van de infante Isabella, 'privéschilder' van kardinaal-infant Ferdinand en in de jaren 1640 schildert hij werken voor aartshertog Leopold Willem in Brussel. Naast genreschilderijen wedijvert Seghers met Rubens als schilder van grote religieuze doeken. Zijn goede relaties met de jezuïeten bezorgen hem de opdracht voor de Verrijzenis voor het hoofdaltaar van hun kerk in Kortrijk (1620, Parijs, Louvre) en het grote Kruisoprichtingstafereel voor de kerk in Antwerpen (rond 1624, Sint-Carolus Borromeuskerk). Seghers schildert ook talrijke werken voor de franciscanen en karmelieten. Het schilderij van Bornem verbindt voor het eerst zijn naam aan een cisterciënzer-opdracht.

Stijl

De verfijnde stijl van de Lactatie situeert het schilderij van Gerard Seghers in de jaren 1640. We kunnen het vergelijken met een emblematische realisatie uit deze periode. Het slanke silhouet, het delicate, zeer grafische gezicht van de Maagd, haar fijne handen en kapsel zijn zeer vergelijkbaar met die van de tro-nende Maagd met Kind in Laxenburg (Oostenrijk). Seghers schildert de Maagd met Kind van dit zeer grote doek rond 1649 voor aartshertog Leopold Willem, in samenwerking met de beste schilders van zijn tijd: David Teniers, David de Heem, Paul de Vos en Cornelis de Vos.

Maagd met Kind (Laxenburg)

Terwijl bij de Lactatie de kleding van de Maagd wordt weergegeven met fijne plooien, behoudt het ruime koorgewaad van Sint-Bernardus nog steeds het sculpturale aspect van zijn werken uit de jaren 1620 en 1630. De schilder herneemt hier het type van het naakte, mollige Kind, recht gezeten op de arm van zijn Moeder, zoals in zijn Maagd met Kind verschijnt aan de heilige Gertrudis, geschilderd rond 1625 voor de kapel van het kasteel van Gaasbeek.

Maagd met Kind verschijnt aan de heilige Gertrudis (Kasteel van Gaasbeek)

Men merkt op dat de typologieën uit de jaren 1620 monumentaler zijn dan de verfijnde vormen van Bornem.

De scherpe licht- en schaduwcontrasten uit de jaren 1620 maken plaats voor een zachtere, meer natuurlijke belichting. De Maagd met Kind, omstraald door sterren, verschijnt omringd door cherubijnen op de treden van een altaar of de treden van een kerk. De plaats van Sint-Bernardus' visioen is hier niet de bescheiden kerk van Chatillon-sur-Seine uit de legende, maar een tempel waarvan men links een grote zuil en een deel van een balustrade onderscheidt. Dit monumentale decor dat naar buiten opent, de delicateit van de gezichten en de overvloedige drapering roepen zijn Maagd met Kind met Sint-Catharina, de heilige Elisabeth en Sint-Jan de Doper in herinnering, te dateren in de jaren 1630.

De intens rode kleur van haar gewaad en het lichtgroene blauw zijn kenmerkend voor Seghers' palet, evenals de delicate huidtinten getint met rode oker. Dit bijzondere blauw is de kleur van de mantel van de Maagd in een ander doek uit de jaren 1640 met een Mariaal thema, Christus verschijnt aan zijn Moeder na de Verrijzenis. Dit blauw gaat hier ook vergezeld van een breed, wit gedrapeerd gewaad dat delicaat is gemodelleerd in een scène die baadt in een oranje gloed. Seghers schildert dit altaarstuk voor de Verrijzeniskapel in de Sint-Jacobskerk. De kapel wordt op 1 december 1649 ingewijd door Gaspard Nemius, de bisschop van Antwerpen die tevens abt is van de cisterciënzerabdij van Hemiksem, waarvan de monniken veel later eigenaar zullen worden van de abdij van Bornem.

Christus verschijnt aan zijn Moeder na de Verrijzenis (Antwerpen)

Bestemming van het schilderij

Wat betreft de abdij van Hemiksem, vragen we ons af wat de bestemming was van het grote schilderij dat nu in Bornem hangt en hoe het daarmee verband hield. Het verticale formaat en de accoladerand van de Lactatie wijzen op een voormalig altaarstuk. We hebben geen spoor van de herkomst van dit schilderij van Seghers kunnen terugvinden in de literatuur. Het is niet afkomstig van de abdij van Bornem, die in de 17de eeuw werd bediend door dominicanen. Stond de Lactatie op een altaar in de kerk van de cisterciënzerabdij Sint-Bernaerds aan de Schelde in Hemiksem? Gesticht in 1243 en opgeheven in 1797, werden haar bezittingen verkocht als nationale goederen. De monniken van Hemiksem, die in 1833 de gebouwen van Bornem verwierven, kunnen dit werk hebben bewaard en overgebracht.

Als hypothese vragen we ons af of de trekken van Sint-Bernardus, geïndividualiseerd door vermoeide ogen, de snor en de baard, niet een portret zouden kunnen zijn van de abt van Hemiksem? De abdij van Hemiksem was lange tijd afhankelijk van het bisdom Antwerpen en haar abt was tussen 1635 en 1649 bisschop Gaspard Nemius (1577-1667). Sanderus leert ons dat Nemius zelf de Sint-Bernardusviering in Hemiksem verzorgde in 1642, de kerk liet herstel-

len en een relikwie van de ringvinger van de heilige schonk. Nemius speelde een cruciale rol in de geschiedenis van de abdij door haar onafhankelijkheid van het bisdom te bewerkstelligen, welke in 1649 officieel werd verklaard.

Seghers kende de trekken van de bisschop-abt goed, want hij heeft zijn portret gemaakt na 1635. Het verloren gegane portret is bekend door een gravure van Jacob Neeffs. Ingeschreven in een ovaal van nagebootste steen verschijnt de 7de bisschop van Antwerpen (1635-1652) ten halve lijve. De fijne trekken van het model, zijn lange neus, zijn snor en baard, zouden die van Sint-Bernardus kunnen zijn.

Nog een "Lactatie van Sint-Bernardus" in Bornem

Het museum van De Abdij van Bornem bewaart nog een kwalitatieve Lactatie van Sint-Bernardus, in een kleiner formaat (54 x 39 cm), geschilderd op hout. De compositie, bewust archaïserend, past in de middeleeuwse traditie van de

Maagd die troont onder een baldakijn in het interieur van een kerk. Alles in deze scène verwijst naar de beeldtaal van de Vlaamse Primitieven: het fijn bewerkte houten meubilair, de kleine tafel en het bloemboekje, het gebedenboek opengeslagen op een olijfgroen doek en de spiegel in het midden van de scène.

Dit Vlaamse schilderij dateert echter uit de 17de eeuw, gezien de stijl, de wat goedmoedige fysieke types, de soepelheid van de drapering en de grote schaduwen op het gewaad van Sint-Bernardus. De datum '2 M... 1632', geschilderd aan de achterzijde, bevestigt deze analyse. Het hout draagt ook aan de achterzijde het Antwerpse merk (twee handen en een kasteel die de kwaliteit van het hout

garanderen) alsook het merk 'C', dat niet lijkt overeen te komen met dat van de paneelmaker Guiliam Gabron, dat "G G" is.

Een wapenschild is geschilderd op de tafel op de voorgrond: goud (of zilver?) met drie zwarte hamers, bekroond door een zwarte hoed waaraan langs weerszijden een koord met drie kwastjes hangt. Dit type zwarte hoed is het heraldische teken van een prior wiens wapenschild altijd omgeven is door een rozenkrans, zoals hier het geval is. Deze wapens zouden toebehoren aan de families Mailly, De Mailly, Mamez of De Mametz, waarbij we deze prior nog niet hebben kunnen identificeren.

Een diamanten bruiloft te Eikevliet in 1932

Danny Polfliet

Guilielmus Demont en Barbara Rosiers (fotoarchief auteur)

Toen op 25 april 1872 Guilielmus Demont (1843-1934) en Barbara Rosiers (1848-1934) huwden, konden zij niet vermoeden dat zij 60 jaar later hun diamanten bruiloft zouden vieren. Ze werden de ouders van zes kinderen: Maria Francisca (1873-1958), Catharina (1875-1940), Florentinus (1877-1878), Ludovica (1879-1944), Regina (1884-1968) en Egidius (1884-1949).

Op maandag 25 april 1932 was het feest in Eikevliet. Al de dag ervoor knalden vreugdeschoten en toeterden de schippers op de Vliet

op hun misthoorns. De straten waren versierd en bevlagd, vooral dan de 'Slijkhoek' waar het koppel woonde en waar een praalboog was opgericht. De meeste burens hadden aan hun gevels heilwensen gehangen.

Om 9 uur werden de jubilarissen, zittende in een open koets, door de fanfare Sint-Cecilia in stoet naar de kerk begeleid, met tal van schoolkinderen, het feestcomité en de gemeenteraadsleden, een groep die een jong huwelijk uitbeeldde en uiteraard de ganse familie met de burens. In de kerk nam pastoor Ceuppens uitgebreid het woord over de zegen van het kroostrijk gezin en wenste hen nog veel gelukkige jaren.

Na de misviering ging het naar zaal De Balans waar man en vrouw plaats namen op het podium, omringd door burgemeester Van Kerckhoven en het schepencollege van Hingene en de leden van het feestcomité. Tal van toespraken moesten ze aanhoren, waarbij gul met lofuitingen werd gestrooid. Uiteindelijk

kregen beiden van het gemeentebestuur twee zetels aangeboden – het moeten immers niet altijd bloemen zijn. Tijdens de receptie speelde de fanfare nog de Brabançonne en werd De Vlaamse Leeuw gezongen. Hiermee was het officiële gedeelte achter de rug.

Met de koets werden de jubilarissen en de burgemeester door het dorp rondgeleden om te eindigen aan hun woning, waar de familie mocht aanschuiven aan de feesttafel. 's Avonds kwam de fanfare nog een serenade brengen en werden door de juffrouwen Ceulemans en Gogeljoen enkele gelegenheidsgedichten voorgelezen, refererend naar het leven van het paar. Ook de buurvrouwen uit de 'Slijkhoek' – officieel Constant Marnefstraat – deden hun zegje en overhandigden hun geschenk. Jubilaris Guilielmus Demont dankte hen en beloofde het nog vijf jaar vol te houden om dan samen met de dorpsgenoten hun briljanten bruiloft te vieren.

In de koets Guilielmus Demont en Barbara Rosiers. Bemerkt het witte zand op de straat en de spreuk aan de gevel. De spreuk: 'Menig klinkt de wensch in 't gansche dorpje: Veel geluk en voorspoed' (fotoarchief familie Verbruggen)

Guilielmus zijn droom om hun briljanten bruiloft te vieren is spijtig genoeg niet uitgekomen. Beide jubilarissen hebben niet lang na dit eerbetoon het tijdelijke met het eeuwige verwisseld. Barbara overleed op 7 september en Guilielmus veertien dagen later, op 21 september 1934.

Betekenis van de naam Puurs

In 2020 werd in het Felixarchief het boek "Antwerpen, Romeinse stad?" voorgesteld. In zijn toespraak verwees burgemeester Bart De Wever begeistert naar de wetenschappelijke bijdrage 'Ontstaan en betekenis van de namen Antwerpen, Antwerpenaars, Antwerpenaren' van auteur Alfred Michiels. Niet alleen omdat deze afrekende met de legende van Brabo en het 'hand-werpen', maar ook met de nog steeds aanvaarde verklaring van 'opgeworpen land'. Michiels kwam overtuigend naar voor met de these dat Antwerpen afstamt van het Laat-Latijnse *anduae ripae*, het volk dat op beide oevers leeft. Deze stelling leidt tot nieuwe inzichten over Antwerpens vroegste geschiedenis.

Taalkundige Alfred Michiels ging recent voor ons dieper in op de ontwikkeling van de naam Puurs en kwam tot onderstaand besluit, dat hij ons bezorgde en we onze lezers niet willen onthouden.

Historische schrijfwijzen:

PUURS: *Podescelam* (accusatief) 1139, *Puderce* 1148, 1222, 1223, *Puderzle* 1153, *Puoderce* 1162, *Poderces* 1211, *Puderche* 1226¹, *Purse* 1429, *Puers* 1571².
OPPUURS: *Oppuedersel* 1414³.

Vroegere verklaringen:

1. Carnoy ziet twee mogelijkheden: ofwel **Pül-warja-zele* 'dorp van de moerasbewoners' (poel + waarders + zele. Het oude *sele*, *zele*, 'woning', werd huidige *zaal*) of **Pöder-isa* 'waterloop in het moeras', met als eerste lid *puder*, variant van *podel* 'moeras', en als tweede lid watersuffix *-isa*⁴.
2. De Vries stelt als eerste lid de persoonsnaam *Bodhari* voor⁵.
3. Van Osta leidt uit de vorm *Oppuedersel* af dat het een *zele*-naam is. Het eerste lid is dan wellicht een variant van *poder*, op zich een variant van *podel* 'modder, slijk'. Wellicht dus te verklaren zoals Verschueren⁶ uit *poder* 'slijk' en *zele*⁷.

Nieuwe verklaring:

- Het spelen met variant van variant is niet overtuigend. Bovendien betekent *-sel* niet noodzakelijk een oud *-sele*. *Sele* werd nooit *cela* of *cele* geschreven.
- De Latijnse *u* ("oe" uitgesproken) werd de in de Romaanse taalevolutie de moderne Franse *u*. Het Latijnse *murus* (uitspraak "moeroes") evolueerde tot het Franse *mur* ("muur" uitgesproken). Dit duidt erop dat de Latijnse *u* in de naam *Puderce* oorspronkelijk is, dat de Latijnse *u* van *Puderse* evolueerde naar een lange *uu* in een Franstalige taalevolutie, zodat *Puder-* geen variant is van *Poder-*, maar dat dit laatste slechts een tijdelijke schrijfwijze was door

verwarring met het Oudnederlandse woord *poder*. De schrijfwijze *Oppuedersel* in 1414 geeft de Franse uitspraak van *-cel* weer (ç of "s"), en *ue* is de middeleeuwse schrijfwijze van de lange *uu*.

De aanvankelijke evolutie van de naam in een Romaanssprekend milieu doet ons denken aan een Latijns grondwoord. Zo belanden we bij het adjectief *putrescibilis*, wat betekent 'vatbaar voor verrotting', van het werkwoord *putrescere* 'rot worden'⁸. De verzelfstandigde onzijdige meervoudsvorm *putrescibilia* betekent dan zoiets als 'de rottige boel' (rot stinkend moeras).

In het licht van de taalkundige evolutie is *Podescela(m)* 1139 een verkeerde lezing door de kopiist van *Podercela* of *Pudercela* (de *r* gelezen als *s*. Deze letters geleken erg op elkaar in handschrift).

Zo komen we tot een reconstructie en evolutie van de naam op grond van de wetenschappelijke taalevolutiewetten (de vormen met asterix zijn reconstructies):
**Putrescibilia* > **Putrescila* > **Putercila* > *Pudercela* 1139 (omwisseling *re* > *er*) > *Puderce* 1148 > *Purse* 1429 > *Puers* 1571 > huidige uitspraak [Py:s] (« Puus »).

- Omwisseling *re* > *er* komt vaak voor, bv. *water/watre*, *peter/petre* (Vlaamse dialecten);
- *t* evolueert tot *d* zoals *Turnacum* > *Doornik*.
- Onder invloed van de verspringsing van de klemtoon in de Germaanse talen (en dus ook in het Nederlands) naar de eerste lettergreep van een woord of naam worden de laatste lettergrepen stelselmatig slechter uitgesproken om tenslotte te verdwijnen. In de mondelinge overlevering blijft nu alleen nog "Puus" over.

Eindnoten

- ¹ GYSSELING M., *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland*, Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek 1960
- ² DE SEYN E., *Geschied- en Aardrijkskundig woordenboek der Belgische gemeenten*, Turnhout 1939
- ³ MANSION J., *Voornaamste bestanddelen der Vlaamsche plaatsnamen*, 1935
- ⁴ CARNOY A., *Origine des noms de communes de Belgique, y compris les noms des rivières et principaux hameaux*, Louvain 1948-1949
- ⁵ DE VRIES J., *Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandse plaatsnamen*, Utrecht 1962
- ⁶ CLAES F., *Verschueren Groot encyclopedisch Woordenboek*, Antwerpen-Den Haag 1996
- ⁷ DE BRABANDERE F. & DEVOS M. & KEMPENEERS P. & MENNEN V. & RYCKEBOER H. & VAN OSTA W., *De Vlaamse gemeentenamen. Verklarend woordenboek*, Brussel 2010
- ⁸ GAFFIOT F., *Dictionnaire latin français*. Gaffiot 2016, version V. M. Komarov

Langs de waterkant

Nog tot 30 november in het Verhaerenmuseum te Sint-Amands

In deze tentoonstelling, met werken van Roger Raveel, Ann Bonne, Koen Broucke, Christine Clinckx, Lise Duclaux, Roel Jacobs, Bruno Van Dijk, Christiaan Kuitwaard, Kim Vandaele, Robert Van Dromme, Jacques Vilet en Els Vos, ervaart de bezoeker dat de waterkant een blijvend inspirerend gegeven is voor tal van kunstenaars en hen tot nieuwe ideeën brengt.

Voor openingsuren zie: verhaerenmuseum@skynet.be

Een neoclassicistisch burgerhuis in Bornem

Benny Croket, Jos Winkelmanns & Gert Van Kerckhoven

Zicht op de voorgevel in augustus 2024 (© J. Winkelmanns)

Inleiding

Op de vraag van een Gents architectenbureau of onze vereniging meer gegevens had over het classicistische herenhuis aan het Kardinaal Cardijnplein 10/12 in Bornem, gingen we intens op zoek en vonden meer dan gehoopt. Tot nu toe was er immers nog maar weinig historisch onderzoek gebeurd naar deze site middenin het centrum van Bornem. Wie er dagelijks voorbijgaat merkt het allicht niet meer, maar de gevel van dit pand heeft een zekere uitstraling voor liefhebbers van architectuur. Kijk je doorheen de ingrijpende verbouwing rechts van de rondboogpoort, dan zijn het regelmatige ritme van de vensters, de omliggende voordeur met bovenlicht en smeedwerk tussen de centraliserende als imitatieblokken gemetselde lisenen, het balkon met deurvenster met gebogen sieromlijsting en het driehoekige fronton met oculus duidelijke kenmerken van het (neo-)classicisme, een door Franse architecten beïnvloede bouwstijl die in het laatste kwart van de 18de eeuw, bij het bouwen van een nieuwe woning, furore maakte bij gefortuneerde burgers. Het werd voor de bewoners-eigenaars een uiting van hun status. Deze gevel stak in zijn tijd bovendien nog boven de omliggende huizen uit en de oorspronkelijk witte of lichtgekleurde pleisterlaag versterkte dat imposante beeld nog.

Het gebouwencomplex werd opgenomen in de Inventaris van het Cultuurbezit in België, is sinds 20 januari 1998 aangeduid als beschermd monument en maakt tegelijk deel uit van het Kardinaal Cardijnplein als beschermd dorpsgezicht; in maart 2019 bovendien aangeduid als vastgesteld bouwkundig erfgoed. Ook de aanwezige muurschilderingen in het interieur worden daarbij vermeld, toch belangrijk voor het behoud ervan.

De site is al lang bewoond, maar doordat het archief van de Bornemse schepenbank bij de Brand van Bornem tijdens de Boerenkrijg, begin november 1798, grotendeels in de vlammen opging – zoals ook de meeste huizen in Bornem-centrum – is het niet mogelijk een complete geschiedenis van de site te schetsen. In de hierboven genoemde inventaris wordt de gevel aan straatzijde, en bij uitbreiding het hele pand, gedateerd 1781. Dit wordt ook duidelijk als we inzoomen op de sluitsteen boven het

(© J. Winkelmanns)

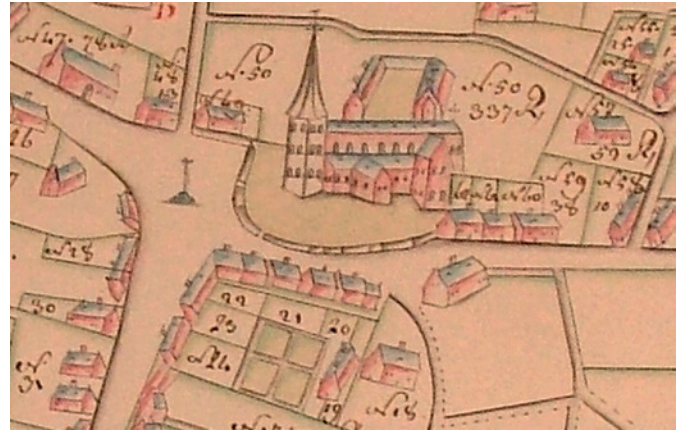
balkon. Maar slaat dit op de volledige woning, als we weten dat er daarvoor ook al bewoning was en de eigenaars-verbouwers toch ergens moeten verbleven hebben tijdens de ingrijpende bouwwerken? Zou het kunnen dat het achterliggende dwarsgebouw ouder is? En misschien zou het leerzaam zijn ook eens onder het grondoppervlak te durven kijken. Durven we een vergelijk maken met de 'pastorij' van Bornem dat in dezelfde classicistische stijlperiode werd gebouwd? Of met het voormalig Landhuis dat in hetzelfde jaar gerealiseerd werd en waarvan Adam Frans Simoneau bouwmeester was? Ook niet te vergeten is dat enkele honderden meters verder, in de huidige Kloosterstraat, ook al nieuwe gebouwen voor het zogenoemde Engels Klooster waren neergepoot in classicistische stijl (1769-1772) onder de bouwkundige leiding van Jan Vangelder. Toch wel opvallende nieuwbouw in Bornem-centrum in de laatste drie decennia van de 18de eeuw.

Uitsnede uit ingekleurde postkaart van voor 1914. De deur naast de rondbogpoort kan een verbouwing zijn geweest. (collectie H. Van Lent)

De straat was niet altijd gekend als Kardinaal Cardijnplein — de huidige parkeerzone was zelfs tot rond 1900 kerkhof — maar heette vroeger de Dorpsstraat, Kerkhofstraat, Botermelkstraat, Hingenestraat, Kerkplein en zelfs Statiestraat. De vragen die we in dit artikel willen beantwoorden of toch minstens proberen te duiden zijn: wie kan deze burgerwoning laten bouwen hebben en naar wiens ontwerp? Wie heeft de muurschilderingen laten aanbrengen, een inwonende eigenaar of een huurder? En wanneer dan juist?

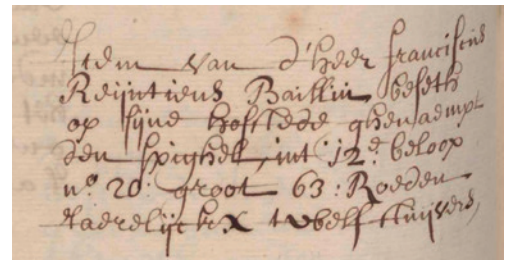
Hofstede Den Spiegel

Uitsnede uit de kaart van Bornem door Vertongen (1787) naar Meysmans (1677) (© Archief Luc Rochtus); hieronder de vermelding van de cijns op hofstede Den Spiegel in het 12de beloop nr. 20 (parochiearchief Bornem)

Op oude kaarten is de site getekend in het 12de beloop onder nummer 20. Landmeter Vertongen, die zich in 1786-1787 baseerde op de kaart van Meysmans uit 1677, tekende langs de straat en rechtover de kerk een rij huizen, die echter stereotypen zijn en geen correct beeld geven van hoe de woning er uitzag. Wat wel opvalt is dat het gebouw parallel loopt aan de straat. Het dwarsgebouw op perceel 19 durven

we als de voormalige dorpschool aanduiden. Nummer 20 was volgens een erop rustende cijns van twaalf stuivers eigendom van

Frans Reyntiens, baljuw van Bornem in de periode 1724-1759, en was gekend als Den Spiegel met een oppervlakte van 63 roeden of zo'n 21 are. Een grote tuin achter perceel 21 was immers ook eigendom van Reyntiens.

Dankzij die naam kunnen we verder terug in de tijd. Want in de registers van de 20ste penning lezen we dat Jan De Keersmaecker in 1572 eigenaar was van een huis "genoempt Den Spiegel ghestaen teghen over de kercke". Daarvoor was het nog eigendom van Jan Poortaert die het verhuurde aan Cornelis De Hondt.¹ Bewijs dat deze hofstede in het Dorp van Bornem al erg lang bewoond werd.

De baljuws Reyntiens en hun kinderen

Baljuw Frans Reyntiens was begin 1727 in Sint-Amands getrouwd met Maria De Keersmaecker, weduwe van Judocus Van Horick. In datzelfde jaar kregen ze een zoon Philippus, genoemd naar zijn grootvader, en twee jaar later nog een doodgeboren dochtertje, waarbij de moeder echter in het kraambed overleed. Samen met haar kind werd de jonge vrouw begraven in de kerk van Bornem. Frans Reyntiens hertrouwde met Maria Isabella Jacquet, waarbij hij nog enkele kinderen had. Tevergeefs hengelde hij in 1732 naar de lucratieve functie van griffier² en bleef uiteindelijk baljuw tot 1759, jaar van zijn overlijden. Zijn tweede echtgenote was dan al een goede twee jaar dood.

Na gestudeerd te hebben in Leuven en na het overlijden van zijn vader werd het enige kind uit het eerste huwelijk, de nog ongehuwde Philippus Reyntiens, tot baljuw van Bornem benoemd. Of hij de kinderen uit zijn vaders tweede huwelijk heeft uitgekocht of dat er een kaveling is geweest van alle roerende en onroerende goederen, kunnen we bij gebrek aan archief niet meer terugvinden. Feit is wel dat hij in de hofstede tegenover de kerk woonde en er eigenaar van was. In mei 1760 huwde hij in Leuven met Barbara Van Paesschen, nadat ze hun ondertrouw in Liezele hadden gedaan, waar de jongedame vandaan kwam.

Philippus reyntiens Subditus parochie
de Bornhem et Barbara van paesschen
Proclamatis libus Bannis matrimonii
iuncti sunt, attestante R. ac eruditissimo D.
andrea van Horick professore primario in
pedagogio Calheni, ex commissione R. Int.
G. Blix pastore in Liezele coram
R. D. A. A. Peeters Pastore S. Gertrudis lovani
et R. D. Ioanne Carolo reyntiens

Huwelijk in Leuven tussen Philippus Reyntiens en Barbara Van Paesschen op 5 mei 1760
(© Algemeen Rijksarchief)

De reden dat ze in Leuven huwden, was dat Reyntiens' halfbroer Andreas Van Horick daar priester en professor was in de Pedagogie De Burcht. De familie Van Paesschen was een erg begoede familie en Reyntiens huwde bijgevolg in zijn eigen sociale klasse. Haar ouders waren Joannes Van Paesschen, gewezen burgemeester van Liezele, en Joanna Maria Van Grootven. Philippus Reyntiens en Barbara Van Paesschen werden de ouders van drie kinderen: Joanna Maria (°1761), Carolina Joanna (°1762) en Andreas Josephus (°1763). Nog geen veertig jaar oud stierf baljuw Philippus Reyntiens in maart 1765 en kreeg zijn graf in de kerk van Bornem, welke zerk nog aanwezig is.

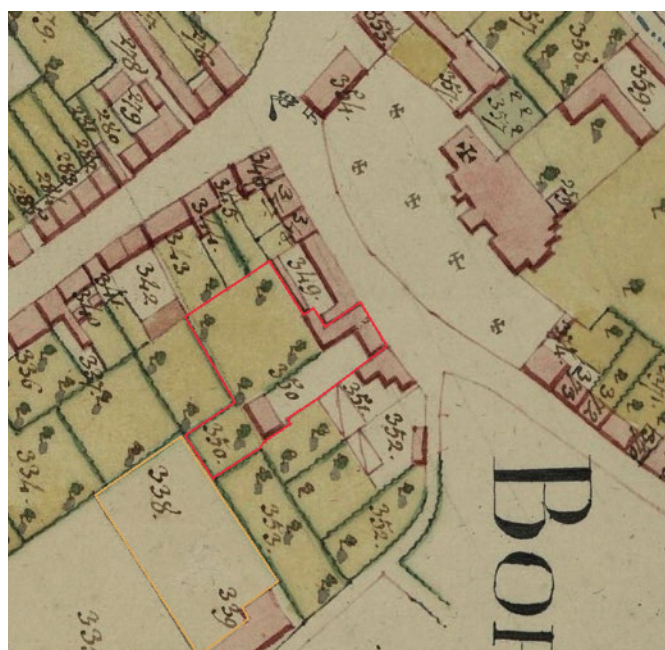
De ouders van Barbara Van Paesschen kwamen inwonen bij de jonge weduwe en haar drie kinderen. In mei 1769 kavelden Barbara Van Paesschen met haar enige zus Anna Maria, gehuwd met Josephus Adrianus Aerts, griffier van en notaris in Puurs, de onroerende goederen van hun ouders, ook al waren die nog in leven.³ En het was de moeite: hofsteden De Cleyn Bournoullie in Puurs en Den Hert in Liezele inclusief de brouwerij, een huis in Sint-Amands en verder landen, weiden en beemden in Liezele, Puurs, Oppuurs, Lippelo, Malderen, Londerzeel, Sint-Amands, Willebroek, Breendonk, Bornem, Hingene, Nattenhaasdonk en Eikevliet, alles tezamen goed voor een waarde van 146.848 gulden of voor elke partij een goede 73.400 gulden. Bovendien beloofden ze nog aan de drie kleinkinderen Reyntiens renten ter waarde van zesduizend gulden.⁴ Als rentenierster haar kapitaal zorgvuldig beherend, leende Barbara Van Paesschen via erfrenten en obligaties belangrijke sommen uit zodat deze intresten opbrachten. Haar vader en moeder overleden respectievelijk eind 1772 en begin 1773.

Feitelijk was deze woning al bij het overlijden van hun vader in 1765 vererfd aan de drie kinderen Reyntiens, die toen nog peuters en kleuters waren, terwijl hun moeder het vruchtgebruik genoot. Twintig jaar later trok oudste dochter Joanna Maria de aandacht van Michiel De Westelinck uit Tielrode, afgestudeerd aan de universiteit van Leuven en advocaat in de Raad van Vlaanderen. In 1778 had

hij met zijn broer hun ouderlijke goederen onderling verdeeld, bestaande uit hofsteden en landen in Tielrode, Sint-Niklaas en Elversele.⁵ Zinnens te trouwen lieten De Westelinck en Joanna Maria Reyntiens in juni 1785 de voorwaarden noteren in een huwelijkscontract.⁶ Belangrijk punt erin was dat indien dit huwelijk kinderloos eindigde, de onroerende goederen zouden blijven aan de zijde vanwaar ze gekomen waren, maar wel met volledig vruchtgebruik voor de langstlevende, wat in deze wil zeggen dat de woning terug zou keren naar andere erfgenamen Reyntiens. In hetzelfde jaar nog trouwde haar zus Carolina Joanna met de Gentse handelaar Nicolaes De Cock.

Vanaf 1773, na het overlijden van haar ouders, tot midden 1785 verbleven Barbara Van Paesschen en haar drie kinderen alleen in de woning, wel aangevuld met een of meerdere meiden en knechten. En pas na de trouwpartij kwam ook Michiel De Westelinck er wonen. Maar dit betekent dat het initiatief voor de nieuwbouw in 1781 enkel en alleen van Barbara Van Paesschen kwam, een weduwe van toch al vijfenvijftig met drie bijna twintigers onder haar hoede. En voor wie moest ze het doen, in de veronderstelling dat haar dochters het huis uit zouden gaan en haar zoon ook wel zijn weg zou vinden in een meer stedelijk en dus aantrekkelijker milieu? Of was het net de bedoeling op die manier een betere partij te vinden voor beide dochters? Had oudste dochter Joanna Maria Reyntiens al kennis met De Westelinck en was dit onderdeel van een of andere overeenkomst? Want terwijl we durven denken dat de stad Gent voor een advocaat van de Raad van Vlaanderen een interessanter vestigingsplaats zou zijn, koos De Westelinck toch Bornem als domicilie.

Advocaat De Westelinck kon in 1791 zijn schoonzus en haar man – toen in Oostende wonende – en de nog ongehuwde Andreas Josephus Reyntiens voor 3.200 gulden uitkopen en waarbij ook Barbara Van Paesschen afstand deed van haar rechten op de woning.⁷ Als tegenprestatie moesten ze wel jaargetijden laten zingen voor kanunnik Andreas Van Horick in zowel de kerk van Bornem als in de Mechelse Sint-Romboutskathedraal, alsook voor hun tante Carolina Reyntiens. In april 1792 kavelden de drie kinderen Reyntiens onderling de goederen afkomstig van wijlen hun vader en de goederen die hen zouden toekomen

Uitsnede uit de Atlas van Gigault circa 1807 met in rood omkaderd het woonhuis (350) met de aanpalende gronden van De Westelinck-Reyntiens (© Gemeentearchief Bornem)

vanwege hun moeder. Ook weer goed voor een waarde van 148.563 gulden, met onder andere een pachthoeve in de Pluimennest te Londerzeel. Of voor elk bijna 50.000 gulden. De woning in Bornem-Dorp, immers al eigendom van De Westelinck-Reyntiens, werd uit de kaveling gehouden, alsook een graanwindmolen in Opdorp. Andreas Josephus Reyntiens had dan al het huis verlaten en was naar Mechelen verhuisd. Toen in het jaar IV de Franse overheid, die onze gewesten bij Frankrijk hadden gevoegd, een volkstelling verordende, noteerde men voor het huishouden van Michiel De Westelinck: hemzelf als veertigjarige rentenier, zijn echtgenote en haar moeder en een knecht en een meid. Hun buur ten oosten was schoolmeester De Paradé, die daar tevens schoolhield, en ten westen Franchois Laevaert die aan zijn woning een brandewijnstokerij had. Was burger De Westelinck Fransgezind of ideologisch eerder vernieuwingsgezind? In 1796 was hij in elk geval enige tijd agent municipal voor Bornem met notaris Cammaert als zijn adjoint en zetelden ze in het kantonnaal bestuur in Puurs. Kort erop trok hij zich wel terug. Maar bij de Brand van Bornem op 5 en 6 november 1798 werd zijn huis als een van de weinige gespaard. De overlevering verhaalt dat dit niet was omdat hij zou gecollaboreerd hebben, maar dat een groep Franse soldaten rijkelijk werd betaald om zijn al smeulende huis te blussen, idem aan wat met het Engels Klooster gebeurde.

Barbara Van Paesschen stierf in 1806. De Cock-Reyntiens, weerom in Gent, deden afstand van hun deel in de roerende goederen, maar gaven aan Michiel De Westelinck volmacht om hun gronden en ook een huis in de Boomstraat van de hand te doen, waarbij De Westelinck zelf een deel opkocht. De in Mechelen rentenierende broer Andreas Josephus Reyntiens voelde zich nu geroepen om te huwen en deed dit met de Mechelse Jeanne Therese Janssens. Hij en zijn oudste zus Joanna Maria verdeelden vervolgens onder hun tweetjes de waardepapieren vanwege Barbara Van Paesschen of voor elk van hen nog eens 17.542 gulden.⁸

De Raad van Vlaanderen was als rechtbank door de Fransen afgeschaft, wat financieel voor advocaat De Westelinck wel geen probleem zal geweest zijn. Hij bleef zich immers als advocaat presenteren, maar dan wel in zijn eigen huis als raadgever bij juridische kwesties. Ouder wordend werd hij blind en toen zijn vrouw in 1826 overleed, kon hij de aangifte van nalatenschap niet ondertekenen. Tijdens zijn laatste levensjaren woonde hij samen met een knecht en twee meiden en een zwartzuster voor zijn verzorging. Die aangifte van nalatenschap van zijn vrouw bestaat uit ettelijke bladen met de opsomming van haar roerende en onroerende goederen.⁹ De Westelinck was dankzij het huwelijkscontract sowieso vruchtgebruiker van de woning, maar vier zesde delen van de naakte eigendom gingen naar de erfgenamen van Joanna Maria Reyntiens: zus Carolina Joanna in Gent en broer Andreas Josephus in Mechelen. Die laatste had intussen twee kinderen: Joseph Marie Gislain (° 1809) en Nicolaes Jan Guislain (° 1821). Andreas Josephus Reyntiens stierf echter al in 1827, zodat die twee nog minderjarige kinderen hun vaders deel in de woning erfden, wel onder voogdij van hun moeder. En toen de andere zus Carolina Joanna Reyntiens zonder nageslacht overleed in 1835, dan erfden haar twee Mechelse neven Reyntiens daar bovenop haar deel in de woning in Bornem-Dorp.

Michiel De Westelinck gaf een jaar later de geest en toen bezaten de neefjes de volledige eigendom van dit burgerhuis. Het mooie pand moet toen verhuurd zijn, want de neven en hun moeder bleven in Mechelen wonen. Daar leefden ze als echte renteniers, met een 'femme de chambre', een kokkin, een koetsier, knechten en meiden. Al overleden ze in Mechelen, toch bleef er een band met Bornem bestaan, want zowel Andreas Josephus Reyntiens als Jeanne Therese Janssens werden in Bornem begraven met een opvallend grafmonument tegen

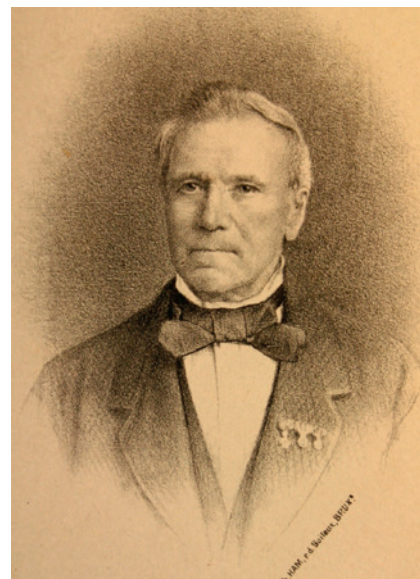

Uitsnede uit het kadasterplan 1834 met in rood omkaderd het woonhuis van De Westelinck (B481) en de hovingen met bijgebouw
(© Algemeen Rijksarchief)

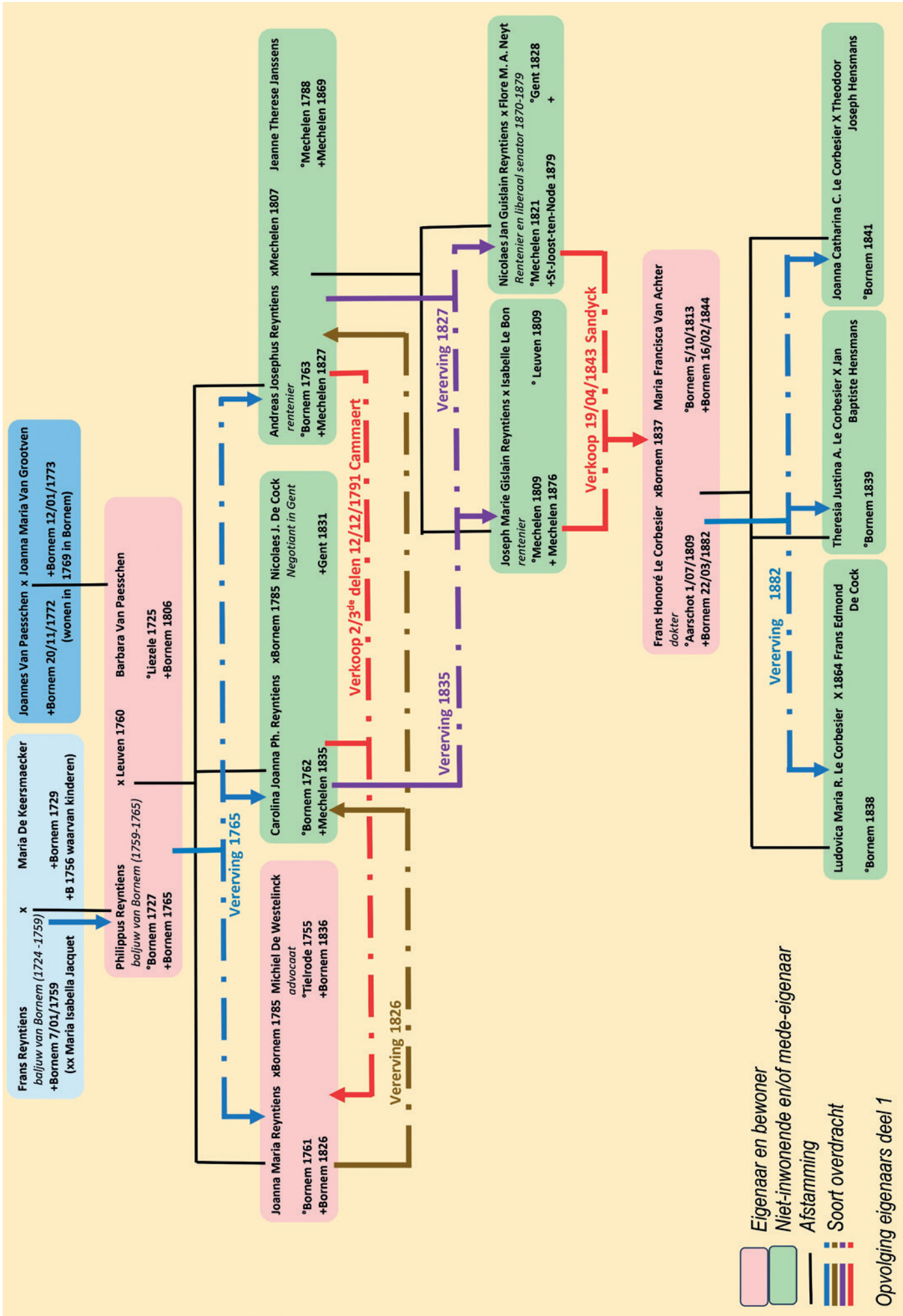
de rechtermuur van de kerk. Hun zoon, de gefortuneerde Nicolaes Jan Guislain Reyntiens, zou later nog enige bekendheid verwerven door zijn verre reizen met zijn goede vriend kunstenaar Jean Portaels en hij werd in 1870 senator voor de liberale partij met speciale interesse voor onderwijs.

Een dokterspraktijk

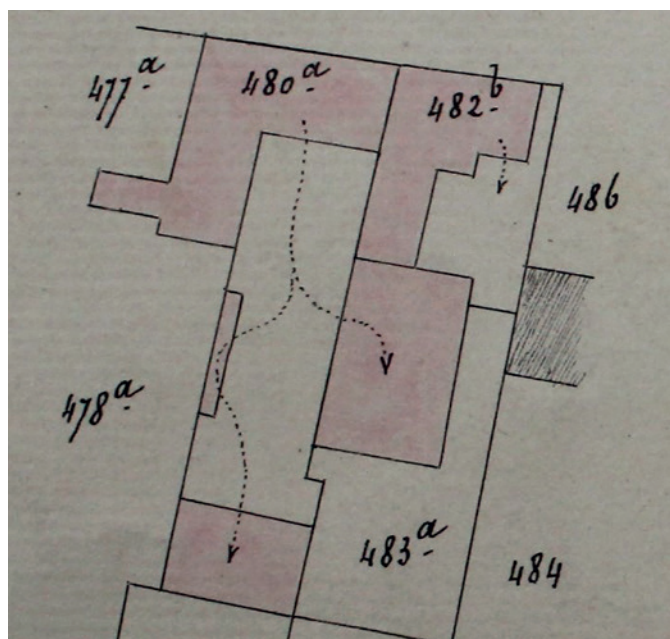
Weduwe Jeanne Therese Janssens en de twee kinderen Reyntiens besloten het herenhuis in 1843 te verkopen. Wel huurde de Bornemse notaris Sandycx een deel van – mogelijk is dat de reden van de extra deur naast de rondboogpoort – en het was bij deze notaris dat de onderhandse overeenkomst werd ondertekend.¹⁰ Het is de eerste keer dat we een beschrijving krijgen van de indeling: een groot huis met meerdere beneden- en bovenkamers, keuken, zolders, kelders, verdere aanhorigheden, erf en twee hovingen, dit alles op bijna 21 are grond. De koopsom van 7.000 francs werd direct afgerekend en kopers waren dokter Frans Honoré Le Corbesier, afkomstig van Aarschot waar zijn vader notaris was, en zijn echtgenote. Later zal Le Corbesier nog het aanpalende pand met de gemeenteschool (B482) verwerven, afbreken en er een nieuwe woning met verdieping bouwen en daaropvolgend verhuren. Dokter Le Corbesier had zich in 1834 in Bornem gevestigd en werd er al vroeg lid van het plaatselijk Gezondheidscomité. Zodoende maakte hij tijd vrij voor de verzorging van behoeftige zieken. In 1837 trouwde hij met de Bornemse Maria Francisca Van Achter met een huwelijkscontract van gemeenschap van goederen. Ze kregen vijf dochters, waarvan de

Dokter Le Corbesier
(collectie J. Winckelmans)

drie oudsten in leven bleven, maar die hun moeder wegens haar overlijden op jonge leeftijd praktisch niet gekend hebben: Ludovica Maria (°1838) die in 1864 zou trouwen met Frans Edmond De Cock, dokter in Puurs, Theresia Justina (°1839) en Joanna Catharina (°1841), die respectievelijk zouden huwen met Jan Baptiste Hensmans, apotheker in Gent, en Theodoor Joseph Hensmans, vrederechter in Zomergem. Bij de kaveling van de goederen van wijlen het echtpaar Van Achter-Buytaert, moederlijke grootouders van de drie zussen Le Corbesier, hadden deze jongedames heel wat gronden in Bornem, Mariekerke, Weert, Tielrode, Sint-Niklaas en Nieuwkerken mogen ontvangen.¹¹ Een bijzonderheid bij dochter Theresia Justina (+1923) is dat ze begraven ligt op het kerkhof Campo Santo in Gent.

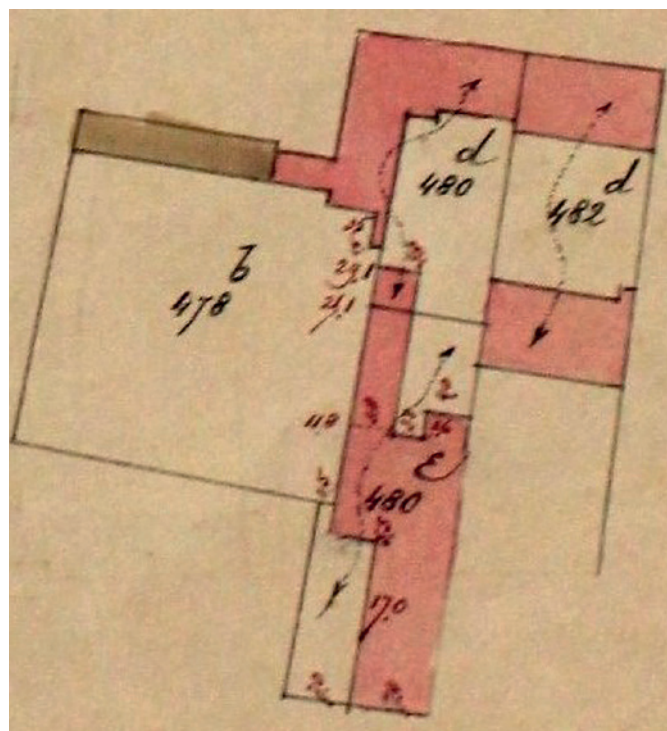
De kadastrale situatie in 1866 met B480a als de woning van Le Corbesier en het aanpalende B482b tevens zijn eigendom
(©FOD, Bornem reeks 207, 1866/4)

Dokter Le Corbesier woonde sinds de kinderen het huis uit waren enkele jaren alleen in dat grote huis. Als plaatselijke dokter zal hij wel zijn handen vol gehad hebben en hij was als geneeskundige ook nog lid van het Mariekerkse Comité van Openbare Gezondheid, dat met initiatieven rond persoonlijke hygiëne en de netheid in werkmanswoningen trachtte de openbare gezondheid wat op te krikken, zeker na de cholera-epidemieën van midden 19de eeuw. Veertig jaar lang was hij voorzitter van de harmonie, wat voor hem een welgekomen ontspanning was. Bovendien was hij gemeenteraadslid in Bornem van 1855 tot bij zijn overlijden in 1882 en liet zich meermaals positief opmerken. Zijn uitvaart werd reden voor een uitgebreid artikel in het Nieuwsblad van 't Kanton Puers (Baeté, 2/04/1882), waarin met vele superlatieven zijn leven wordt geschetst. Zo was hij tijdens zijn laatste jaar universiteit in Leuven niet alleen getuige van de Belgische Omwenteling van 1830, hij nam tevens deel als vrijwilliger aan de gevechten in Leuven, Lier, Meerbeek, Antwerpen en Berchem, waarvoor hij gedecoreerd werd met het Herinneringskruis 1830. Voor hem en zijn vrouw werd een grafmonument opgericht tegen de rechterbuitenmuur van de kerk.

Geen enkele van zijn dochters woonde in Bornem of was zinnens er te komen wonen. Het werd dus de woning verhuren of verkopen. Verhuren leek hen op dat moment de beste optie en eerst was dat aan de pas afgestudeerde dokter Lansens. Mogelijk waren er nog andere huurders. Verkopen zouden de dochters

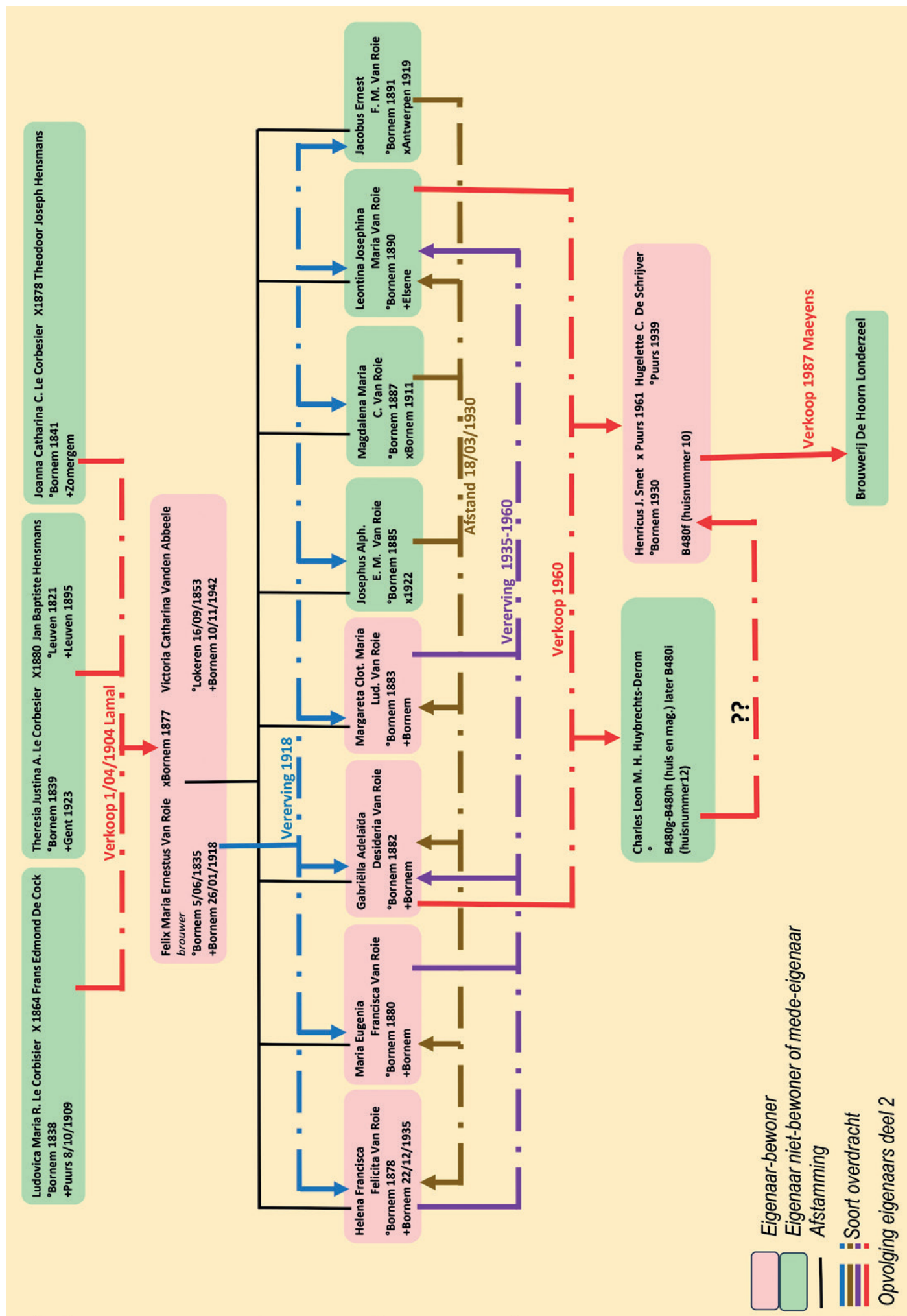
Le Corbesier pas doen in april 1904. De woning werd voor notaris Lamal uit Sint-Joost-ten-Node gekocht door Felix Maria Ernestinus Van Roie en Victoria Catharina Vanden Abbeele. Ze waren in Bornem getrouwd op 28 mei 1877, tegelijk met haar broer dokter Desireus Vanden Abbeele en zijn zus Ernestina Van Roie. Een dubbeltrouw dus in het ouderlijk huis van brouwer Joannes Ernest Henricus Van Roie en Antonetta Cranleux in de Rijkenhoek, op de hoek met de Kasteelstraat. De Vanden Abbeeles waren afkomstig uit Lokeren. En ook Felix Van Roie, die kapitaalkrachtig genoeg was en enkele huizen bezat, zou een brouwerij uitbaten in zijn nieuwe eigendom.

De brouwerij Felix Van Roie

De kadastrale situatie in 1908 met de brouwerij met ast als eigendom van Van Roie
(©FOD, Bornem reeks 207, 1908/7)

Achteraan in de hof liet hij een gebouw optrekken met een ast en een brouwerij. We weten echter niet welk bier hij brouwde en of de afzet voldoende was om er genoeg aan te verdienen. Vermoedelijk was de capaciteit veel te klein om op te boksen tegen de grotere brouwerijen in Bornem en denkbeeldig was Van Roie al wat oud om nog een nieuwe brouwerij te laten floreren. En dan werd het ook nog oorlog met de opeising van al het koperwerk. Brouwer Van Roie heeft de euforie van de Wapenstilstand niet meer meegemaakt, want hij overleed in januari 1918. Of de twee zonen nog een poging gedaan hebben tot heropstart? En waarom zouden ze, want oudste zoon Josephus Alphonse was gemeenteontvanger in Bornem en rentmeester van graaf de Marnix en zijn broer Jacobus Ernest was tuinbouwkundige. Het echtpaar Van Roie-Vanden Abbeele had wel heel wat dochters en die konden best wat verdienen door een merceriewinkel te openen in de woning. Daarom liet men de linkse deur en een raam verwijderen en met wat breekwerk en het plaatsen van een nieuwe deur, iets dieper in het gebouw, en links en rechts geflankeerd door een kwartronde etalage, kon de verkoop starten van stoffen en naaigerief. En dat werd een succes en elke Bornemse huisvrouw die wat nodig had, hetzij om kledij te herstellen of om nieuwe kleding te maken, kreeg stevast de raad: 'Ga naar Van Rookes!'

In 1930 deden enkele van de kinderen afstand van hun erfrecht op het gebouw ten voordele van hun zussen 'jonge dochters'. En telkens een van die zussen overleed, kwam hun deel bij de andere terecht. Tot eind jaren '50 van vorige eeuw Helena Francisca Van Roie, die nog in het huis woonde en nog steeds het winkeltje openhield, en Leontina Josephina Van Roie, die in Elsené verbleef, er sterk over nadachten hun eigendom te verkopen. Eerst volgde een uitverkoop van alle stoffen en andere koopwaar. Vervolgens verscheen in februari 1960 in het plaatselijk weekblad een aankondiging over de verkoop uit ter hand van het huis. En in september van dat jaar werden het meubilair en toebehoren, zoals een piano, schilderijen, schouwmeubelen, enzovoort openbaar verkocht.

Aankondiging februari 1960

Van mercerie- en elektrowinkel tot hotel-restaurant

Bij de verkoop werden het linkse deel, met de winkel en het magazijn in de hof, en het rechtse deel, het huis, apart verkocht. Winkel en magazijn kwamen in handen van Charles Huybrechts-Derom uit Elsené of Anderlecht. Hij verhuurde de merceriewinkel aan Bornemnaar en kleermaker Frans Pauwels. Het huis werd gekocht door Henricus Smet-De Schrijver uit Bornem die er een elektrozaak begon en in 1961 twee ramen op de benedenverdieping liet vervangen door één groot raam als etalage. Later kwam hier een groente- en fruitwinkel, waarvan de uitbater een ijzeren rolluik liet plaatsen. In 1985 woonde Smet er nog en zou toen eigenaar zijn van het geheel. Huybrechts-Derom of hun erfgenamen moeten dus op een bepaald moment hun deel verkocht hebben.

De voorgevel had door die etalage niet meer de uitstraling welke dit classicistisch gebouw verdiende. En ook het houtwerk en de rest van het gebouw had duidelijk zijn beste tijd gehad. Het renoveren zou een dure aangelegenheid worden. Uiteindelijk werd in 1987 besloten het goed te verkopen. Notaris Maeyens kreeg de opdracht een verkoop te organiseren van de gehele eigendom, maar wel in drie loten: het rechtse deel met de grote winkelruimte, een achterplaats, boven enkele kamers, de kelders en een zolder als lot 1; het linkse deel met het kleine winkeltje, een keuken en boven drie kamers met ook nog de bijgebouwen als lot 2 en als derde lot de achterliggende magazijnen.

Na een eerste koopdag in juni volgde een recht van hoger bod, waarbij Brouwerij De Hoorn uit Steenhuffel-Londerzeel de hoogste bieder bleef van de samengevoegde loten. Deze brouwerij liet ingrijpende verbouwwerken uitvoeren door bouwbedrijf Van Wezemaal volgens plans van architect Van Lembergen uit Opwijk om te komen tot een hotel-restaurant. De muurschilderingen bleven daarbij grotendeels bewaard.

Voor vele hotelgasten was het er heerlijk vertoeven in het centrum van Bornem. Met zowel vooraan als achteraan een mooi terras, met in de taverne een imposante schouwmantel en de gerestaureerde muurschilderingen, met bovendien een grote zaal voor feesten en koffietafels en zelfs kelders waar kon gevierd worden, kan het moeilijk anders dan dat het een winstgevende zaak was. Mede door een aantal overnames en tal van andere oorzaken ging het de laatste jaren minder, tot de zaak gesloten werd. Recent kwam er terug interesse en werden herberg en restaurant terug geopend.

Affiche openbare verkoop juni 1987 (collectie VHKB)

Het gebouw in afbeeldingen

In de periode 1987-1990 maakte Jos Winckelmans een reeks foto's tijdens de verbouwingen tot hotel-restaurant. Gekoppeld aan foto's uit zijn archief kunnen we ons de bouwgeschiedenis iets beter voorstellen.

De voorgevel

De gecementeerde voorgevel circa 1925 met de verbouwing tot merceriewinkeltje (collectie H. Van Lent)

Na 1975: elektrozaak Smet is vervangen door een groente- en fruitwinkel met ijzeren rolluik in plaats van het grote etalageraam

Circa 1960 met rechts het woonhuis met nog 2 ramen op het gelijkvloers. De gevel is niet meer bepleisterd.

1989: Bouwbedrijf Van Wezemaal is begonnen met de renovatiewerken in opdracht van brouwerij De Hoorn onder toezicht van architect E. Van Lembergen. Hieronder de gerestaureerde voorgevel.

Circa 1962: rechts een etalageraam voor elektrowinkel Smet. Op winkelramen links staat eveneens reclame voor Telefunken, maar Frans Pauwels liet via OKB al in augustus 1959 weten dat hij de merceriewinkel had overgenomen.

De dwarsbouw

2 ramen onder en boven dichtgemetseld; 2 ramen op zolderhoogte later aangebracht.

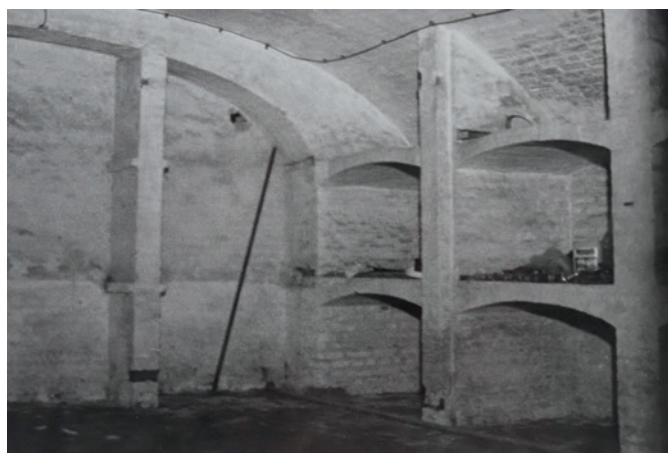

Ovaal raam of oculus is later aangebracht, want er zit een dorpel onder

Bijvoegen van keuken voor hotel-restaurant en gelagzaal in de hoek van het oorspronkelijke gebouw

De kelders

Bijgebouwen: de paardenstal

Bijgebouwen: de ast met brouwerij, later magazijn

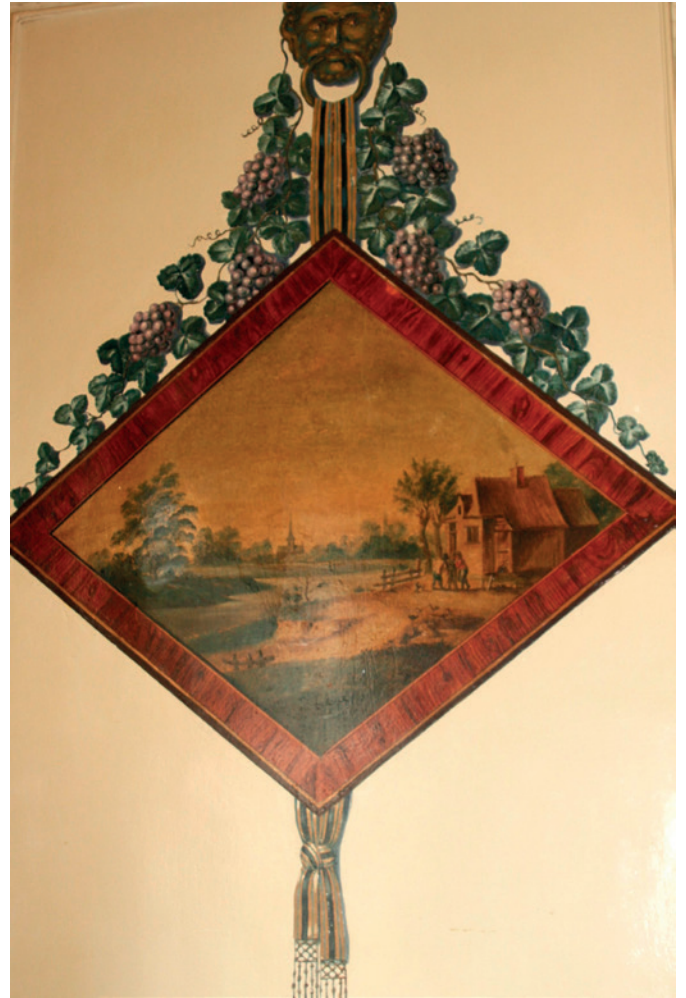

Interieur: de schouwmantels

Interieur: de muurschilderingen

Tussen 1979 en 1983 zijn achter het behangpapier in de merceriewinkel muurschilderingen aangetroffen met taferelen verwijzend naar eind 18de begin 19de eeuw, waaronder een zicht op Temse en een zicht op het kasteel van Bornem. Ze zijn moeilijk te dateren en ook de decorateur vond het niet nodig zijn naam

aan te brengen. Bij het 'Zicht op Temse' zien we rechts wel het classicistische kasteel van Temse, dat pas in 1787 werd gerealiseerd. De muurschildering met het kasteel van Bornem toont het kasteel zoals het was tot vóór circa 1890. Maar er is tevens een zicht op de kerk van Bornem in zijn configuratie van vóór 1828, nog met stenen torenspits en lagere zijbeuken. Durven we daaruit besluiten dat de muurschilderingen aangebracht zijn tussen 1787 en 1828? Dan kan het enkel Michiel De Westelinck zijn die opdrachtgever was. Maar die was in 1826 al zeker blind en had de woning maar volledig in bezit vanaf 1791. Daardoor situeren we deze decoratieve kunst in de periode 1792-1825. En omdat collega-heemkundige Marc De Wree voorzichtig oppert dat op een van de muurschilderingen het kerkje dat van Tielrode zou kunnen zijn – waar nota bene de ouders van Michiel De Westelinck waren begraven – durven we suggereren dat de tafereeltjes van begin 19de eeuw zijn. Tot het tegendeel wordt bewezen.

Want het kan natuurlijk ook dat ze in een eind-19de-eeuwse romantische tijdsgeest later aangebracht werden, gebaseerd op schetsen van vroegere datum. Kunstschilder en restaurateur Jan Heuninckx (1918-2001) werd bij de verbouwing van het pand tot hotel-restaurant aanzocht om ze te restaureren en verwees naar een zekere P. De Pannemaecker, een 19de-eeuws decorateur, waarvan ons niets bekend is en we weten ook niet waarop Heuninckx zich baseerde om tot dat besluit te komen. Ook Karel Pilaet uit Tielrode (1856-1926) wordt genoemd, maar die schilderde vooral muurpanelen op doek.

Zicht op Temse vanaf de aanlegplaats voor het veer aan Het Sas van Bornem met rechts het classicistisch kasteel van Temse en links van de kerk en de molen nog een groot gebouw met klokkentorentje

Elke muurschildering is een trompe-l'oeil waarbij aan de toeschouwer gesuggereerd wordt dat het tafereel in een ruitvormige houten kader gevat zit. Dat die kader opgehangen is met een breed lint, met franjes aan de uiteinden, doorheen een ring in de mond van een gesculpteerd of bronzé hoofd – een god uit de Grieks-Romeinse mythologie? – achteraan de kader doorloopt en onderaan is geknoopt, versterkt nog de optische illusie. De bovenzijde van de kader en het bovendeel van het lint is omgeven met wijnranken of meerdere soorten bloemen.

De tafereelen zijn negen ietwat romantiserende landschapjes met vooral kerktorens op de achtergrond. Echter zijn ze niet altijd even goed gepenseeld. En wat stellen de landschapjes voor? Is het een reeks afbeeldingen van plaatsen langs de Schelde tussen Gent, waar De Westelinck frequent verbleef, en Antwerpen? Is er enige connectie met Tielrode en directe omgeving? En hoeveel fantasie is erin verwerkt? De zichten op Temse en het kasteel van Bornem lijken waarheidsgetrouw. Het zicht vanuit het zuiden op de kerk van Bornem is minder realistisch: geen woningen aan de kerk. Werden er meerdere ruimtelijke elementen samengevoegd tot één beeld? Iemand met kunsthistorische kennis kan hier mogelijk meer duidelijkheid brengen.

Kasteel van Bornem vóór 1890

Zicht op de kerk van Bornem vóór 1828 met achteraan de kerk van Hingene. Vooraan mogelijk een afwateringssluis in een dijk. Van Spierenbroek waar in 1781 Romeinse artefacten werden gevonden? Of is dit eerder een symbolische verwijzing naar de 'bron', de oorsprong van Bornem? Of iets anders?

Zicht op Tielrode vanuit Weert?

Mogelijks de vroegere parochiekerk van Tielrode gelegen aan de Durme, nu Sint-Jozefkapel, waar de ouders van Michiel De Westelinck werden begraven. Ter vergelijking hiernaast afbeeldingen van de kerk van Tielrode uit kaarten uit de tweede helft van de 18^e eeuw

Is dit de kerk van Gentbrugge met in de achtergrond de skyline van Gent?

Ingang naar het kasteel van Temse?

Is de stad aan de overkant Gent?

Zicht op een stad aan de overkant.

Eindnoten

- ¹ Stadsarchief Gent, Reeks 28 nummer 10.43, Bornem 1570-1572, fo. 23v° en fo. 263v°
- ² Kasteelarchief Bornem, KAB_S3_D127_L455_004
- ³ Notariaat F. E. Cammaert, RA Beveren, R02/4950bis/8, 7/05/1769
- ⁴ Notariaat F. E. Cammaert, RA Beveren, R02/4950bis/18, 24/10/1769
- ⁵ Michiel De Westelinck was zoon van Jan Frans De Westelinck en Anna Carolina De Meester. Zijn ouders werden begraven in de oude kerk van Tielrode, het huidige Sint-Jozefheilgdom, langs de Durme. Hun woning met verdieping is te situeren in de Nedercauterwyck in Tielrode, was cijsplichtig aan de abt van Lobbes en ging bij de kaveling over naar Jan Frans De Westelinck, een broer van Michiel; later, in 1808, kwam op dat perceel en het aanliggende perceel het zogenoemde 'kasteel van Tielrode', beter gekend als het 'kasteel van Bongaerts'. (info Marc De Wree)
- ⁶ Notariaat F. E. Cammaert, RA Beveren, R02/4966/16, 25/06/1785
- ⁷ Notariaat F. E. Cammaert, RA Beveren, R02/4972/25, 12/12/1791
- ⁸ Notariaat J. B. Cammaert, RA Beveren, R02/4980/26, 24/02/1808
- ⁹ RA Beveren, Registratie Puurs, F488A/261
- ¹⁰ Notariaat Sandyck, RABeveren, R02/5000/600, 19/04/1843
- ¹¹ Notariaat Sandyck, RABeveren, R02/7595/2395, 10/12/1863

In memoriam dichteres Reninca (Puurs 1923-Oostende 2025)

Paul Servaes

In de vroege ochtend van dinsdag 25 februari 2025 overleed dichteres Reninca in woonzorgcentrum De Duinpieper te Oostende, waar ze voorheen aan de Zee-dijk woonde met haar man Stefaan Cambien die hoogleraar was, stichter en voorzitter van de "Ecole d'Administration des Affaires" bij de Universiteit van Rijsel en in 1988 overleed.

Ze werd als Renée Lauwers op 13 september 1923 geboren te Puurs aan wat nu de Guido Gezellelaan heet als dochter van onderwijzer Pieter Lauwers en Martha Muyschondt. In de oorlog studeerde ze aan de Antwerpse Katholieke Vlaamse Hogeschool. Na de oorlog werden haar ouders van collaboratie beschuldigd en samen met hun twee kinderen opgesloten in het Fort van Breendonk. Na enkele weken werden de kinderen aan pleeggezinnen toevertrouwd maar konden nadien terug naar hun ouders die zich te Bonheiden vestigden. Het ouderlijke huis te Puurs was immers leeggeplunderd. Hoewel Pieter Lauwers vrijgesproken werd, volgde de in ereherstelling pas in 1948.

Kort na deze traumatische ervaring deed Renée Lauwers in 1945 haar intrede in de literaire wereld met haar debuut 'Wassend getij' onder het pseudoniem Reninca (wat staat voor 'Renata in caritate-Herboren in liefde'). De bundel bevat gedichten en poëtisch proza waaronder een lofzang op haar geboortestreek Klein-Brabant. Dit debuut van een 22-jarige werd zeer goed ontvangen en als het werk van een zeer begaafd literair talent voorgesteld. Het werd bekroond met de debuutprijs van de provincie Antwerpen. Nog in 1945 verscheen het bundeltje aforismen 'Zaad in den wind' gevolgd door 'Brandend heden' (1947), 'Een lied der mensheid' (1949) en 'Adem der aarde' (1950). Dit laatste werd tweemaal herdrukt.

In 1960 verschijnt haar laatste dichtbundel 'Beschavingen, wij rapen u als schelpen'. Sedertdien is geen werk van haar nog verschenen en trok ze zich ook terug uit de samenleving. Met haar eerste dichtbundels werd ze de hemel ingeprezen en vergeleken met de beroemde Brabantse dichteres en mystica Hadewych uit de 13de eeuw. De spanning tussen geest en gemoed uitte zich bij haar in een diepgelovige natuur die naar mystieke toppen streefde en als het ware door God zelf werd geïnspireerd. Critici noemden haar "verkondigster van Nieuwe Middeleeuwen" omwille van haar bijdrage tot de "vernieuwde katholieke poëzie in Vlaanderen". Velen loofden haar rijke beeldentaal maar wezen ook op het gevaar van hoogdravendheid.

Na de ontmoeting met priester Dirk Van der Linden gaf zij hem de toelating tot publicatie van onuitgegeven werk dat overvloedig aanwezig was doordat ze nog elke dag gedichten schreef of dicteerde. Dit gebeurde nog tot enkele dagen voor haar dood. Zo bezorgde hij een heruitgave in 2021 in eigen beheer van de bundel 'Brandend heden', aangevuld met enkele recente gedichten. Van der Linden stelde ook de bloemlezing 'Gouden garven' (2018) samen met gedichten van Reninca uit de periode 2010-2017 en leverde zelf commentaren bij die gedichten. Ter gelegenheid van haar 100ste verjaardag liet hij de bundel 'Glo-

rie van Uw verborgenheid' verschijnen waarin alle teksten, daterend uit 1975, 'Enige God' als titel en als eerste zin hebben. Het zijn eigenlijk 'gebeden tot de meest nabije God' zoals Reninca zelf op de laatste bladzijde van het boek neerschrijft. Ook proza komt aan bod. In 2021 laat Van der Linden de bundel 'Gave Gods. Ware minne verwoord in proza' met teksten geschreven tussen 1944 en 1994 verschijnen, telkens voorafgegaan door een korte inleiding van de priester. Opmerkelijk daarin de brief die Reninca in 1983 bij haar zestigste verjaardag schreef en waarin ze de redenen aangeeft waarom zij de benoeming door de VVW-Klein-Brabant-Scheldeland tot "Ereburger van Klein-Brabant" aan haar moest laten voorbijgaan met name omwille van het leed haar en het gezin waartoe ze behoorde aangedaan bij het einde van de Tweede Wereldoorlog. 'Ingetogen Opgetogen Uitgetogen Toespraken 1951-1960' is de titel van een bundel toespraken van Reninca met 440 bladzijden voor de vuist weg uitgesproken teksten voor een publiek in Vlaanderen en Nederland, zorgvuldig op band opgenomen en nadien genoteerd. Na deze publicatie uit 2023 mogen we nog onuitgegeven werk verwachten, verzekert de priester ons. Hij verzamelt alle teksten van haar hand om die onder te brengen bij het Ruusbroecgenootschap, het interdisciplinair onderzoeksinstituut voor de wetenschappelijke studie van de spiritualiteit in de Nederlanden, geïntegreerd in de faculteit Letteren en Wijsbegeerte van de universiteit Antwerpen. Reninca heeft daartoe bij notariële akte al haar bezittingen overgemaakt aan het genootschap. Dat was haar vaste wil in verband met haar oeuvre dat zo kan bestudeerd en uitgegeven worden. Nu kon zij gerust voorgoed afscheid nemen met volle overgave en zo geschiedde.

Dinsdag 4 maart had de uitvaart plaats in het O.L.Vrouw Ter Duinen-kerkje te Oostende-Mariakerke en zal ze nadien bijgezet worden in het graf bij haar man op de begraafplaats te Gistel, ver van haar geliefde geboortestreek het Klein-Brabantse Scheldeland dat met Reninca een van haar groten verliest, maar haar werk zal blijven voortleven dankzij de inzet van priester Van der Linden. Hopelijk trotseert het zo de tand des tijds.

Reninca, een tekening van Luc De Decker

Sint-Huybrecht en Den Enghel, deel I

Benny Croket

Afspanning De Zwaan op de plaats van het vroegere Sint-Huybrecht op een site die vóór 1600 drie maal zo breed was dan nu (foto auteur)

Heden is buiten de pastorie – eertijds een herberg en vergaderruimte voor de schepenen – de Hingense Wolfgang d'Urselstraat tot aan de Kasteeldreef enkel aan de zuidzijde bewoond. Dat is niet altijd zo geweest, ook aan de noordzijde stonden woningen, waarop we later dieper zullen ingaan. Die zuidelijk gelegen percelen zijn bijzonder interessant omdat ze tot het einde van het Ancien Régime leenplichtig waren en dus ver teruggaan in de tijd. En met 'ver' bedoelen we minstens 14de eeuw. Het ontbreekt ons echter aan archivalia om die leenrechtelijke oorsprong te verklaren. De nog bewaarde leenregisters uit het archief-fonds d'Ursel met de opsomming van alle lenen onder deze adellijke familie in Hingene, Bornem, Oppuurs en Opdorp werden immers maar in de 17de en 18de eeuw opgesteld.¹ Toch zijn ze een hulp voor het vinden of vermoeden van de opeenvolgende eigenaars, omdat bij leenverhef steeds de 'sterfman' werd ingeschreven. Maar om reden dat het een ruim gebied betreft met tientallen namen van eigenaars en bewoners, wordt het te complex om dit in één artikel te beschrijven. In dit deel I proberen we de situatie te verwoorden van 1552 tot en met 1768.

Een situering met of zonder weg

De titel van dit artikel klinkt mogelijk nogal kerkelijk, maar in onze reeks over huizingeschiedenis bedoelen we met Sint-Huybrecht en Den Enghel de percelen en de woningen ten noorden van de lijn vanaf de gewezen pastorie, nu een dok-

terswoning in de Cesar Van Kerckhovenstraat, tot aan de Kasteeldreef. Inclusief het oud-gemeentehuis en het rechtse deel met ingang van de Spar-supermarkt, welke we echter al in een vorig artikel hebben behandeld.² Direct valt op te merken dat de 17de-eeuwse Hingenaren met Sint-Huybrecht en Den Enghel specifiek de herbergen voor ogen hadden.

Schets naar het oorspronkelijk kadastraal plan van 1835 (© auteur)

Bij de opstart van het kadaster, begin 1835, waren die percelen genummerd van A589 tot en met A606. Als we ze op het oorspronkelijk kadastrale plan bekijken, dan valt het op dat het geen puur rechthoekige percelen zijn. Een aantal schuine en hoekige lijnen geven aan de perceelvorming zelfs een chaotisch uitzicht en wijzen erop dat vóór 1835 door de opeenvolgende eigenaars al heel wat wijzigingen waren doorgevoerd aan wat ooit rechthoekige blokken waren. Dit is eigen aan een bebouwde kom. Voortdurend evolueren percelen en gebouwen en zelfs in de bijna twee eeuwen tussen 1835 en vandaag zien we dat wijziging een constant kadastraal gegeven is. Grootste probleem om alle mutaties van vóór 1835 ruimtelijk correct in beeld te brengen, is het ontbreken van 17de- en 18de-eeuwse perceelkaarten van Hingene. Enkel van de broekgronden bleef een dergelijke kaart bewaard. We moeten het dus doen met de summieri beschrijvingen in verkoop- en renteakten uit die tijd. Voor de toenmalige inwoners was het duidelijk, voor ons iets minder. Onze interpretatie van de teksten is dus doorslaggevend en na een tiental keer herlezen en nog meer wikken en wegen komen we tot een besluit van hoe het moet geweest zijn.

Proberen we de toestand in 1835 beter te analyseren, dan kunnen we toch twee blokken herkennen, gescheiden door een wegeltje, met links de percelen A597 tot en met A606 en rechts A589 tot en met A596. Is dat een oorspronkelijk gegeven? Of worden we op het verkeerde been gezet door de aanwezigheid van die weg op het kadastrale plan? Sinds wanneer lag die daar? Was het een kerkwegel van in de vroegste tijden – waarover tijdens de Kruisdagen de pastoor en de parochianen in processie langs de akkers liepen om onheil af te weren – of een privépaadje welk doorheen de tijd openbaar werd?

Een kerkwegel lijkt me uitgesloten. Waarom zouden kerkgangers langs daar gaan, terwijl vijftig meter naar links de Heystraete – de huidige Cesar Van Kerckhovenstraat – liep die aan de kerkdeur uitkwam? Bovendien liep het paadje niet tot in de huidige Groenstraat waar enkele boerderijen stonden. Ook bij de verkoop tijdens het Ancien Régime van de aan de weg palende eigendommen werd die niet consequent vermeld. Bij het opstellen in 1843 van de Atlas der Buurtwegen werd de weg ingeschreven als buurtweg nummer 91 onder de naam Groenen Weg, die op een breedte van één meter en mits een knik nog een stuk verder liep over de kouter om dan via het huidige Beekje richting Mansbroek onder Bornem te lopen. Daardoor werd hij openbaar. Maar eigenlijk had de weg van nog geen honderd meter in ons studiegebied weinig nut en 25 jaar later werd dat deel van de Groenen Weg niet meer overgenomen op het commerciële kadastrale plan van Popp. Ook niet op militaire stafkaarten trouwens. En toch bleef het kadaster de weg op hun mutatieschetsen steeds tekenen en opmeten.

Met wat ik nu weet uit een breed gevoerd onderzoek blijkt het voor mij oorspronkelijk om een privéweggetje te gaan, dat er gekomen is bij een verkoop in 1676. En waaraan men driekwart eeuw later een openbaar karakter gaf, met vermeldingen als *'straetien, voetwegh, paeyken, kerckeweeghsken'*, niet goed wetend wat het was. Nog meer rekening houdend met de verkoopakten kan ik enkel concluderen dat de grens tussen de twee blokken niet op de weg lag, maar een aantal meter links ervan zodat die grens van noord naar zuid tussen de gebouwen van A597 liep en het rechtse deel ervan zodoende deel was van het blok A589-A596. De samenvoeging van het linkse en het rechtse deel tot wat in 1835 als A597-A598-A599 zou genoteerd worden, werd pas een feit in 1763.

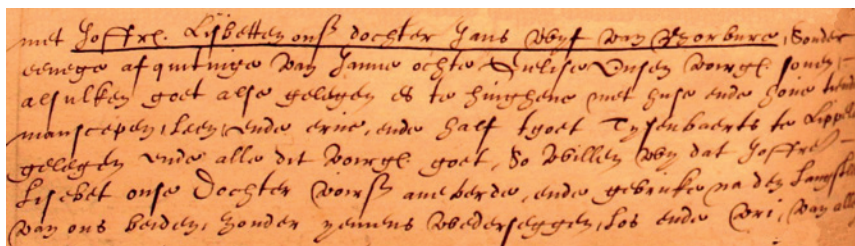
Lenen van Marselaer

In het oudste register, begonnen circa 1640, lezen we dat graaf d'Ursel een vol leen had gekocht van Adriaen van Marselaer, bestaande uit de tienden op heel wat gronden in Hingenebroek en met een aantal achterlenen daaraan verbonden.³ Maar de opsteller van het register verdraaide de waarheid enigszins, want Conrard II d'Ursel, als zijn opdrachtgever, was pas graaf geworden in 1638, terwijl de Marselaerleentinden al in 1589 door zijn vader ridder Conrard Schetz van Grobbendonck – die vanaf 1617 ook als d'Ursel gekend was – waren verworven. Dat staat zowel in de domeinrekening als in andere akten. In de rekening over 1589 werd onder de rubriek 'buitengewone uitgaven' 300 gulden ingeschreven als aankoopssom van de op een perkamenten rol gespecificeerde Marselaertienden. De verkopers waren zowel de in Antwerpen wonende Franchois De Schot, advocaat in de Raad van Brabant, als Hingenaar Bernaert Maes, elk voor de helft.⁴ Er was ook een leenhof aan verbonden, want in februari en mei 1590 laten de verkopers voor het leenhof van Marselaer in Hingene de overdracht aan Conrard Schetz d'Ursel van de tienden met de leenrol, de erfcijsen en andere profijt registreren. Tevens ondertekenen ze de kwitanties en vertellen erbij hoe zij eigenaar waren geworden. De echtgenote van de in 1579 gestorven meier Gillis Snellinck⁵ had de Marselaertienden van Antwerpenaar Ambrosius Martini, grondeigenaar in Hingene door huwelijk met Adriaene Vander Varent, en een zekere Jan Van Leest kunnen kopen. Weduwe Snellinck was hertrouwd met Bernaert Maes en toen zij stierf was de helft overgegaan naar haar nieuwe echtgenoot en de andere helft naar haar zoon Jan Snellinck, griffier van Hingene.⁶ Die had zijn deel doorverkocht aan Franchois De Schot.⁷

Hoe de van Marselaers in het bezit waren gekomen van de betreffende tienden en de bijhorende leenrol is niet direct te achterhalen. Van Marselaer was een familie die op haar hoogtepunt een zekere rol speelde in de nabije omgeving, vooral in Lippelo, Liezele, Malderen, Steenhuffel en Opdorp. Een West-Brabants geslacht dus, met aftakkingen naar families die ons bekend in de oren klinken: de Rycke, Van der Meeren, Van de Moortere, Van Oyenbrugge, de Luu. Volgens sommige auteurs zijn midden 13de eeuw deze families als leenmannen en meiseniers van de hertog van Brabant in onze regio geïnstalleerd om de grenszone met Vlaanderen te bewaken. Genoten ze daarbij bijzondere privileges? Hebben ze daaropvolgend ook eigendommen bekomen verderop en zelfs tot in Hingene-Dorp? Feit is dat Henrick Van Marselaer, getrouwd met de van het Hof ter Bollen afkomstige Beatrijs Van de Voorde, in 1375 goederen in Hingene testeerde aan zijn dochter Lisbetten: *"met huse ende hove, tiende, manscepen, leen ende erve..."* of een behuisde hofstede met erf, tienden en leenrechten. Elisabeth van Marselaer was toen de echtgenote van Jan van Borbure.⁸ In 1419 kreeg Catherine Van Marselaer, dochter van Gillis, een tiende in Hingene en in 1472 ontving Gillis Van Marselaer, zoon van Jan en Joanna s'Jongen, niet enkel het Hof ten Damme in Lippelo maar ook de tiende in Hingene.

De hogergenoemde jonker Adriaen Van Marselaer komt pas enkele generaties later voor. Hij woonde in Antwerpen en was er eind jaren '80 van de 16de eeuw een tijdlang schepen. Uiteraard kende hij Conrard Schetz d'Ursel, maar het lijkt er sterk op dat hij in Hingene geen eigendommen of tienden meer had om te verkopen.⁹

Wat juist op die leenrol genoteerd stond, hebben we het raden naar. Het moet echter duidelijk zijn dat de tiendheffer geen eigenaar hoefde te zijn van die akkers, wel het recht bezat de tienden ervan te innen – in principe het tiende deel van de jaarlijkse opbrengst aan gewassen en die naargelang de oogst

Uitsnede van de kopie van testamentaire beschikking in 1375 van goederen te Hingene en Lippelo voor Lisbetten van Marselaer (© ARA-fonds d'Ursel)

veel of weinig oprachten. Bovendien moest hij nog een deel afstaan, namelijk de 12de schoof, en nog wel aan de abdij van Affligem of de aartsbisschop van Mechelen als abt van Affligem.¹⁰ Ook van de gronden als volglenen was de leenrolhouder geen expliciet eigenaar, maar hij genoot wel jaarlijks de vaste hoeveelheid van een viertel koren op de welomschreven percelen. Vanuit het leenboek uit 1640 krijgen we een idee waar de volglenen gelegen waren en corrigeert de opsteller zichzelf door te stellen dat het leenrecht gekocht was door de vader van de graaf. Met zekerheid zijn dat de percelen in de noordwesthoek van de Grote Kouter en ook nog ten zuiden van die percelen. Op te merken valt dat meer zuidwaarts langs de Kasteeldreef – die pas in 1784 werd aangelegd – nog grond eigendom was van de Armendis van Liezele. Een gift van de van Marselaers?

Wat leen?

'Leengoed' is een breed begrip verwijzend naar de middeleeuwse feodale samenleving waarbij de ene persoon een 'goed' in leen geeft aan een ander persoon en daaraan rechten en plichten koppelt. Dat goed kan van alles zijn, maar het gaat vooral om grond. Die het in leen geeft is leenheer, wie het ontvangt is leenman. Oorspronkelijk kon trouw en militaire bijstand aan de leenheer een van de plichten zijn, terwijl de leenman van de leenheer bescherming genoot.

Het leenstelsel werd pas eind 18de eeuw opgeheven, maar was in de loop van de tijd uitgehold, al bleven een reeks juridische en administratieve geplogenheden overeind. Die werden bewaakt door aangeduide leenmannen in een leenhof met aan het hoofd de stadhouder als plaatsvervanger van de leenheer. Ooit vonnisten ze over plaatselijke geschillen en misdrijven, maar na de installatie van schepenen hielden ze zich vooral bezig met de registratie van overdrachten van leengoederen. Bovendien cumuleerden de schepenen deze functies en was de stadhouder tevens baljuw of meier.

Hij die een leen ontving, moest leenverhef of relief doen waarvoor moest betaald worden en een beschrijving van het leen met de daaraan gekoppelde rechten en plichten indienen bij het leenhof, het denombrement. Hij werd als sterfman genoteerd in het leenregister en bleef dus levenslang houder van het leen. Bij verkoop van het leen aan iemand anders spreekt men van 'wandelkoop' waarbij een zeker bedrag, meestal een tiende van de grondwaarde, moest betaald worden aan de leenheer. Bij een overlijden spreekt men van 'sterfkoop', waarbij evenzeer een vergoeding moest betaald worden. Na het overlijden van de leenman had de oudste zoon het recht om het leen tot zich te nemen en werd het niet als deel van de erfenis gezien.

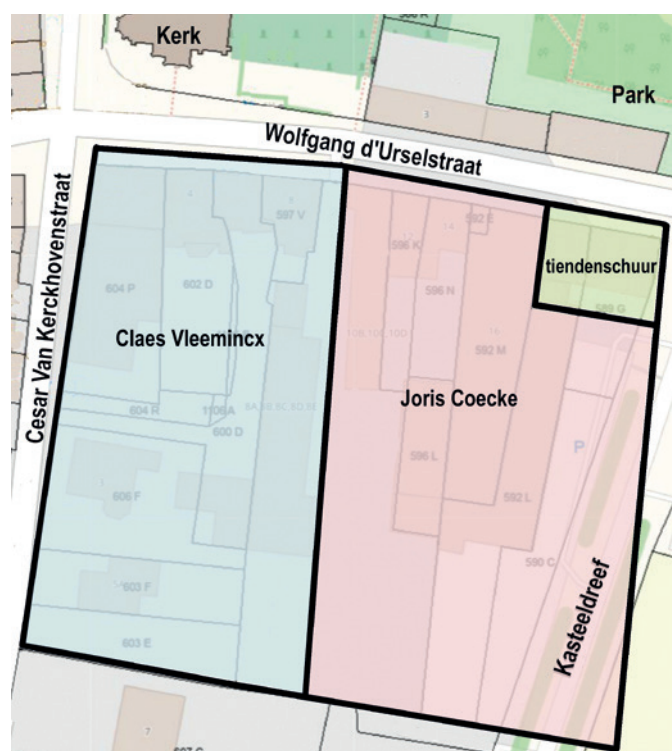
Den Enghel in De Plaetse

De percelen zuidwaarts palende aan de huidige Wolfgang d'Urselstraat waren dus volglenen op de leenrol van Marselaer in Hingene. En al was in 1629 de heer van Hingene geen grondeigenaar van die percelen, toch kocht baljuw Jan Van Damme toen een stukje eruit en betaalde daarvoor 42 gulden aan Conrard II d'Ursel: "over de coop van seker erfken teghen over de Groote Swaene alhier". Op die grond stond ooit de Marselaer tiendenschuur – mogelijk was het perceeltje onderdeel van de aankoop van de tienden in 1589 – en vinden we nu het oud-gemeentehuis van Hingene en een deel van de Spar-supermarkt.¹¹ Dit was niet de enige tiendenschuur, want halverwege tussen Hingene en Wintam, op de Grote Kouter nabij de molen, had je de 'grote tiendenschuur van Rumst' en het tiendenhof. Midden 16de eeuw werd de tiendenschuur van Marselaer nog gebruikt om de granen op te tassen, maar vermoedelijk viel hij begin jaren '80, in een tijd van oorlog, chaos en brandschattingen, gelijk zovele huizen en schuren in het Dorp, ten prooi aan de vlammen. En na het verwerven van het tiendrecht door Conrard Schetz d'Ursel was er geen schuur meer nodig, want jaarlijks verpachtte hij openbaar al zijn tienden in Hingene, ruimtelijk opgedeeld in meerdere wijken. Daarmee had hij zekerheid over de pachtsom, terwijl de pachter maar moest uitmaken hoe hij de tienden kon verzamelen en of hij er genoeg winst uitsloeg.

Midden 16de eeuw waren de gronden in ons onderzoeksgebied slechts opgedeeld in twee percelen, of drie als je de tiendenschuur van Marselaer meetelt. Wie de eigenaars waren komen we te weten via een renteverkoop met hypotheek op een van die gronden. Met name Joris Coecke, zoon van Sander, en zijn echtgenote Cornelia Roomans leenden in 1552 geld van het Mechelse gezin Rombout Croone-Johanna Joos. Coecke deed dat samen met zijn schoonbroer Pieter Jansegers.¹² Elk van hen moest daarom jaarlijks een rente betalen van twaalf gulden en een of meerdere van hun eigendommen hypotheekeren. Joris Coecke bepande daarvoor landen op de Kleine Kouter en op het Mansbroeckvelt, maar ook de hofstede waar hij woonde, ongeveer een half bunder groot en palende ten zuiden en ten oosten aan de Grote Kouter, ten noorden aan Marselaers tiendenschuur en ten westen aan Claes Vleeminx. Die hofstede was bovendien belast met een viertel koren per jaar ten voordele van de leenrolhouder.¹³ Het echtpaar hield er herberg en de schepenen en de leenmannen van het leenhof zaten er frequent samen om recht te spreken.¹⁴

Het was tevens de periode van de zware dijkdoorbraken ter hoogte van Spierenbroek en later ook aan de Pladderdijk, met langdurige inundaties van de polders in Bornem, Weert en Hingene. Waarbij vele ingelanden de bovenmatige polderbelasting niet meer konden of wilden betalen en hun onder water staande broekpercelen kwijtraakten aan rijke stedelijke opkopers. Vergadering na vergadering werd de hachelijke situatie besproken en voorstellen geopperd, zonder veel resultaat echter omdat de herstelde dijk telkens weer doorbrak.

Zodat gevreesd werd dat het ganse poldergebied tussen Bornem en de Rupelmonding voorgoed verloren zou zijn geweest. Waarop dijkgraven vanuit Zeeland en De Fijnaert naar hier werden gehaald om een oplossing uit te werken, wat met veel moeite en nog meer geld uiteindelijk werd gerealiseerd, zodat de polders na drie à vier jaar droog kwamen te liggen. Zo werd in die benauwde tijd de herberg van Joris Coecke gefrequenteerd door zowel ontevreden en klagende inwoners die van de drossaard van Rumst, van de procureur-generaal en andere hooggeplaatsten verhaal verwachtten, als van dijkers die aan de versteviging van de Pladderdijk werkten.¹⁵ Deze overstroming zou finaal leiden tot de oprichting van de Generale Dykagie van Bornem, Hingene en Weert, met de bedoeling om onder een overkoepelend bestuur van dijkgraaf, dijkschepenen en een griffier-penningmeester een betere samenwerking van de verschillende plaatselijke polders te garanderen en in een gedeelde verantwoordelijkheid bij calamiteiten te voorzien. Maar dat konden Joris Coecke en zijn buur nog niet weten. Zonder de correcte grenzen tussen hun percelen te kennen, durven we volgende situering tekenen:

De kadastrale situatie in 1552 volgens de eigenaars geprojecteerd op een hedendaagse kaart
(© auteur)

Of in 1552 meer dan twee woningen op die percelen stonden en er dus ook nog gezinnen als huurders hun thuis hadden, is onduidelijk. Twintig jaar later, bij het opstellen van de registers van de 20de penning, leefde Joris Coecke niet meer. Zijn zoon Jan woonde dan op de betreffende site, omschreven als een hofstede met schuur en stallen en hof tegenover het kerkhof, met een oppervlakte van een half bunder. Voorts had hij nog grond op de Kleine Kouter en in Ruipenbroek en pachtte bovendien een goede zes bunder.¹⁶ Denkelijk nam hij het niet zo nauw met de jaarlijkse levering van het viertel koren aan de leenrolhouder, want Gillis Snellinck liet hem veroordelen en eiste dat gronden van Coecke zouden worden aangewezen om daarop de achterstallen te verhalen. Daarnaast was Jan Coecke in meerdere rechtszaken verwickeld wegens niet-betaling van zowel verteer in een herberg als van een andere openstaande rente of als borg van zijn tante, die omdat haar hofstede was afgebrand een al betaalde hoeveelheid rogge niet kon leveren.¹⁷

Het zou nog zo'n tijdje doorgaan, maar begin 1588 was het voor de kinderen van wijlen Rombout Croone welletjes geweest. Ze verzochten de meier en de schepenen van Hingene om na beslaglegging over te gaan tot een openbare verkoop bij decreet. Twee jaar voordien hadden de kinderen Croone al onderling de onroerende goederen verdeeld – vooral in Mechelen, Heffen, Elewijt, Heindonk, Tisselt en Hombeek – en ook een aantal renten kwamen aan bod, onder andere die van twaalf gulden op de hofstede van Coecke waarvan de achterstallen en bijkomende kosten opliepen tot 164 gulden en waarvan betaling werd geëist. Die rente kwam toe aan Jan Croone, wijnkoopman en later ook schepen van Mechelen en provisor van de Armentafel van Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle.¹⁸ Op 21 juni 1588 liet hij door gevolmachtigde Jan Vander Haeghen de in de rentebrief gestipuleerde goederen van de erven Coecke opkopen voor veertig pond groten Vlaams, zijnde 240 gulden.¹⁹ Waarschijnlijk waren de gebouwen op de hofstede toen platgebrand, want in 1591 verhuurde Jan Croone “een verbrande hofstede tot Hinghene aent kerckhoff” aan Jan Snellinck en een tweetal jaar later aan Cornelis Smet, maar deze laatste had serieus wat achterstand met het betalen van zijn huur.²⁰ Ook Jan Croone zelf was niet de beste betaler wat betreft het te leveren viertel koren aan leenrolhouder Conrard Schetz d'Ursel, zodat deze een advocaat inschakelde om hem aan te manen.

Begin 17de eeuw oordeelde Jan Croone het beter zijn eigendom in Hingene-Dorp te verkopen en stelde Jan Vervelst aan om dit voor hem te regelen. Zo kwam in oktober 1601 het goed met huis en hof in handen van Adriaen Van Boetselaer, meier van Hingene, en zijn echtgenote juffrouw Adriana Van Paddenbroeck – hij was daarvoor getrouwd geweest met Clara Van Thielt bij wie hij drie dochters had.²¹ Van Boetselaer was afkomstig van Mechelen waar zijn broer Pieter deurwaarder was in de Grote Raad. De meier van Hingene had huizen te Mechelen in de Schoolstraete en in de Koestraete, de huidige Frederik de Merodestraat, die hij van de hand deed. Adriaen Van Boetselaer was in 1588 te Hingene onder ede als meier aangesteld, maar al gauw werd hij als baljuw aangesproken.²² Frequent ging hij nogal eigengereid te werk. Zo verwijderde hij in 1590 een aantal schepenen uit de vierschaar en verving hen door eigen mensen, waartoe hij echter niet het recht had. Midden jaren '90 van de 16de eeuw kreeg hij te maken met het waanzinnige fenomeen van toverij, waarbij in Hingene twee dorpelingen verbrand werden en de baljuw tevens hun eigendommen confisqueerde en openbaar verkocht.

Van Boetselaer woonde te Hingene op zijn hofstede aan Den Dries, welke in 1588 wel als afgebrand werd vermeld, en verhuurde zijn nieuwste aankoop aan Joos Beeckmans. Maar deze huurder woonde al in 1599 in het betreffende pand en hield er herberg, want de schepenen vergaderden er af en toe. En in de domeinrekeningen d'Ursel over 1597 tot en met 1600 merken we dat Adriaen Van Boetselaer voor “sa maison et jardin feodale” steeds het viertel koren afdroeg aan de ontvanger van Conrard Schetz d'Ursel. Was hij dan al eigenaar vier jaar vóór 1601 en had de late registratie te maken met een of ander probleem bij de overdracht? In de zomer van 1608 woonden Joos Beeckmans en Adriana Andries nog steeds in Van Boetselaers eigendom. Nochtans bezat het echtpaar een eigen woning een weinig verderop richting Den Dries. Frequent kregen ze soldaten over de vloer, niet alleen om te drinken maar ook om er te verblijven als hun compagnie in garnizoen lag te Hingene. Anderzijds leverde Beeckmans eetwaren aan doodarme en zieke inwoners van Hingene, wel niet uit zichzelf maar in opdracht van de H. Geestmeester.²³ Vanaf oktober 1608 baatte Beeckmans echter de herberg aan de overkant uit, dewelke door Conrard Schetz d'Ursel gekocht was en die als uithangbord De Swaene had – niet te verwarren met de huidige afspanning De Zwaan.

Den Enghel als benaming voor deze behuisde hofstede komen we een eerste keer tegen in 1615. Dit kan enkel slaan op de herberg met uithangbord, niet als toponiem voor het perceel. De westelijke buur werd in hetzelfde jaar aangehaald als Sint-Huybrecht, evenzeer een herberg waar de schepenen thuis waren om de dorpskwesties te beredderen. Den Enghel was een wijd verbreide naam voor een herberg, bijna in elk Vlaams en Brabants dorp terug te vinden. Sint-Huybrecht was eveneens erg populair en met De Swaene erbij had je de top drie van herbergnamen met een navenant uithangbord. Beide woningen waren gelegen in De Plaetse, als aanduiding voor het Dorp, zodat rond 1600 de Hingenaren deze plaats, palende aan kerk en kerkhof, als hun centrum beschouwden, wat landmeter Derckenis in zijn plan van Hingene uit 1591 al aantoonde. Dit ondanks de excentrische ligging ten overstaan van de noordelijker gelegen woonconcentraties aan Den Dries, Den Akker en Den Eek. Ook het in 1608 door Conrard Schetz d'Ursel gekochte hof van plaisantie was naar het noorden gericht. Pas enkele jaren na de aankoop werd de hoofdingang naar het zuiden verplaatst. Waren de kerk en de herbergen waar de schepenen en de leenmannen hun zittingen hielden en recht spraken dan toch de overwegende factoren om daar het dorpscentrum te situeren? Denkelijk wel en al zeker werd dit bestendigd toen de schepenbank zijn vaste stek vond in de door de heer van Hingene gekochte herberg De Swaene en hij later pal voor de kerk zijn heerlijkheidspaal liet neerpoten en zo zijn juridische macht over Hingene en zijn inwoners etaleerde.

Den Enghel als koopwaar en geschenk

Baljuw Adriaen Van Boetselaer verkocht Den Enghel in december 1615 onderhands aan Bouwen De Gendt en Jenne Van Moortel, waarbij de inbezitting half maart daaropvolgend zou doorgaan. Dan zou de baljuw 300 gulden ontvangen en nog eens 400 gulden ging omgezet worden in een rente met hypotheek op Den Enghel, waarvan de helft van het kapitaal binnen de drie jaar zou gekweten worden. Aan deze verkoop was wel een gerechtelijke procedure aan voorafgegaan, die mits onderling akkoord door beide partijen werd stopgezet.²⁴ Het moet De Gendt min of meer voor de wind zijn gegaan, want drie jaar later nam hij een berekend risico met het pachten voor een half jaar van de accijnzen op bier in Hingene. Met 397 gulden bleef hij hoogste bieder, waarbij zijn vader zich borg stelde voor hem, en in zijn herberg bleef bier uit Antwerpen gedronken worden.

Tot de zieke Bouwen De Gendt in 1622 Den Enghel wou verkopen en gemerkt werd dat sinds de aankoop in 1615 nooit een vererving, de officiële overdracht van een gekocht goed voor het leenhof of de schepenbank, was gebeurd. Daarop lieten de kinderen Van Boetselaer zich onterven – hun vader was immers al een tijd overleden. De Gendt, die zodoende in principe nooit eigenaar was geweest, kon in oktober 1622 nog wel een koopcontract regelen met Jan Van Damme, die er 750 gulden veil voor had. Sergeant-majoor Van Damme moest ook de openstaande rente ten voordele van de erfgenamen Van Boetselaer overnemen. Bijkomende voorwaarde was nog dat De Gendt mocht blijven wonen tot half maart 1623. Maar dat haalde hij niet meer. Op 15 maart lieten Jan Van Damme, die eveneens erg ziek was, en zijn echtgenote Cathelijne Vande Perre, met wie hij in 1612 in Ruisbroek was getrouwd, hun zoon Hansken – variant van Jan en dus eigenlijk Jan Van Damme junior – erven in Den Enghel, onder voorwaarde dat zij het vruchtgebruik bleven genieten.²⁵

Zo werd een jonge snaak, van wie de vader veel verwachtte, eigenaar van een behoorlijk onroerend goed in het centrum van Hingene. Vader Van Damme zou

zich later verantwoorden tegenover zijn andere kinderen voor dit 'geschenk' en hen eveneens uitermate goed voorzien.²⁶ Voorlopig bleef baljuw Jan Van Damme senior het viertel koren betalen aan graaf d'Ursel en dit zou hij blijven doen tot bij zijn overlijden najaar 1657. Hoelang hij met zijn gezin in Den Enghel gewoond heeft, is niet terug te vinden. Feit is dat hij in 1629 het aanpalende perceel, waar de Marselaer tiendenschuur had gestaan, kocht en daar een nieuwe woning bouwde. Nog eens vijftien jaar later verhuisde hij met zijn tweede echtgenote naar de huidige Edmond Vleminckxstraat.

Hansken Van Damme heeft het inderdaad gemaakt in het leven. Zijn vader had dan ook heel wat geld geïnvesteerd in zijn opleiding. Hij werd meier of schout van Kalmthout en Huijbergen en was ook als notaris actief. Eén van zijn zonen werd notaris in Brussel en was tevens procureur in de Raad van Brabant. Na zijn huwelijk met Maria Smidts (De Smedt) – waarvoor Jan Van Damme senior zo'n 500 gulden mocht ophoesten voor de uitzet en het feest – had hij nochtans een tijd in Hingene gewoond. Tussen 1638 en 1650 werden van dit koppel immers vijf kinderen gedoopt in de Hingense Sint-Stevenkerk, waarbij onder anderen Anna de Robles, echtgenote van graaf Conrard II d'Ursel, doopmeter was. Maar het gezin Van Damme-Smidts woonde niet in Den Enghel, wel in een groot huis naast Sint-Huybrecht, welk hij huurde van de erven Jan Claus. Den Enghel werd verhuurd aan derden.

In 1650 vestigde Jan Van Damme junior zich in een hoeve met heel wat grond in Kalmthout, daarna gekend als de Van Dammehoeve.²⁷ Na het overlijden van zijn vader liet hij elk jaar het viertel koren leveren aan graaf d'Ursel en verhuurde Den Enghel aan het gezin Van Asbroeck, waarvan zoon Jan als kuiper zijn kost verdiende. In de jaren '60 en '70 van de 17de eeuw verbleven ook Christiaan en Olivier De Schrijver op dezelfde site. Jan Van Damme junior overleed in 1699 in Kalmthout, maar toen had hij zijn eigendom in Hingene al verkaveld en verkocht, waarover verder meer.

Sint-Huybrecht als buur van Den Enghel

Claes Vleeminx, zoon van Jan, was in 1552 in zijn pand tegenover de kerk aan het kruispunt van de wegen naar Bornem, (Natten)Haesdonck, Wintam en Puurs de buurman van Joris Coecke. Midden 16de eeuw komt de naam al veel voor in onze contreien, ook als Vleeminx of zelfs Vlaminx, maar meermalen met een aliastoevoeging als bijvoorbeeld Vermeeren. Claes Vleeminx was in de periode 1540-1546 zelf en vanaf 1546 tot bij zijn overlijden samen met consorten pachter van de tienden in Hingene en (Natten)Haesdonck. Het pachten van die tienden was een dure aangelegenheid, gaande van 378 pond Artois – gelijk aan 378 gulden – in 1540 tot 430 gulden in 1555.²⁸ Dan moet je kapitaalcrachtig genoeg zijn om dit aan te durven. Vleeminx onderging wel een rentelast van twaalf gulden ten voordele van een Mechels priester, later door deze geschonken aan de Armendis van Mechelen.²⁹

Claes Vleeminx leren we beter kennen via het relaas van zijn circa 1527 te Antwerpen geboren zoon Jan, in 1570 meier van Voogdij in Hingene en meier van het Laathof van Sint-Rombouts. Als vier- of vijfjarige was hij met zijn vader Claes in Hingene komen wonen. Hij vertelt dat wijlen zijn vader zo'n veertig jaar lang leenman was van de heer van Hingene en mee de ommegangen deed op het deel Hingene of Rumst in Bornem. Verder dat zijn vader vanaf circa 1540 gedurende vijftien jaar pachter was geweest van de tienden en de Hingense schoof op Bornemkouter, Mansbroeckvelt en Barelvelt. Dat zijn hofstede in 1550

in Hingene-Dorp en vermoedelijk ook daarvoor al een herberg was, vindt zijn bewijs in een rechtszaak voor de plaatselijke vierschaar waarbij betichte Claes Vleeminx moest beloven 26 gulden te betalen aan een zekere Peeter Gheeraerts uit Gouwe voor geleverde bieren.³⁰

Claes Vleeminx moet in of kort na 1552 gestorven zijn. Zijn zoon Jan betaalde toen 'byder doot van Claes Vleminck synen vaders' voor het verhef van een leen gelegen te Hingene. Over de overgang naar de volgende bewoners en eigenaars zijn we tot een weinig vóór 1600 maar pover geïnformeerd. Een van de bewoners en mogelijke eigenaar was Aerdt Van Causbroeck. Elk jaar moest hij aan de Armendis of H. Geesttafel een som betalen ter waarde van dertig witte broden met daarin een muntstukje gebakken en die op Pasen uitgedeeld werden. Dit was om reden van een rente die Claes Vleeminx ooit ten zijne laste had genomen.³¹ Van Causbroeck en echtgenote Cornelia Theels voorzagen de schepenen van drank tijdens de zittingen van de vierschaar. Aerdt Van Causbroeck was trouwens zelf schepen rond 1570 en leenman van Rumst. Man en vrouw stierven net voor of in 1575. De openbare verkoop van hun inboedel duurde drie dagen en de opsteller moest ervoor naar Hemiksem en Aarschoot.³²

Midden jaren '90 van de 16de eeuw leverde Cornelis Coecke de jaarlijkse rente van het viertel koren aan Conrard Schetz d'Ursel.³³ Coecke moet de hofstede met erf en land gekocht hebben, maar we hebben een sterk vermoeden dat hij pas in zijn laatste levensjaren er ingetrokken is. Want kort daarop was het Peeter Van Kerckhove, getrouwd met Margareta Verelst weduwe Coecke, die in de herberg resideerde.³⁴ Van Kerckhove was zelf weduwnaar met kinderen van zijn eerste echtgenote Margriete Vermosen. Hij betaalde de rente voor het wittebrood en de korenrente tot 1603 en verhuisde dan als pachter naar de hofstede van Christiaan Remond, schuin ertegenover. Naast uitbater van de herberg was hij tevens landbouwer en bewerkte zo'n vijftien bunder.

De kinderen van Cornelis Coecke verhuurden vervolgens het pand aan de bijna veertigjarige Hans alias Jan Verelst, die naar eigen zeggen rond 1590 in Hingene moet gearriveerd zijn. Of hij familie was van Nicolaes Vervelst, die in 1600 baljuw en ontvanger was in Vicoigne, gelegen tussen Valenciennes en Saint-Amand-les-Eaux, en die heel wat landen in Hingene en Bornem bezat, is niet zeker.³⁵ Getrouwd was hij in ieder geval met Maria Van Boetselaer en zodoende schoonzoon van de baljuw van Hingene. Denkelijk bestond ook een familiale band met de intussen overleden Margareta Verelst, moeder van de kinderen Coecke. Na het overlijden van de baljuw stond hij in de onderhandelingen met Conrard Schetz d'Ursel zijn stiefschoonmoeder meerdere keren bij. Zo ondertekende hij in 1618 een contract als toezegging aan de baron van Hoboken als heer van Hingene zodat deze een dreef van tachtig voet breedte kon trekken over De Dries doorheen de hofstede en de boomgaard van de erven Van Boetselaer richting De Notelaer, toen ook als Calfsgoote gekend. Daartegenover stond dat Conrard Schetz d'Ursel de nog openstaande schulden uit de baljuwrekeningen van wijlen Adriaen Van Boetselaer kwijtschold. Af en toe speelde Verelst stroman bij het kopen van onroerend goed voor iemand anders, zoals in 1606 toen hij de hoeve van de gefailleerde Dierick Jansegers kocht voor Antwerpenaar Jan Van Houte.³⁶

Sint-Huybrecht en Peeter Bosmans

Tot spijt van Verelst verkochten de erven Coecke in 1615 Sint-Huybrecht aan Peeter Bosmans de jonge en Margriete Verschore. Als oplossing huurde hij van de rentmeester van Conrard Schetz d'Ursel gedurende drie jaar herberg De Swaene.

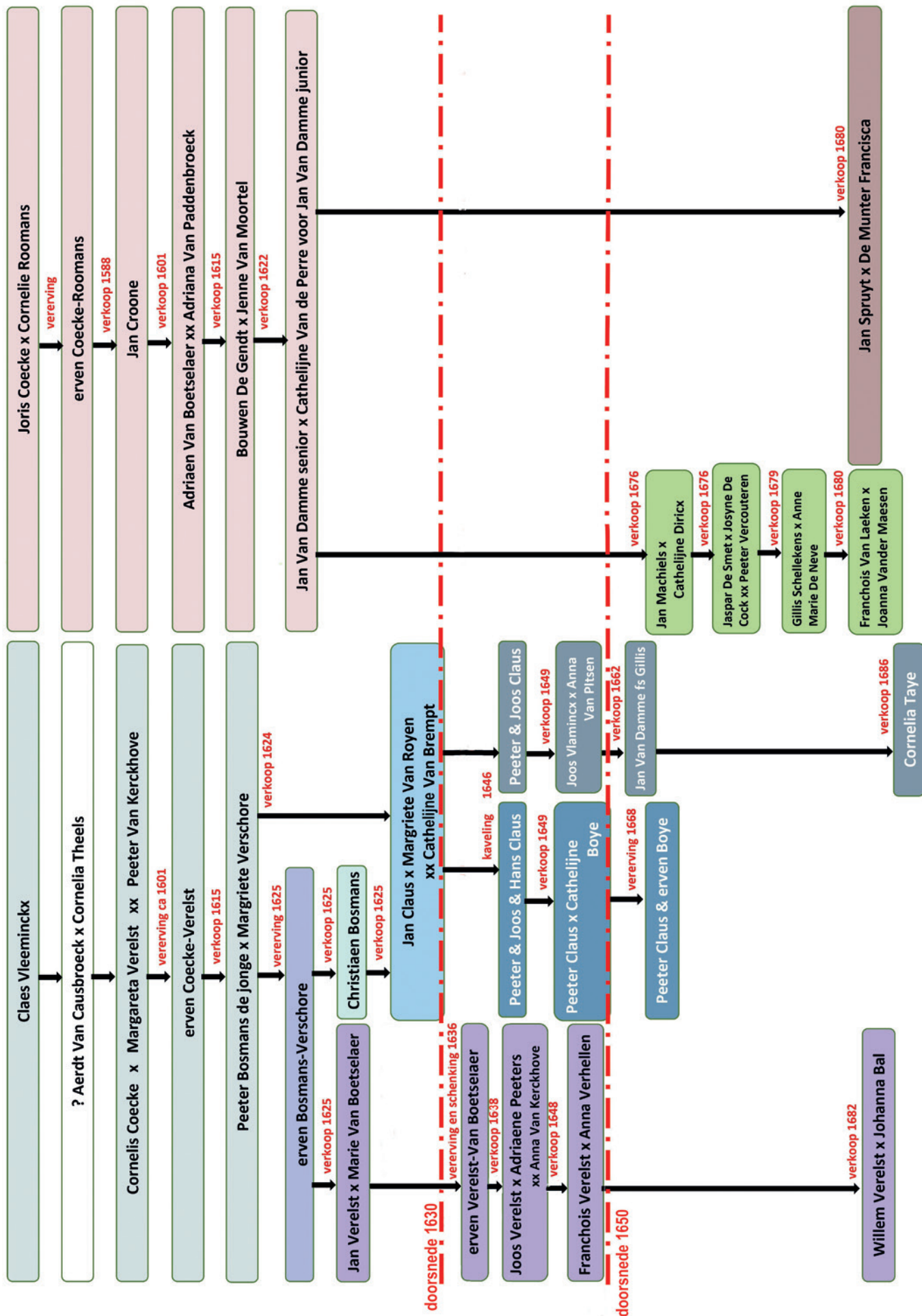
Peeter Bosmans en echtgenote kwamen uit Eikevliet waar ze een tijdlang het Brughuis hadden uitgebaat en daarvoor ook nog op de molen van Eikevliet hadden gezeten. Dit gezin had nog wel andere eigendom, maar begin jaren '20 hadden ze geld van doen, want eerst leende Peeter Bosmans 200 gulden van Jan De Wijse, met hypotheek op een woning in Hingene dewelke Bosmans aan het renoveren was en kort erop nog eens honderd gulden van koster Frederick Beelde met hypotheek op een huisje met hof naast Sint-Huybrecht, dat door Jan De Wijse werd gehuurd. Die Jan De Wijse is iemand die even komt piepen in de geschiedenis van Hingene en dan weer verdwijnt en de woning waarin hij verbleef moet niet veel zaaks zijn geweest, want om de geleende honderd gulden te dekken moest Bosmans nog twee bijkomende gronden in onderpand geven.³⁷ Maar wat we onthouden is dat er extra woongelegenheid was op de site van herberg Sint-Huybrecht. Langs de andere kant schonk Bosmans in 1623 een perceel akkerland op De Kleine Kouter aan de Sint-Sebastiaensgilde van Hingene waarvoor de schuttersgilde jaarlijks een mis moest laten lezen voor hem en wijlen zijn echtgenote.³⁸ De gilde mocht die grond niet verkopen, stond in de voorwaarden, maar deed dat uiteindelijk toch.

Weduwnaar Peeter Bosmans kavelde vervolgens zijn grond in het Dorp en verkocht in februari 1624 huis en erf, een gespleten leen zijnde onder graaf d'Ursel, palende ten oosten aan het goed van Jan Van Damme en westwaarts aan Sint-Huybrecht. Koper was Jan Claus, meermaals ook als Claes genoteerd, die voor het leenverhef 25 gulden mocht neertellen.³⁹ Anderhalf jaar later ging Bosmans weerom een lening aan, nu van 300 gulden en hypothekeerde daarvoor zowel Sint-Huybrecht met huis, schuur, stal en hof als nogmaals het huisje bewoond door Jan De Wijse, met de belofte alles binnen drie jaar terug te betalen. Naast het jaarlijks te leveren viertel koren aan graaf d'Ursel en twee gulden aan de H. Geest van Hingene voor het wittebrood onderging Bosmans nu een jaarlijkse rentelast van 78 gulden en een te kwijten kapitaal van 1.250 gulden.

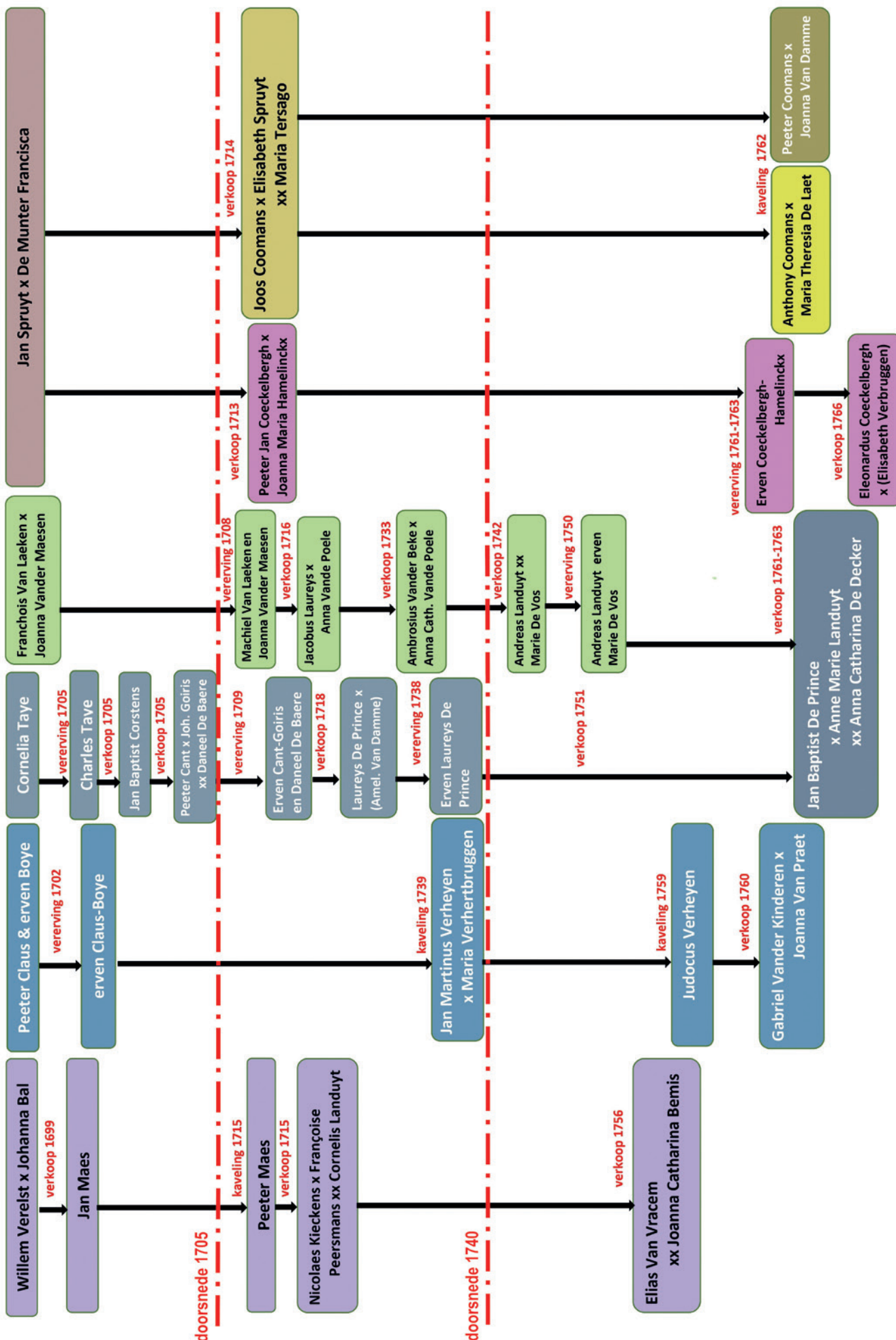

De hoofding op de grafplaat van Peeter Bosmans in de Oude Kerk van Hingene (© auteur)

Peeter Bosmans is dan plots gestorven. In de Oude Kerk van Hingene vinden we net voor het koor nog altijd zijn grafsteen, waaronder zijn vrouw en schoonmoeder al begraven waren. Zijn erfgenamen betaalden begin oktober 1625 vijftig gulden als sterfkoop op Sint-Huybrecht aan Conrard Schetz d'Ursel.⁴⁰

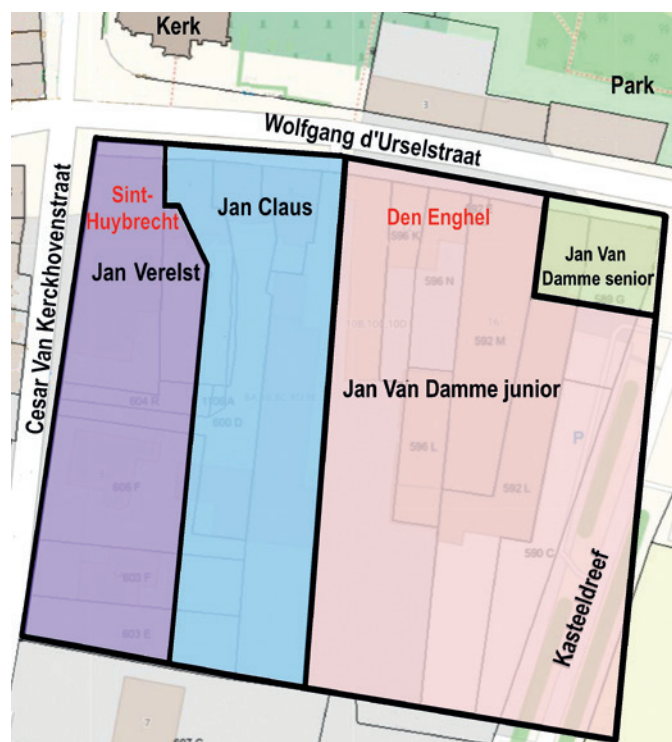
Eigenaarsverloop tussen 1552 en 1688 (kleuren in dit schema komen overeen met de inkleuring op de kadastrale situatieschetsen)

Eigenaarsverloop tussen 1688 en 1768 (kleuren in dit schema komen overeen met de inkleuring op de kadastrale situatieschetsen)

Kort daarop betaalde Christiaan Bosmans, één van de erfgenamen, nog eens 33 gulden over het recht van wandelkoop op een afsplitsing van Sint-Huybrecht welke hij verkregen had via uitkoop.⁴¹ Het waren dezelfde erfgenamen die herberg Sint-Huybrecht overlieten aan Jan Verelst die er klaarblijkelijk al gebruiker van was; misschien reeds van toen hij op Kerstmis 1619 De Swaene achter zich had gelaten.⁴²

Het grote oorspronkelijke blok van Claes Vleeminx was nu in drie hofsteden opgedeeld: enerzijds de herberg Sint-Huybrecht, daarnaast het huis van Christiaan Bosmans en dan de hofstede van Jan Claus. Lang zou dat niet duren, want Christiaan Bosmans overleed kort daarop en Jan Claus was er als de kippen bij om dat huis te kopen en zodoende zijn perceel uit te breiden.⁴³ In 1630 moet de opdeling volgens de eigenaars er ongeveer zo uit gezien hebben, wel beseffende dat er toen al meer dan drie woningen waren:

De kadastrale situatie volgens de eigenaars in 1630 geprojecteerd op een hedendaagse kaart
(© auteur)

Viermaal Verelst in de herberg Sint-Huybrecht

Op dezelfde dag van de vererving, 4 november 1625, liet Jan Verelst een schuldbekentenis van 400 gulden optekenen ten voordele van een brouwer in de Nieuwstad in Antwerpen. Hij nam daarvoor een hypotheek op het pas aangekochte Sint-Huybrecht. Vier jaar later verkochten hij en zijn vrouw voor 500 gulden hun rechten op de erfenis van wijlen baljuw Adriaen Van Boetselaer, wat een mooie som was. Jan Verelst overleed in september 1636 en werd in de kerk begraven. Via de verkoop van een deel van zijn roerende goederen komen we niet te weten wat specifiek in de herberg aanwezig was. Wel hadden ze heel wat tinnen voorwerpen, zoals borden, schotels en kommen, zelfs een tinnen wijnglas en een pispot in tin. Ook een aantal van zijn kleren gingen vlot van de hand, waaronder een mantel, een wambuis met riemen en een 'kulder', een soort wambuis, waar iemand twaalf gulden voor bood. Als lid van de Sint-Sebastiaensgilde bezat hij een handboog, maar hij had ook twee hellebaarden staan, waarvan één benoemd als partizaan.

Drie maand na de dood van haar man liet Maria Van Boetselaer de helft van Sint-Huybrecht over aan haar kinderen Jan, Joos, Anna en Franchois Verelst als ook ook aan de kinderen van haar overleden dochter Maria. Hiervoor verwachtte ze van hen jaarlijks een lijfrente van 150 gulden om te voorzien in haar onderhoud. Bovendien moesten ze haar toelaten om tot haar dood te blijven wonen ofwel in een kamertje tegen de herberg ofwel in een van de achterhuisjes.⁴⁴ Hiermee wordt duidelijk dat op het erf richting de hof bijgebouwen stonden die verhuurd werden aan derden. In de zetboeken kwamen we inderdaad personen tegen die we niet konden plaatsen, zoals een Carel van Steertegem en 'den wever'; het moeten de huurders geweest zijn van die huisjes.

Via uitkoop anderhalf jaar later konden Joos Verelst en zijn echtgenote Adriaene Peeters voor 1.400 gulden de herberg verwerven.⁴⁵ De erop staande renten: 400 gulden ten voordele van Abraham Cornelissen Van der Hoeven, brouwer in Den Arent te Antwerpen, en een van 192 gulden ten voordele van Ingelbert Rijshevels, namen ze over en mochten ze dus aftrekken van de koopsom.

Joos Verelst en Adriaene Peeters waren in 1626 te Hingene gehuwd. Zij moet al weduwe geweest zijn, want bij haar overlijden, twintig jaar later, werd ze als grootmoeder van enkele weeskinderen vermeld. Het echtpaar vond een woonst in De Cleyne Swaene, te situeren aan de parkpoort ter hoogte van De Casteleyn, en zou daar blijven wonen tot hun verhuis naar Sint-Huybrecht. Financieel hadden ze niets tekort, integendeel ze konden via renteverkoop heel wat geld uitlenen aan andere Hingenaren, wat hen jaarlijks meer dan 230 gulden aan intrest opbracht. Adriaene Peeters stierf echter in de lente van 1647 en kreeg haar laatste rustplaats in het koor van de Sint-Stevenkerk te Hingene. Alle renten werden dan via kaveling verdeeld, waarvan de helft voor weduwnaar Joos Verelst, en hij bleef in het volle bezit van Sint-Huybrecht, maar draaide wel op voor alle openstaande schulden.⁴⁶ Al in mei 1648 hertrouwde hij in Antwerpen met Anna Van Kerckhove en liet zich daar inschrijven als buitenpoorter, wat hem bepaalde privileges opleverde. Ook in Hingene genoot hij respect en zou gedurende 25 jaar in de schepenbank zetelen, meerdere jaren zelfs als burgemeester. Vier maanden na zijn trouw besloot hij Sint-Huybrecht openbaar te verkopen. Het was zijn broer Franchois die het hoogste bod deed en eigenaar werd. Hij had er 1.572 gulden voor over.⁴⁷ Joos Verelst kocht hem daarop een andere hofstede wat verderop, als buur van de griffier en de baljuw.⁴⁸ Nog later, in 1661, werd hij eigenaar van de stenen woning van wijlen Jan Van Damme senior, waar ooit de tiendenschuur van Marselaer stond, en waarover hij in een rechtszaak verwikkeld raakte met de erfgenamen-verkopers, welke erg interessant is om lezen maar die ons te ver zou leiden. Zijn wedervaren na de verkoop van Sint-Huybrecht werd in een vorig artikel al uitvoerig beschreven.⁴⁹

Het was zijn jongere broer Franchois Verelst die uitbater werd van Sint-Huybrecht. Hij was in juni 1637 in Puurs getrouwd met de Oppurse Anna Verhellen. In dat dorp gingen ze ook wonen en tot eind 1640 werden ze er de ouders van twee zonen. Toen lieten ze Oppuurs achter zich en vestigden zich in Hingene, waar ze nog vijf dochters kregen. Opmerkelijk is wel dat hun zoon Jan in 1665, vijf dagen na zijn 25ste verjaardag en dus net volwassen, de Hingense schepenen verzocht om een bewijs van goed gedrag, wat hij om reden van 'goeden naeme ende fame gelyck oock syn ouders' ontving. De bedoeling was dat hij naar Spanje zou reizen om zijn oom Cornelis Verhellen te gaan bezoeken, die daar kolonel en maître de camp was van een regiment in dienst van de Spaanse koning.⁵⁰ Een behoorlijk avontuur en of ze hem ooit nog terug gezien hebben in Hingene, is maar de vraag.

Franchois Verelst en zijn vrouw gingen eind 1640 een huurcontract van zes jaar aan met de rentmeester van graaf d'Ursel voor de uitbating van herberg De Groote Swaene. Niet alleen stond hij achter de tapkast, maar brouwde ook bier in de brouwerij van de graaf. In De Groote Swaene vergaderden de schepenen en ook openbare en druk bijgewoonde verpachtingen, zoals van de tienden, en publieke verkopeningen vonden er plaats, welke qua verteer een goede zaak waren voor Verelst. Na de eerste termijn van zes jaar verlengde hij de pacht nog eens met zes jaar, maar na de eerste helft daarvan deed hij zijn opzeg. Hij had immers Sint-Huybrecht gekocht en wou daar zijn geld verdienen. We vermoeden dat hij daar begonnen is met brouwen – ervoor was in de akten nooit sprake van een brouwerij – en in 1656 bekende hij een openstaande schuld van 715 gulden aan zijn broer Joos, waarvoor hij een brouwketel met kuipen en bakken en het alaam om te brouwen als borg inbracht.⁵¹

Alles leek goed te gaan, tot het dan eind jaren '60 erg fout ging. In november 1669 kwam een deurwaarder van de Raad van Vlaanderen langs om op de eigendommen van Franchois Verelst, en dus ook op Sint-Huybrecht, bewarend beslag te leggen. De Generale Dykagie van Bornem, Hingene en Weert eiste 12.500 gulden van hem, wat hun door de rechtbank was toegewezen. Om reden van heirkraft, pest en andere ongemakken wilden ze wel 400 gulden door de vingers zien. Het was een zaak die al langer aansleepte, nadat Verelst in 1663 een akkoord had gesloten met de dijschepenen en waarbij nu ook de weduwe Buyens als gewezen borg belaagd werd door beslaglegging op haar goederen, waaronder Den Hert in Eikevliet.⁵² Een jaar later werd dan weer beslag gelegd op zijn roerende goederen als vee en kredieten om reden dat hij als ontvanger over 1659 en 1661, periode waarin de dorpskas leeg was en er tal van leningen moesten aangegaan worden, nog enkele obligaties had af te rekenen. Naar gewoonte bleven die zaken aanslepen en zo zien we dat in 1684, 1687 en 1689 de verzoeken om bewarend beslag telkens herhaald werden. Het weerhield Franchois Verelst niet om als schepen mee te oordelen over dorpskwesities en als boer 17 bunder grond te bewerken. En ook niet om na zijn overlijden in november 1697, 82 jaar oud, in de kerk begraven te worden. Nochtans helde zijn financiële balans naar de verkeerde kant over, wat duidelijk wordt aangegeven in zijn staat van goed en waarbij zijn zoon Willem door de Grote Raad van Mechelen als curator van het sterfhuis werd aangeduid.⁵³ Bij de opsomming van de crediteurs komen we onder anderen de baron van Nevele tegen, bij wie Verelst 13 jaar achterstand had met de betaling van de intrest op een rente. Bij een andere geldschietster had hij zelfs 14 jaar achterstand, waardoor samen met het kapitaal 737 gulden moest terugbetaald worden. Ook nog een aantal obligaties moesten gekwet worden. Daartegenover had wijlen Franchois Verelst veel geld uitgeleend aan iemand uit Aalst, maar hierover liep dan weer een rechtszaak, die ook geld kostte.

Vijftien jaar daarvoor, in 1682, had Franchois Verelst Sint-Huybrecht, inclusief de brouwerij met alaam, overgelaten aan zijn zoon Willem, die er 2.300 gulden moest voor zien te vinden. Het is te zeggen, Willem Verelst moest 1.000 gulden betalen op de dag van vererving – dewelke zijn vader zou benutten om zijn schulden als gewezen ontvanger te delgen – en 1.300 gulden aan renten, gehypothekeerd op Sint-Huybrecht, overnemen.⁵⁴

De 24-jarige Willem Verelst dacht in 1662 een goede zaak te doen door te trouwen met Johanna Bal, weduwe van Joos Hulsbosch, wonende op het Hof van Nattenhaasdonk. Hij trok bij haar in op het pachthof, ontving er direct drie kinderen bij, maar wat erger was, ook een bijna onoverzichtelijke berg schulden, die jarenlang zijn schaduw zou werpen op hun bestaan. Tussen 1669 en 1674

volgde de ene beslaglegging na de andere elkaar op, niet alleen op hun gronden, ook op het vee en andere roerende goederen. Als dat allemaal nog niet genoeg was, dan werden ze het slachtoffer van vandalisme en plundering door soldaten. Ook nog eind 1680 zakte een deurwaarder af naar Nattenhaasdonk. Hun verhuis naar Sint-Huybrecht kon enige bevrijding brengen, maar ook daar werden ze niet gerust gelaten. Daarop verkocht Willem Verelst in het voorjaar van 1699 Sint-Huybrecht voor 2.000 gulden aan Jan Maes. Deze mocht de 1.000 gulden kapitaal van openstaande renten in mindering brengen van de koopsom.⁵⁵ Kort erop stierf Johanna Bal, kinderen hadden ze niet, en Willem Verelst moet circa 1703 Hingene achter zich gelaten hebben.

Een molenaar uit Bornem

Waarom kocht Jan Maes in Hingene een herberg met brouwerij? Als molenaar op de Koutermolen, eigendom van de graaf van Bornem, had hij immers een woonst bij de molen op De Typel. Misschien zag hij brood in het omzetten van zijn verdiende granen tot bier. Misschien wou hij hier brood slijten. Want vanaf half maart 1703 huurde Jan Maes de helft van De Cleyne Swaene en op een bepaald moment zien we hem er als bakker genoteerd.⁵⁶ Het is twijfelachtig of hij ooit in Sint-Huybrecht verbleven heeft. Zijn dochter Barbara, samen met haar man Peeter Buyens, met wie ze in mei 1702 was getrouwd, kwam er na Willem Verelsts vertrek wonen. Buiten aan het cliënteel bier en wijn te schenken, dat ze uit Antwerpen lieten leveren, brouwden ze ook zelf. Over een pachtsom was nooit een woord gerept en ze woonden er bijgevolg feitelijk gratis.

Terwijl zijn dochter en schoonzoon Sint-Huybrecht bleven uitbaten, verhuisde Jan Maes in 1711 weerom naar Bornem – De Cleyne Swaene werd dat jaar ingericht tot brouwerij van graaf d'Ursel. Drie jaar later overleed Barbara Maes en haar broer Peeter werd als voogd aangesteld over de zes kinderen. Uit haar staat van goed halen we vooral dat ze twee paarden en een veulen hadden en vijf koeien en een kalf. Ook Spaanse lederen stoelen, wat zilveren en gouden juwelen en een aantal renten die opbrachten. Er was in 1714 ook een nieuwe gevel gemetseld en bovendien een nieuwe stal nabij de schuur en de brouwerij opgericht. Omdat eigenaar Jan Maes in 1715 te Bornem overleed, rekenden de andere erfgenamen nu wel huur aan en nog wel met terugwerkende kracht, waardoor weduwnaar Peeter Buyens 936 gulden mocht neertellen.⁵⁷ Buyens moet het niet onder de markt gehad hebben en daarom besloten een aantal familieleden om de weeskinderen, na toestemming van hun vader, gratis of tegen een beperkt bedrag op te nemen.⁵⁸ Een andere kwestie was dat net voor zijn dood Jan Maes al de helft van de pacht en uitbating van de molen in Bornem aan zijn schoonzoon Jan Verheecken had overgelaten. Over de prijs en hun recht op de helft van de boni werd door de erfgenamen in der minne een akkoord gesloten met hun zwager.⁵⁹ Bij de kaveling tussen de broers en zussen Maes bekwam Peeter Maes herberg en brouwerij Sint-Huybrecht en oordeelde dat hij maar beter kon verkopen.

Niet één maar twee tavernen

Op de openbare verkoop was Jan Vander Stock de laatste bidder, maar liet de herberg over aan Nicolaes Kieckens en Franchoise Peersmans. Een goede 2.300 gulden kostte het hun, inclusief de openstaande rente van 1.000 gulden kapitaal.⁶⁰ Peeter Buyens kon nog een tijd blijven wonen mits huur te betalen en het lijkt erop dat hij dit deed tot eind 1717. Er heeft toen een zware

brand gewoed met grote schade aan de herberg en de bijgebouwen. Eigenaar Kieckens is onmiddellijk begonnen met de heropbouw.⁶¹ Hij en zijn vrouw waren echter niet zinnens in te trekken in Sint-Huybrecht, want zij huurden al sinds 1705 herberg De Groote Swaene, waar de schepenen frequent samenkwamen om te vergaderen en waar dan ook altijd nieuws te rapen was. En ze zouden daar zeker tot maart 1721 blijven. Dan verliep het huurcontract. Is er toen wat gebeurd? Moesten ze De Groote Swaene verlaten en heeft hem dat aangegrepen? Eigenaar Conrard-Albert d'Ursel was namelijk hertog geworden en plande ingrijpende verfraaiingswerken aan zijn domein, waarbij ook De Groote Swaene diende gesloopt te worden. Was de verhuis naar Sint-Huybrecht slecht gevallen? Of was hij ziek? Een maand later was Nicolaes Kieckens dood en Franchoise Peersmans bleef met vier kinderen verweesd achter. Lang bleef ze niet in die lamentabele toestand want twee maand na datum had ze aan Cornelis Landuyt een nieuwe man.

Wie al die tijd Sint-Huybrecht gehuurd had, weten we niet bij gebrek aan een zetboek voor die periode. Enkele maanden na haar huwelijk met Landuyt diende Franchoise Peersmans de staat van goed van wijlen haar man in. Daaruit wordt duidelijk dat Kieckens zowel materiaal had staan in de brouwerij van de hertog als in de brouwerij van Sint-Huybrecht. En dat op het erf van Sint-Huybrecht een linnenweverij was. In de herberg en de keuken werden naast de pinten en bierpotten en de koperen ketels heel wat tinnen schotels, borden, kommen, lepels enzovoort gewaardeerd. Er stond ook een buffet met schapraai. Achttien tonnen goed bier werden er genoteerd en de wijnen en brandewijn kochten de uitbaters bij leveranciers uit Antwerpen en Temse. Intussen was wel de rentelast opgelopen tot 1.550 gulden.⁶²

Cornelis Landuyt als nieuwe leenman in Sint-Huybrecht

Cornelis Landuyt was niet alleen de nieuwe man in het bed van Franchoise Peersmans, hij liet zich tevens als nieuwe sterfman inschrijven in het leenregister d'Ursel.⁶³ Had hij in een akkoord met de voogden haar kinderen uitgekocht en

werd hij zodoende mede-eigenaar van Sint-Huybrecht? Samen kreeg het koppel geen kinderen meer. Toen zijn echtgenote in 1726 stierf, werden andermaal de roerende goederen te koop aangeboden.⁶⁴ Voorwerpen in tin waren van de partij, alsook koperen ketels en zeker het linnengoed en meerdere hemden en voorschoten van de overledene. Het paard met veulen, twee koeien en een varkentje kocht Landuyt zelf op, met daarnaast ook nog zeven volle tonnen goed bier met de biestellingen in de kelder. 'Baes' Landuyt, zoals hij aangesproken werd, hertrouwde met Joanna Peeters. Hierbij had hij nog wel kinderen, waarvan het merendeel wel erg jong stierf. Terwijl hij in 1733 nog geen drie bunder bewerkte, steeg dit cijfer de volgende jaren tot tien bunder in 1744 om daarna weer af te zakken tot minder dan een bunder in 1759. Zijn tweede echtgenote was dan al dertien jaar overleden. Toch bleef hij bier brouwen en tappen en werd daarvoor bijna zoveel belast als de baljuw en de griffier.

In samenspraak met zijn zoon Franchois stelde hij in 1756 Sint-Huybrecht te koop. Elias Van Vracem, zoon van Gabriël, kon voor 2.000 gulden de herberg met brouwerij kopen, waarvan hij de rente van 1.550 gulden mocht aftrekken als hij die ging kwijten bij de erfgenamen van rentheffer Janssens in Antwerpen. Landuyt mocht als huurder-uitbater nog enkele jaren blijven wonen voor 60 gulden per jaar, wat minder was dan de jaarlijkse rentelast die hij tot dan toe betaalde. Hij zou dat blijven doen tot 1760, al bleef hij achtervolgd door schuldeisers.⁶⁵

Elias Van Vracem of Sint-Huybrecht wordt de Nieuwe Swaene

Van Vracem huurde al sinds 1747 herberg De Swaene van hertog d'Ursel. Dat was een nieuw pand tegen het kerkhof dat in 1726 was gebouwd en ingericht werd als herberg met woonruimte en waar een aparte deur toegang gaf tot de schepenkamer. Vandaag is het de pastorie. Bij de aankoop van Sint-Huybrecht in 1756 was zijn eerste echtgenote al overleden en was hij hertrouwd met Catharina Bemis. In het koopcontract was gestipuleerd dat verkoper Cornelis Landuyt mocht blijven wonen tot zolang Van Vracem De Swaene kon blijven uitbaten.

In het midden herberg Sint-Huybrecht in 1755 met de bijgebouwen, de hof en het land tot tegen de toenmalige pastorie
(© ARA, fonds d'Ursel, R105 - foto J. Winckelmans)

Vanaf 1760 zien we echter Peeter Kiekens, zoon van Joos, als uitbater van Sint-Huybrecht. In die periode heeft het echtpaar Van Vracem-Bemis Sint-Huybrecht compleet afgebroken en een nieuwbouw gerealiseerd, in welk jaar exact weten we niet, vóór of tijdens de uitbating door Kiekens. Deze laatste zou dat blijven doen tot eind 1774, toen de verhuizing van De Swaene aan Elias Van Vracem werd stopgezet en hij en zijn echtgenote naar Sint-Huybrecht verhuisden. Meer dan een kwarteeuw uitbater geweest zijnde van De Swaene veranderden ze de naam en het uithangbord van Sint-Huybrecht in De Nieuwe Swaene.

Een leerlooier-huidenvetter als buur

Jan Claus senior had in februari 1624 een mooi goed verworven door van Peeter Bosmans een perceel, palende aan herberg Sint-Huybrecht en met daarop een huis, aan te kopen. Het jaar daarop breidde hij dat nog uit met de aankoop van een huis van de erven Bosmans, gelegen tussen Sint-Huybrecht en zijn woning. Jan Claus was zoon van Peeter Claus, de gewezen rentmeester van graaf d'Ursel. In het Wase Bazel was Jan Claus in oktober 1621 getrouwd met Margriete Van Royen. Toen deze zes jaar later te Hingene stierf, hadden ze nog twee kinderen: Peeter en Joos Claus. Jan Claus hertrouwde in Bornem met Cathelijne Van Brempt, waarvan Hansken of Jan Claus junior. En hij trouwde nog een derde keer, in 1634, met Anna Magnus, waarvan ook een kind.

*De leerbereider, een gravure van Jan Luyken, in: Het Menselyk Bedryf (1694)
(© Rijksmuseum)*

Jan Claus was leerlooier en huidenvetter. Zo kocht hij bij een slachter huiden en vellen op en bewerkte die. Op zijn grond waren 'huypotten' – dit terwijl op het erf en in de buurt ook steenputten waren – om de huiden te laten weken en om ze te looien met fijngemalen eikenschors. Erg fris zal het er wel niet geroken hebben en hopelijk was er geen bezoedeling van de waterputten. Het bekomen leer werd daarna nog ingevet en gedroogd en kreeg een nabewerking. Of hij van het bekomen leer ook schoenen en andere producten maakte, zoals later

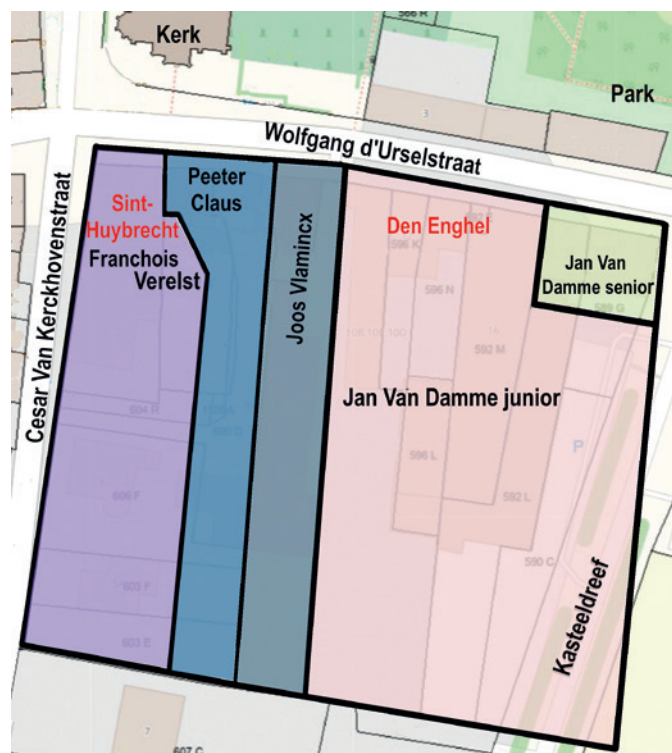
een van zijn zonen deed, is mogelijk. Maar erg lang heeft Jan Claus deze job niet uitgeoefend, want hij stierf in september 1638. Enkele maanden daarvoor was ook zijn derde vrouw al gestorven, wat betekende dat aan de kinderen voogden werden toegewezen. Toen het kindje van wijlen Anna Magnus als peuter overleed, waren de wezen nog met drie: Peeter, Joos en Hansken. Opgenomen bij directe familie werden ze onderhouden dankzij de renten, terugbetaalde kapitalen en landpachten in Bazel en Melsele vanwege wijlen Margriete Van Royen, de moeder van de twee oudste wezen. Ook Hansken, zoon van wijlen Cathelijne Van Brempt, werd hiermee gevoed en gekleed, wat aanleiding zou geven tot discussies tussen de voogden Claus, Van Royen en Van Brempt.

Uit de voogdijrekeningen kunnen we afleiden wat aan de wezen werd besteed, zoals bruiloftsgelden als ze op een trouwfeest waren uitgenodigd, voor schoenen en kledij door de jaren heen, mondkosten en uitgaven aan dokters, chirurgiëns en medicatie.⁶⁶ Interessant om weten is welk toekomstperspectief men in gedachte had voor de kinderen. Voor de twee oudsten, Peeter en Joos, zou dat een ambacht worden, maar met Hansken hadden de voogden, vooral dooppeter Jan Van Brempt, grotere plannen. Hansken woonde eerst een jaar bij zijn oom Peeter Claus. Daarna verbleef de jongen anderhalf jaar bij schoolmeester Adriaen De Rop in Bornem. Hierna woonde Hansken bij Jan Van Brempt, ook in Bornem, en bleef les volgen bij meester Adriaen De Rop. Eind maart 1644, nog geen vijftien jaar oud, werd hij naar een school gebracht in Windick – Scheldewindeke ten zuiden van Gent, vermoeden we – waar hij veertien maanden bij de schoolmeester inwoonde. In december 1645 reisde Clement Benon met Hansken naar Harssy in het 'Walslant' – mogelijk Harcy in de Ardennen, nu in het noorden van Frankrijk. Hansken verbleef daar een goed half jaar bij ene Jean Dommery, wiens dochter dan weer bij Jan Van Brempt woonde of studenten- en taaluitwisseling avant la lettre. Terug in Bornem verbleef hij een tijdje bij zijn dooppeter om dan in te trekken bij griffier Jacques Pauwels. Daar woonde Hansken twee jaar, tot oktober 1649. Hij was dan twintig jaar en al een hele Jan en denkkelijk ook verliefd geraakt op de dochter van de griffier. Toen vertrok hij naar Gent om te gaan werken als klerk bij een of twee procureurs bij de Raad van Vlaanderen. In deze stad bleef hij tot juni 1652.⁶⁷

Terug in Bornem werkte hij denkkelijk bij griffier Jacques Pauwels, die in Bornem de hoogste noot speelde en gevreesd werd door velen, zelfs door de graaf van Bornem. In ieder geval trouwde Jan Claus junior in november 1655 met Suzanna Maria Pauwels, de dochter van de griffier en waarbij de pastoor haar naam liet voorafgaan met de aanspreking 'jonckvrouwe'. Vreemd genoeg zouden ze al een kind gehad hebben dat in januari van dat jaar was gedoopt. De tekst van die doopakte heeft echter meerdere schrappingen en naamwijzigingen. Het lijkt erop dat na het huwelijk 'illegitima' (onwettig) doorstreept werd en 'coniugum' (gehuwen) toegevoegd werd. Die aanpassing zal wel op aandringen geweest zijn van de griffier. In oktober 1656 volgde een tweede kind, waarvan Jacques Pauwels het peterschap opnam. Als schoonzoon van de Bornemse griffier scheen hem een mooie toekomst toe. Maar in 1659 werd schoonvader Pauwels vervolgd voor overspel, bedrieglijke verkoop, valsheid in geschrifte en ambtsmisdrijf en werd daarvoor in Gent gedurende zes jaar opgesloten.⁶⁸ Dit moet negatief afgestraald hebben op Jan Claus junior en tijdens die zes jaar was een andere griffier actief in Bornem. Jacques Pauwels keerde nog wel terug, maar overleed in 1680. Is onze Jan Claus junior berooid gestorven? In de parochieregisters van Bornem zit namelijk een overlijden van een Jan Claus, in 1684 54 jaar wat quasi overeenkomt met de geboorte van Hansken in 1629, en die pro deo, gratis dus, werd begraven.

De verdeling van de goederen na het overlijden van hun vader Jan Claus senior en zijn respectievelijke echtgenotes bleef na 1638 aanslepen. In Hingene-Dorp betrof het twee woningen naast elkaar, gesitueerd tussen Sint-Huybrecht en Den Enghel. Het huis tegen Sint-Huybrecht werd omschreven als het 'groot huis', dat verhuurd werd aan Jan Van Damme de jonge voor 72 gulden per jaar, en het andere als het 'klein huis', in gebruik van de weduwe van Jan Van Asbroeck en herbergier Jan van Wachum. Om een oplossing te vinden gingen de voogden gezamenlijk te rade bij advocaten in Gent. Uiteindelijk kwamen ze tot een akkoord, waarbij Peeter en Joos Claus, kinderen van wijlen Margriete Van Royen, het 'klein huis' met de 'huypotten' en de waterput en een perceel afgepaalde grond kregen toebedeeld. Het 'groot huis' met de nieuwe schuur, stallen en de aanpalende grond kwam eveneens voor de helft toe aan de broers Peeter en Joos en de andere helft was voor hun halfbroer Hansken, zoon van Cathelijne Van Brempt.⁶⁹ Voor het deel van het al overleden kindje van Anna Magnus werd een kleine som betaald. Beide woningen bleven echter verhuurd worden.

Tot in augustus 1649 toch besloten werd om het 'groot huis' openbaar te verkopen. Reden daarvoor was de zware schuldenlast. De 27-jarige Peeter Claus, die een vierde ervan in bezit had, was kandidaat-koper en bood er 1.920 gulden voor, vermeerderd met een aantal verdieren. Een andere gegadigde stelde echter meer verdieren en werd zodoende koper, maar zag uiteindelijk af van zijn aankoop, zodat het huis toegewezen werd aan Peeter Claus.⁷⁰ Wat later gingen de broers Peeter en Joos onderling akkoord om ook het 'klein huis' en de bijhorende grond te verkopen. Een bijzondere voorwaarde bij deze verkoop was dat Peeter Claus de vetputten twee jaar en de stenen bak nog zelfs zes jaar kon gebruiken. Koper werd Joos Vlamincx voor 550 gulden.⁷¹ De opdeling van de eigenaars moet in 1650 er zo uitgezien hebben:

De kadastrale situatie volgens de eigenaars in 1650 geprojecteerd op een hedendaagse kaart
(© auteur)

Van Claus over Van Moorter naar Verheyen

Peeter Claus was in 1648 in Melsele getrouwd met Cathelijne Boye (Boey). Ze hadden dus samen het huis gekocht. Hij was vooral schoenmaker en toen zijn vrouw twintig jaar later overleed, krijgen we dankzij haar staat van goed enig inzicht in zijn beroepsactiviteit.⁷² In de winkel stonden veertien paar schoenen, zowel grote als kleine. Wat wil zeggen dat schoenen niet altijd als maatwerk werden gemaakt – al hingen er meerdere leesten in zijn werkplaats – of dat hij een of twee modellen in meerdere maten had, zodat de klant direct geholpen werd en zich geen esthetische vragen stelde bij de aankoop. Bovendien werkte hij op krediet wat in die tijd de gewoonte was bij elke handelaar en ambachtsman en waarbij de tegoeden in een handboek werden ingeschreven als bewijs. Zo had hij van 37 Hingenaren nog geld tegoed voor geleverde schoenen. Als grondstof noteerden de schatters het leer, twee getaande huiden, zoolleer, anderhalve huid gevet paardenleer en in de put lagen ongeveer vijftig grote als kleine huiden. Denkkelijk looide hij nog zelf huiden, want Claus kocht schors bij de molenaar van Eikevliet en kalk in Temse. In de stal hadden ze twee koeien, twee runderen en een varken. Enigszins verwonderlijk is het feit dat ze op hun erf ook een brouwerij hadden, met alaaam en ketel en kuip. Voor eigen gebruik? Of hielden ze ook herberg in hun winkel? Enorm moet het niet geweest zijn, want er werden maar zes biertonnen geteld.

Bij het overlijden van zijn vrouw waren er vier minderjarige kinderen: Marie, Jan, Suzanna en Peeterken Claus. Of Peeter Claus nog een andere echtgenote trouwde, is niet duidelijk. Ook niet wanneer hij stierf. We vermoeden op 12 januari 1702. Dan zou hij 80 jaar geweest zijn, maar de pastoor noteerde in het register 50 jaar. Een vergissing of gaat het hier over de jongste zoon? Dochter Marie Claus stichtte jaren later een jaargetijde voor een Peeter Claus, elk jaar op 12 januari, en we durven toch denken dat dit voor haar vader was. In het leenregister is er evenzeer geen vermelding van Peeter junior, wat ook niet logisch zou zijn, want bij de eventuele dood van vader Peeter zou oudste zoon Jan, weliswaar overleden in 1680, sterfman geworden zijn. Peeter Claus was ook meerdere perioden schepen te Hingene. Zo was hij betrokken bij een lening van 9.000 gulden, niet om de dorpskas te spijzen maar wel om andere leningen te kwijten. Er was wel een risico verbonden voor de ondertekenende schepenen, notabelen en gegoeden, want de hypotheek werd geplaatst op hun eigendommen.⁷³ Door de Franse invallen onder Louis XIV was het een erg moeilijke periode voor de dorpingen wegens hoge belastingen, inkwartieringen en te betalen brandgelden. Peeter Claus, en ook zijn burens, waren in januari 1684 al slachtoffer geworden van brandstichting door Franse soldaten als drukkmiddel om een geëiste som te bekomen. Om hun huizen te herstellen, rekenden ze op betaling vanuit de dorpskas, wat op dat moment moeilijk was. Na lang palaveren, bijna twee jaar, bekwamen de 'verbranden van Hingene' de toezegging dat via een ommestelling 1.800 gulden zou vrijgemaakt worden om te verdelen onder de gedupeerden, maar waarbij ze ook zelf moesten meebetalen aan die belasting.⁷⁴

Na de dood van Peeter Claus bleven zijn eigendommen in onverdeeldheid onder de kinderen, met name zijn dochters Marie en Suzanna. De jongste, Suzanna, liet zich in mei 1702 in het leenregister wel noteren als sterfvrouw. Ze was in 1682 getrouwd met Merten Verheyen, schepen te Puurs, en ze pachtten daar de Hoeve ten Berge, waar ze schapen hielden. Het was nochtans de andere dochter, Marie, die met haar man Joos Van Moorter, schepen en burgemeester van Hingene, zeker vanaf 1697 op de hofstede van haar vader inwoonde. Haar man,

met wie ze in 1677 was gehuwd, had begin '97 nochtans geprobeerd een ander mooi huis te kopen. Joos Van Moorter was een kapitaalcrachtig iemand, bij wie velen geld kwamen lenen. Voor hem en zijn vrouw betekenden de jaarlijkse renten een mooi inkomen. Het echtpaar kocht bovendien frequent gronden om te verhuren. In 1702 schonken ze een rente van 150 gulden aan de kerk van Hingene, waarvoor ze twee eeuwigdurende jaargetijden of gezongen missen van requiem verwachtten voor Cathelijne Boye, wijlen de echtgenote van Peeter Claus, en voor diens zoon Jan.⁷⁵ Als burgemeester tekende Joos Van Moorter mee het akkoord met graaf d'Ursel om een fraaie dreef te trekken vanuit het Dorp, vanaf de kasteelpoort, tot aan de Notelaerdreef.⁷⁶

Joos Van Moorter overleed in 1716 en als naar goede gewoonte werden de roerende goederen uit het sterfhuis te koop aangeboden, waarop ieder kon bieden.⁷⁷ Belangrijke items waren twee koeien, een vaars, twee jaarlingen en twee varkens. Van Moorter moet ook een bezielde imker geweest zijn, want hij had een biehal staan die nu verkocht werd met nog 21 'staecken' bijen – zijnde de zwerm per korf en die gemiddeld per stok 2,5 gulden opbracht – en een aantal lege bijenkorven. Verder ging een dijkshuut weg voor 33 gulden. Vooral de granen als tarwe, rogge en haver brachten veel op. Het duurste meubel was een pluimen bed met hoofdpeluw en een deken, wat door de weduwe zelf werd gekocht. Omdat het koppel geen kinderen had, werden zijn eigendommen en effecten verdeeld tussen de weduwe en de neven en nichten van de overledene als zijn erfgenamen.⁷⁸ Marie Claus behield akkers, beemden en bossen, vooral in Hingene, met een aantal renten en obligaties, alles tezamen voor 16.000 gulden. Ze ging gewoon verder met het uitlenen van gelden aan derden en was een krasse, zelfs harde tante. Bijna zeventig, droeg ze haar vruchtgebruik op de goederen van haar overleden echtgenoot over aan de genoemde erfgenamen, mits die elk jaar 330 gulden aan haar gaven. Toen een van hen in slechte papieren zat en aan Marie Claus nog 1.600 gulden moest betalen, waarbij mogelijk beslaglegging op zijn goederen zou volgen, kon die man niets anders doen dan haar een stuk grond afstaan en voor het restbedrag bij haar een nieuwe lening aangaan.⁷⁹

Een tijdlang werd de hofstede met het huis en de hof verhuurd aan Olivier De Schrijver. Woonde Marie Claus in enkele kamers van het huis – ze had immers zelf maar weinig gekocht bij de verkoop van de roerende goederen – of verbleef ze bij haar zus Suzanna in Puurs? Merten Verheyen, de man van Suzanna, was in november 1718 begraven in de kerk van Puurs. Vanaf 1724 woonde Marie Claus met zekerheid terug in hun huis in Hingene, mogelijk samen met haar zus. In ieder geval is deze laatste overleden in Hingene in maart 1738 en werd begraven onder de grafplaat van haar overgrootvader, die in 1622 gestorven rentmeester Peeter Claus. Een goede zeven maand later was het de beurt aan Marie Claus, die een begrafenis kreeg met lijkbaar aan het altaar met kaarslicht en bijgezet werd in het graf van haar man. Op haar sterfbed had ze nog voor notaris Ludovicus Reyntiens haar goederen via een donatie inter vivos geschonken aan de drie jongste kinderen van wijlen haar zus Suzanna. Contract dat de volgende dag al verviel, omdat deze kinderen met hun broer Joos een akkoord sloten waarbij zijn voorrecht als oudste zoon op alle leengoederen, en dus ook op het huis met grond in Hingene, teniet werd gedaan, zodat alle goederen zouden gekaveld worden in vier evenwaardige delen.⁸⁰

Op 2 maart 1739 volgde die kaveling.⁸¹ Kavel A viel op Jan Martinus Verheyen en bestond uit land, beemden en weiden, vooral in Hingene maar ook in Op-puurs, het stenen huis met schuur en stal in Hingene-Dorp en verder nog twee

renten, waarvan een ging gebruikt worden voor een eeuwigdurende jaargetijde voor Suzanna Claus in de kerk van Hingene. Jan Martinus Verheyen woonde toen in Opdorp, waar hij getrouwd was met Maria Verherthbruggen en waar hij tevens als meissenier werd aanzien. Uiteraard kwam hij niet in Hingene wonen, maar verhuurde het huis of misschien wel tweewoonst, onder anderen aan Jan Pauwels, een zekere weduwe de Bruyn en aan Francies Van Laeken. Volgende huurders waren Joannes Pauwels en ook nog Bernardus Speeckaert die getrouwd was met Isabella Verheyen, een dochter van Jan Martinus.

Twintig jaar na de kaveling en na het overlijden van Jan Martinus Verheyen, volgde een nieuwe opdeling van de onroerende goederen, nu tussen zijn kinderen, waarbij de woning in Hingene aan Judocus Verheyen toekwam – weliswaar behield zijn moeder het vruchtgebruik – en werd gewaardeerd op 2.000 gulden.⁸² Deze nieuwe eigenaar, in Wetteren wonende, vond het in 1760 opportuun de boel via een openbare verkoop onder de hamer te brengen. Het was uiteindelijk Gabriël Vander Kinderen die het meest verdienen plaatste en eigenaar werd en op 26 augustus 1760 zijn denombrement indiende bij het leenhof van Hingene om te worden geregistreerd als sterfman. In de verkoopvoorwaarden stond wel een specifieke opmerking genoteerd, namelijk dat de oostelijke buur, om zijn kamer uit te breiden, iets minder dan een meter uit het erf mocht nemen, wat de reden is van de insluiting in woning A601 door perceel A597 op het kadastrale plan van 1835.

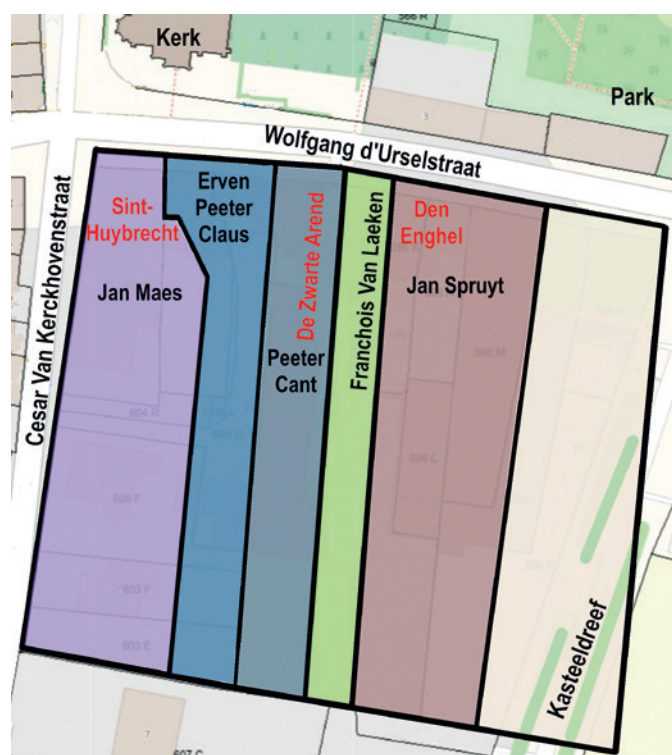
Van Sint-Sebastiaan over De Zwarte Arend tot De Croone

Na de verkoop in 1649 van het 'klein huis' aan Joos Vlamincx konden hij en zijn vrouw er deels intrekken, want ook Peeter Claus woonde nog in dezelfde woning. Toen een aantal maanden later het 'groot huis' vrij kwam, verhuisde Peeter Claus naar daar. Joos Vlamincx en zijn vrouw Anna Van Pitsen (Pidts) genoten dan het gehele 'klein huis', alhoewel Claus nog de vetputten op het erf bleef gebruiken. Het gezin Vlamincx-Van Pitsen moet een al wat ouder en kinderloos koppel geweest zijn, die er quasi zeker herberg hielden. Joos Vlamincx was bovendien schepen in Hingene, frequent ontvanger van de belastingen en een aantal jaren penningmeester van de Generale Dykagie. Na zijn overlijden zou dat laatste nog tot problemen leiden voor de erfgenamen, omdat bij zijn laatste afrekening een malversatie zat van 540 gulden. Anna Van Pitsen stierf in november 1661 en Joos Vlamincx in april 1667. Maar toen had hij zijn huis met erf al verkocht aan Jan Van Damme zoon van Gillis, niet te verwarren met Jan Van Damme junior. Het verschil in verkoopprijs is echter frappant. Vlamincx had het kunnen kopen voor 550 gulden en nu moest Van Damme 1.175 gulden betalen.⁸³ Had Vlamincx dan een nieuwe woning gebouwd? Omdat de familie Van Pitsen echter voor de helft erfgenaam was vanwege wijlen hun tante, moesten ze hun akkoord geven bij deze verkoop, wat ze deden in februari 1663. Van Damme diende er leningen voor aan te gaan bij Antwerpse geldschietters, ook bij de broers en zussen Van Pitsen. Daarom hypothekeerde hij de woning, nu gekend als Sint-Sebastiaan, en de bijhorende grond. Op Sint-Sebastiaensdag kwamen de leden van de schuttersgilde bij hem meermaals enkele tonnen bier soldaat maken, waarbij meestal een aantal glazen het niet overleefden.

Midden jaren '70 kwam hij in financiële nood en om eruit te raken verkocht hij enkele gronden om daarmee de schuldeisers te vergoeden. Eén decennium later kon Van Damme de schulden niet meer baas en volgden meerdere verzoeken tot bewarend beslag van zijn goederen elkaar op. Een gerechtelijke aanmaning

bracht geen zoden aan de dijk waarop er overgegaan werd tot een verkoop bij decreet in het Gravensteen te Gent. Op een zondagochtend in juni 1685 kwam een deurwaarder van de Raad van Vlaanderen naar Hingene om vanop het kerkhofmuurtje de verkoop aan te kondigen en om tegen de boom een plakbrief te hangen alsook aan de deur van Van Dammes huis. De verkoopprocedure duurde een hele tijd omdat de gefailleerde en zijn gezin niet thuisgaven, maar uiteindelijk werd op 31 oktober 1686 de hofstede verkocht aan Jan Baptist Corstens, procureur in Bornem en Hingene en gevolmachtigde van de Brusselse juffrouw Cornelia Taye, die trouwens zelf schuldeiser was.

De naam van de herberg was veranderd in De Zwarte Arend. Cornelia Taye en haar broer Charles, die in vele rechtszaken als procureur bij de Raad van Brabant voor de graaf van Bornem optrad en goed bemiddeld was, stelden begin 18de eeuw een hypotheek op hun onroerend goed in het Dorp van Hingene, waarbij de benaming De Zwarte Arend voor het eerst wordt vermeld.⁸⁴ De herberg werd dan al een tijdje gehuurd door Gillis Van Amerijck en diens vrouw Cornelia Van De Velde. Van Amerijck was in Hingene officier, een combinatie van veldwachter, politiemann en bode en was de rechterhand van de baljuw. Kort daarop stierf Cornelia Taye en Charles was haar erfgenaam. Hij hoefde die hofstede in Hingene niet en ging langs bij de Bornemse notaris Pieter de Keersmaecker om een verkoopcontract op te stellen voor Cornelis Van Damme. Maar zover kwam het niet, want Jan Baptist Corstens liet zich gelden als naastbestaande calengierder en werd eind mei 1705 als eigenaar erkend.⁸⁵ Twee dagen na de vererving verkocht Corstens De Zwarte Arend aan een zekere Peeter Cant. De woning bleef voor 40 gulden per jaar tot Kerstmis 1706 wel verhuurd aan Van Amerijck. De nieuwe eigenaar diende eveneens een nieuwe stal op te richten op het erf.⁸⁶

De kadastrale situatie volgens de eigenaars in 1705 geprojecteerd op een hedendaagse kaart
(© auteur)

Na het vertrek van Gillis Van Amerijck en zijn gezin, installeerden Peeter Cant en Johanna Goiris en hun kinderen zich in de herberg. Na de dood van Peeter Cant werd een staat van goed opgesteld met als belangrijkste twee paarden en een

veulen, twee koeien en een wagen. Specifiek is over een brouwerij geen sprake, wel dat ze bier lieten brouwen en daarvoor Peeter Buyens uit Sint-Huybrecht betaalden.⁸⁷ Met nog vijf piepjonge kinderen oordeelde Johanna Goiris dat het beter was een nieuwe echtgenoot te zoeken en die vond ze in Daneel de Baere. In 1718 hielden ze het voor bekeken in de herberg, nu onder de naam De Croone. De hofstede, vooral de schuur en de stal, was zwaar geteisterd door een brand en diende deels heropgebouwd te worden. Bij de openbare verkoop op 17 maart 1718 werd flink geboden. Laureys De Prince werd eigenaar voor 1.244 gulden, plus dat er nog een rente op rustte van 500 gulden die de koper ten zijner laste moest nemen.⁸⁸

Enkele weken voordien had Laureys De Prince al akkergrond gekocht van dezelfde verkopers. De Prince stond dan ook op trouwen en een hofstede met land zou een mooie start worden voor zijn huwelijk. De gelukkige was Amelberga Van Damme. Zoals zovelen gingen ook zij een lening aan. Antwerpenaar François Schilders bezorgde hun 1.050 gulden met hypotheek op de pas aangekochte hofstede De Croone en de landerijen.⁸⁹ In de volgende jaren werd nog meer geleend zodat het verschuldigde kapitaal aan de heer Schilders opliep tot 1.800 gulden. De grond die De Prince onder de ploeg bracht, was wel erg beperkt en zijn inkomen moet van andere beroepsactiviteiten gekomen zijn. In herberg De Croone gingen tal van openbare verkopen door en hij brouwde zijn bier zelf, maar daartegenover stond een serieuze rentelast. Zodanig dat na het overlijden van Laureys De Prince zijn weduwe en de voogden van de kinderen de gronden ten gelde maakten om een deel van de leningen af te betalen en haar enkel herberg De Croone restte. Toch bleef ze verder doen, kon niet anders, maar eind 1751 vonden de weduwe en haar twee dochters en zoon Franchois het opportuun om de hofstede via uitkoop over te laten aan de andere nog ongehuwde zoon Jan Baptist De Prince. Afspraak was dat hij 1.000 gulden ging betalen, waarmee het nog openstaande bedrag van 614 gulden ten voordele van geldschietster Schilders ging betaald worden. Dat het een schamel huishouden was geweest, bewijst de opbrengst bij de verkoop van de inboedel van wijlen Amelberga Van Damme, een goede twee jaar later, amper 60 gulden.⁹⁰

Jan Baptist De Prince, meermaals als De Prins genoteerd, was nu baas in De Croone en door te trouwen met Anne Marie Landuyt, dochter van Andreas en Marie Michiels, had hij een goede partij gevonden. Ook hij verdiende zijn kost vooral als tapper en brouwer. Naar de toekomst toe deed hij een goede zaak met het verwerven in 1761-1763 van het perceel, oostwaarts palend aan De Croone (hiernaast lichtgroen ingekleurd). Zijn perceel was nu bijna dubbel zo groot. Als we dit bekijken op de kadastrale schets van 1835 (zie pag. 54) dan betrof die aankoop het rechtse deel van A597 en A599, terwijl De Croone zelf het linkse deel van A597 en A599 omvatte. Die twee delen werden in 1763 samengevoegd tot één geheel (zie schets pag. 71). De Prince hertrouwde nog met Anna Catharina De Decker.

Terug naar Den Enghel met de afsplitsing oost en west

Jan Van Damme junior, schout van Kalmthout en Huybergen en eigenaar van Den Enghel, woonde voorgoed in Kalmthout. Het vruchtgebruik op de herberg en het erf was nog wel in handen van zijn vader tot deze in 1657 stierf. Kort ervoor schonk die door gift onder levenden aan de drie kinderen van zijn tweede echtgenote, Elisabeth Wans, akkerlanden en twee behuisde hofsteden, waaronder deze waar ooit de Marselaer tiendenschuur stond. Of halfbroer Jan Van Damme junior daar gelukkig mee was? Misschien niet, want bij de verkoop

in 1661 van dat laatste pand aan Joos Verelst, werd gewezen op mogelijke geschillen of problemen die er zouden kunnen rijzen. Blijkbaar zijn die er niet geweest en het is zelfs zo dat Jan Van Damme junior negen jaar later een deel hof van De Enghel, gelegen achter Verelsts woning, overliet aan hem. Van het oorspronkelijke viertel koren dat op Den Enghel rustte, moest Joos Verelst dan wel één vat op zich nemen.⁹¹

Verkoper Jan Van Damme junior bleef dan drie vaten koren leveren aan graaf d'Ursel. Maar het bleef niet bij die ene verkoop. In de lente van 1676 verkocht hij aan de westzijde van Den Enghel een langwerpige en vrij smal perceel (lichtgroen op schets op pag. 68), met daarop klaarblijkelijk al een woning, aan Jan Machiels en Cathelijne Dirix.⁹² Er waren wel een aantal voorwaarden aan verbonden. Zo behield Van Damme aan de westzijde van zijn huis Den Enghel het recht van 'eusendrup', zijnde de vrije ruimte vanaf de lijn waar de regen van het overstekende rieten dak druipt tot tegen de gevel. Machiels mocht wel een houten stijl tegen die gevel plaatsen om er een poortje aan te hangen. Verder ging er een haag geplant worden tussen de twee percelen. Die 'eusendrup' – zo'n één meter breed – moet de oorsprong van de latere wegel zijn, die dan niet anders dan privé kan zijn, zeker vanwege het poortje. Van Damme vond het tevens vanzelfsprekend dat herstellingen aan herberg Den Enghel vanop het verkochte erf konden gebeuren. Ook de waterput voor het verkochte pand bleef gemeenschappelijk. Vanaf dan mocht Machiels eveneens een vat koren leveren aan de heer van Hingene.

Jan Machiels, die een tijdlang officier was geweest in Hingene, hypothekeerde direct zijn gekocht goed voor honderd gulden ten voordele van de verkoper en beloofde dit bedrag binnen de periode van vijf jaar te betalen. Maar hij moet niet erg tevreden geweest zijn met zijn aankoop. In augustus 1676 liet hij het al over aan Jaspas De Smet en echtgenote Josyne De Cock, wel onder dezelfde voorwaarden als hij het gekocht had. Het erop staande huisje moet een pover iets geweest zijn, want De Smet betaalde voor woning en grond slechts 268 gul-

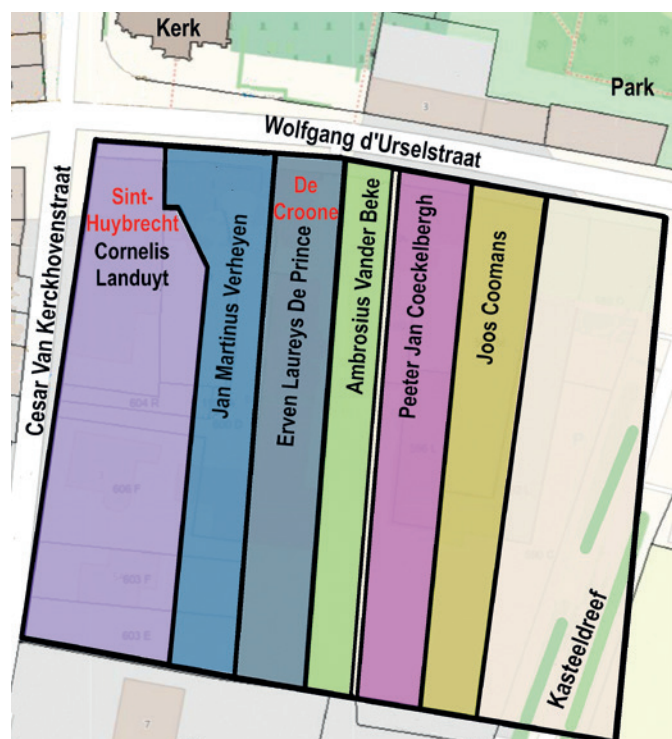
den.⁹³ De nieuwe eigenaar bouwde echter een nieuw huis met een stal, waarvoor hij een lening aanging, en begon er een herberg. Maar ook hij en zijn vrouw waren geen blijvers. Het jaar 1679 was nog maar net begonnen of Jaspas De Smet en diens vrouw gingen een akkoord aan met Gillis Schellekens en echtgenote Anne Marie De Neve. Dit echtpaar baatte De Swaene uit en volgens contract waren ze nog gebonden aan twee jaar pacht. De oplossing was dat Jaspas De Smet die pacht overnam en in De Swaene ging wonen en dat Schellekens de herberg van De Smet, inclusief de toog, overkocht. Het kostte Schellekens 850 gulden, verminderd met de rente van 300 gulden, dewelke hij op zich nam.⁹⁴

Wat was er mis met die herberg annex woning? Anderhalf jaar na de aankoop door Schellekens volgde een openbare verkoop. Denkelijk had Schellekens financiële problemen, want er was een akkefietje met nog niet betaalde huishuur voor De Swaene. Nu werd Franchois Van Laeken de gegadigde (zie schets op pag. 68).⁹⁵ Als zoon van Joannes Van Laeken en Elisabeth a Bonavinia was hij in Puurs gedoopt eind oktober 1638. Toen hij in 1682 trouwde met Jenneken Vander Maesen was hij bijgevolg een al wat oudere man. Zijn huis mocht dan wel vrij nieuw zijn, toch was er iets mis met zijn waterput tegen de straat. Na de jaarlijkse rondgang door de straten kreeg hij immers van de inspecterende schepen de opmerking dat er meerdere klachten waren over zijn steenput, dat die te laag ommuurd was en gevaar opleverde voor passanten... zeker in het donker en na ongebreideld herbergbezoek. Franchois Van Laeken overleed in maart 1708 en de weduwe, die met een kramakkelig kruisje tekende, liet een erg beperkte staat van goed opstellen.⁹⁶ Buiten hun huis, belast met 600 gulden, hadden ze nog enkele landen en bos in Bornem en Hingene, maar wat betreft hun inboedel moet het een erg sober iets geweest zijn. Op de vraag naar juwelen merkte de weduwe op dat haar trouwring in de steenput gevallen was en dat ze die nooit meer teruggevonden hadden. Kan gebeuren. Al wees een minimaal batig saldo op geen grote rijkdom, toch kreeg Van Laeken een graf in de kerk. Had hij iets met de kerk te doen gehad? De weduwe bleef nog een tijdlang met haar zoon Machiel in het huis wonen.

Het deel gekend als Den Enghel met naast de supermarket twee woningen waar vermoedelijk herberg Den Enghel te vinden was (foto auteur)

Er leefde bij hen ook een huurder, met name Jacobus Laureys, die in 1696 koster was benoemd van de Sint-Stevenkerk en tevens schoolmeester was. In het zetboek over 1712 werd de naam van de weduwe Van Laeken geschrapt en Jacobus Laureys genoteerd als uitbater van dit pand. Samen met zijn vrouw Anna Van de Poele huurde hij dan het volledige huis met schuur, stal en erf voor 41,5 gulden per jaar. In maart 1716 konden ze het kopen voor 1.060 gulden.⁹⁷ Anna Van de Poele hield er daarna een goed uitgeruste winkel van allerlei waren en met maten, schalen, gewichten, kasten, dozen en al wat nodig was. Jacobus Laureys stierf in 1720 en werd in de kerk, waar hij lange tijd koster was geweest, begraven. Kinderen had het echtpaar niet en vanaf dan werd de weduwe geholpen door haar nicht Anna Catharina Van de Poele. In 1732 ontdekte Anna Van de Poele dat het door haar hoge ouderdom en een voortdurende onpasselijkheid steeds moeilijker ging. Ze besloot al haar roerende goederen, waaronder vijf dozijn tinnen telloren en drie dozijn tinnen schotels en al wat zich in de winkel bevond, te schenken aan haar nicht.⁹⁸ Deze ging uiteraard akkoord. Een jaar later herhaalde Anna Van de Poele deze schenking onder levenden nogmaals voor de schepbank, vrezend dat het door de andere erfgenamen in twijfel zou getrokken worden of deze gift wel uit vrije wil was en of Anna Van de Poele nog wel goed bij zinnen was.⁹⁹ Anna Van de Poele overleed kort daarop en haar roerende goederen werden openbaar verkocht per opbod, wat 381 gulden opbracht.¹⁰⁰ Hierop stuurde haar zus Catharina, weduwe Keersmaekers en in Lier wonende, haar zoon Pieter naar Hingene in het 'Lande van Waes' (sic) om haar deel in de koopsom van het huis en de verkochte goederen op te eisen.¹⁰¹ Het huis was immers verkocht op 28 juli 1733 aan meester Anthony Van de Poele in opdracht van Ambrosius Vander Beke, de echtgenoot van nicht Anna Catharina Van de Poele.¹⁰² Ze bleven er wonen en denkkelijk ook de winkel uitbaten. Na hun vertrek werd het huis verhuurd aan Peeter Kieckens à 35 gulden per jaar.

De kadastrale situatie volgens de eigenaars in 1740 geprojecteerd op een hedendaagse kaart
(© auteur)

Kieckens was nog altijd huurder toen het echtpaar Vander Beke-Van de Poele in januari 1742 het huis voor 625 gulden verkocht aan Andreas Landuyt en diens tweede echtgenote Marie De Vos.¹⁰³ Wonend in een hoeve nabij De Wiel,¹⁰⁴ za-

gen ze deze aankoop als een opbrengsteigendom, die voort verhuurd werd aan Kieckens, daarna tot 1760 aan Gabriël Van der Kinderen en later nog aan Jacobus Flameng. Marie de Vos was wel kinderloos gestorven in 1750 en zodoende was het huis voor de helft eigendom van weduwnaar Andreas Landuyt en voor de helft van de erfgenamen van wijlen Marie De Vos. Die erven De Vos lieten eind 1761 hun deel over aan buurman Jan Baptist De Prince en echtgenote Anne Marie Landuyt, dochter van Andreas.¹⁰⁵ Een goed jaar later verkocht Andreas Landuyt zijn helft aan hetzelfde echtpaar en de koopsom mochten ze omzetten in een lijfrente voor zijn derde echtgenote Elisabeth D'Hert.¹⁰⁶

Het echtpaar Jan Baptist de Prince-Anne Marie Landuyt was nu eigenaar van zowel de Croone als het aanpalend oostelijke perceel en voegden alles samen tot wat in 1835 door de landmeter van het kadaster op het plan als A597-A598-A599 ingetekend werd. En zoals we het ook nu nog herkennen als een goed met links en rechts van de poort een woning en met de achterliggende bijgebouwen omgevormd tot wooneenheden.

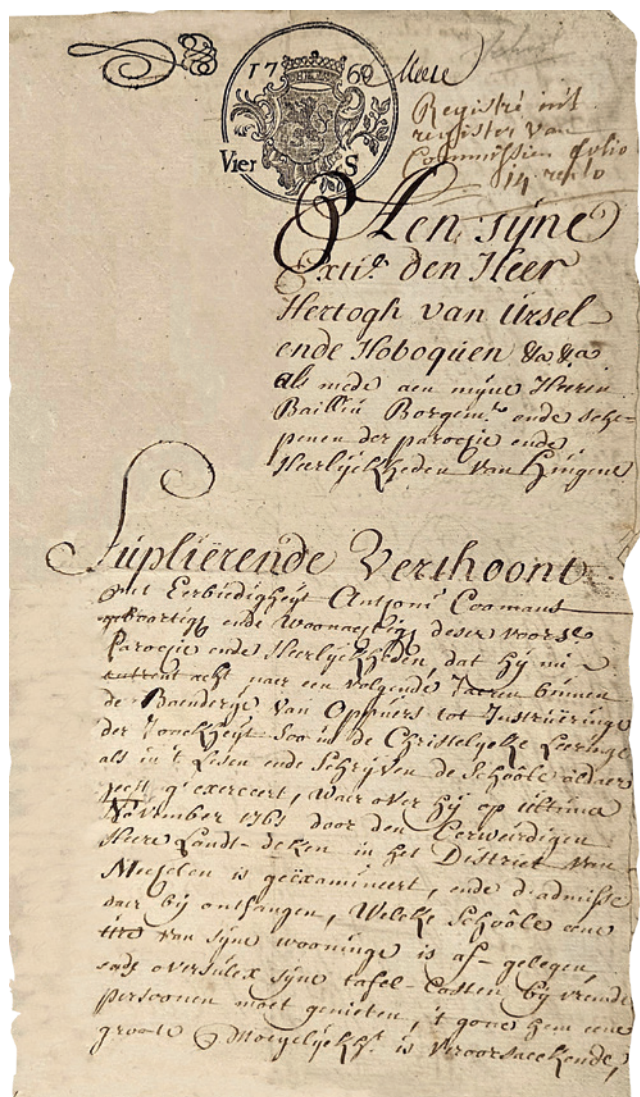
De verkaveling van het centrale deel van Den Enghel

Het centrale deel van Den Enghel met daarop de herberg was nog in handen van Jan Van Damme junior tot hij ook hier vanaf wou en in 1680 een koper vond in Jan Spruyt (zie figuur pag. 68). Spruyt was in 1667 getrouwd met Francisca, roepnaam Francyne, De Munter, dochter van de molenaar op de Koutermolen tussen Hingene en Wintam. Het jonge koppel kon van graaf d'Ursel een huisje huren in het Dorp pal naast De Swaene. En bleven daar wonen tot ze Den Enghel kochten voor 613 gulden. Gabriël Van Damme, de oudste zoon van Jan Van Damme junior en feodaal erfgenaam, ging akkoord met die verkoop.¹⁰⁷ Al vier jaar daarvoor had Jan Spruyt geprobeerd de woning naast Den Enghel te verwerven, maar kon toen niet op tegen het bod van Jan Machiels. Moedwillig aangestoken door Franse soldaten, werd ook hun woning in 1684 fel geteisterd door brand. Als strodekker zal Jan Spruyt in ieder geval zijn eigen dak kunnen herstellen hebben. Nadat zijn vrouw stierf en hij met een resem kinderen achterbleef, hertrouwde hij met Petronella De Jonge.

Oud geworden was Jan Spruyt in 1713 best tevreden dat hij de woning met de westelijke helft van de grond kon verkopen aan Peeter Jan Coeckelbergh en Joanna Maria Hamelinckx, pas tien dagen daarvoor getrouwd. Jan Spruyt en zijn kinderen, als mede-eigenaars vanwege hun moeder, vroegen er 750 gulden voor, vermeerderd met een rente van 300 gulden die er nog opstond, maar van de koopsom mocht een deel omgezet worden in een rente tegen de erg gunstige interestvoet van 3%. Voorwaarde was wel dat Jan Spruyt en zijn echtgenote konden blijven wonen in de kamer tot hun overlijden.¹⁰⁸

Nieuwe bewoner Peeter Jan Coeckelbergh kon goed overweg met hout en haalde zijn inkomen uit het maken en herstellen van wagens en karren, uit het vervaardigen van landbouwalaam en af en toe door het leveren van een doodskist, ook op het kasteel. Van al dat werk werd hij niet rijk en om het kapitaal van de rente te kwijten, ging het koppel, eventueel tegen betere voorwaarden, een nieuwe lening aan, zoals de meesten deden. En zo kabbelde hun leven voort, tot Peeter Jan Coeckelbergh in 1761 overleed en zijn vrouw vijf jaar later. Waarop de kinderen via uitgroting, verkoop onder gezinsleden, huis en erf overlieten aan Eleonardus Coeckelbergh, eveneens wagenmaker van beroep. De koopsom werd bepaald op 1.166 gulden of een tegoed van 233 gulden voor ieder van de vijf verkopende kinderen.¹⁰⁹ De nog ongehuwde Eleonardus Coeckelbergh ging

Jan Spruyt had dan wel in 1713 de westelijke grondhelft van Den Enghel verkocht, maar na de afpaling restte nog een oostelijk deel. Dat verkocht hij in juni 1714 voor 300 gulden aan zijn dochter Elisabeth, getrouwd met Joos Coomans (zie schets pag. 70). Eigenlijk betaalden ze niets, als ze elk jaar 10,5 gulden als intrest op de koopsom gaven aan Jan Spruyt en na zijn overlijden die koopsom zouden afleggen.¹¹¹ Vrij snel bouwden ze op die grond een huis. Ongelukkiglijk stierf Elisabeth Spruyt al eind 1715 en toen haar staat van goed werd opgesteld bleken er meer schulden te zijn dan baten, alhoewel in zeer beperkte mate.¹¹² Joos Coomans hertrouwde in Nattenhaasdonk met Maria Tersago. Uit zijn eerste huwelijk had hij een dochter, die echter zwakzinnig was. Coomans hypothekeerde in 1734 nog wel zijn huis en erf om 200 gulden te kunnen lenen. Hij overleed in 1755, maar pas in 1762 volgde de kaveling waarbij het huis en erf nogmaals werd opgedeeld onder de zonen uit het tweede huwelijk: Anthony, die zich als sterfman voor het geheel opgaf bij het leenhof, en Peeter Coomans. En nog wel op een ietwat vreemde manier, waarbij Anthony de linkse helft van de woning in gebruik nam, maar zijn hof achteraan het huis met aanpalende hof van zijn broer Peeter vond, te bereiken via een paadje.

Kerk

Park

Wolfgang d'Urselstraat

Cesar Van Kerckhovenstraat

Sint-Huybrecht

Elias Van Vracem

Gabriël Van der Kinderen

De Croone

Jan Baptist De Prince

Eleonardus Coeckelbergh

Peeter Coomans

Antony Coomans

Kasteeldreef

Van de twee was Anthony de oudste en was al diep in de veertig toen hij in Hingene trouwde met Maria Theresia De Laet. Op dat moment was hij schoolmeester in Oppuurs, nadat hij in 1761 door de landdeken van Mechelen was geëxamineerd. Hij was wel in Hingene blijven wonen. Pas in 1769, na het ontslag van meester Steenwegen, nam hij zijn kans en solliciteerde naar de post van schoolmeester in Hingene. Met succes, en zodoende werd hij door hertog d'Ursel benoemd om in de dorpschool op de Kouter de Hingense kinderen te onderwijzen in de 'christelijke leering', schrijven en lezen. De twaalf jaar jongere Peeter Coomans was strodekker van beroep en in 1757 getrouwd met Joanna Van Damme. Hij bewerkte ook nog wat grond op zowel de Kleine als Grote Hingene Kouter, onder andere van de abdij van Affligem.

Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw

Eindnoten

- ¹ Algemeen Rijksarchief (ARA), fonds d'Ursel, L1017 (1640-1727) en Rgf102 (1715-1793), ook nog L1019 (1723-1726); oudere leenboeken zijn verloren geraakt, wel zijn een aantal denominanten bewaard gebleven
- ² CROKET, B., 'Van baljuwwoning tot gemeentehuis', in: *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 32, (VHKB), Bornem 2021, p. 12-25
- ³ ARA, fonds d'Ursel, L1017, fo. 75
- ⁴ ARA, fonds d'Ursel, L1024/3, fo. 14recto
- ⁵ Denkelijk gaat het hier om Margriete Van Cleempoele
- ⁶ Rijksarchief Antwerpen (RAA), Oud Gemeentearchief Hingene D056/279: bij de ommestelling over het jaar 1582 worden Bernaert Maes en Jan Snellinck samen voor 3 gulden belast over de Marselaertienden op 3 bunder grond
- ⁷ ARA, fonds d'Ursel, R99/27, R99/28, R99/29
- ⁸ WALCKIERS, B., *Les Marselaer à travers cinq siècles*, (l'Association des Descendants des Lignages de Bruxelles), Brussel 2009, p. 48
- ⁹ In de Registers van de 20de penning vinden we geen van Marselaers
- ¹⁰ RAA, D056/544, los stuk d.d. 20/06/1601, de aartsbisschop van Mechelen verpacht zijn tienden in Hingene aan de heer van Hingene voor 6 jaar, waarin de 12de schoof in de tienden van Marselaer
- ¹¹ Zie CROKET, B., 'Van baljuwwoning tot gemeentehuis', in: *Mededelingen VHKB*, nr. 32, (VHKB), Bornem 2021, p. 12-25
- ¹² Voor Pieter Jansegers en echtgenote Josyne Coecke zie: CROKET, B., 'De hoeve Cornelissen', in: *Mededelingen VHKB*, nr. 33, (VHKB), Bornem 2022, p. 31-45
- ¹³ RAA, D056/024, akte d.d. 31/07/1587 en verwijzend naar de originele rentebrief d.d. 28/12/1552
- ¹⁴ Eind 1553 voerde Cornelie Roomans een rechtszaak tegen Peeter Van Heycken over teerkosten en drankpartijen (ARA, L1021/2, 12/12/1553), idem, L1021_3, zittingen van de vierschaar
- ¹⁵ RAA, D056/380, rekening dijkgeschotten 1553-1554
- ¹⁶ Stadsarchief Gent (SAA), reeks 28_29/121, register 20de penning 1572
- ¹⁷ RAA, D056/183, fo. 58v°, 63v°, 81r°, 82v°: zittingen van 3 en 17 september en 15 november 1577
- ¹⁸ Stadsarchief Mechelen (SAM), notariaat Jan De Munter 1301, 27/03/1586 (met dank aan Marita De Bruyn) en 1302, 20/12/1586
- ¹⁹ RAA, D056/024, 16/02/1588
- ²⁰ RAA, D056/279, ommestelling over 1591; D056/279, ommestelling over 1593; RAA, D056/186, fo. 127: vervolging van Smet voor de vierschaar
- ²¹ RAA, D056/006, 16/10/1601
- ²² RAA, D056/184, 14/06/1588
- ²³ RAA, T17/056/029, rekening van de H. Geesttafel 1601-1602
- ²⁴ RAA, D056/007, 3/12/1615
- ²⁵ RAA, D056/025, 13/10/1622; D056/007, fo. 34r°, 25/02/1622 en 25/02/1623
- ²⁶ RAA, D056/009, fo. 271 v°, 21/04/1657
- ²⁷ BOEN, D., 'De Van Dammehoeve en de Laerhoeve', in: *Calmpthoutiana*, jg. 6 nr. 4, (Oudheidkundige Kring Kalmthout), Kalmthout 1953/1954, p. 130
- ²⁸ ARA, fonds d'Ursel, L1022
- ²⁹ RAA, D056/004, 18/06/1560
- ³⁰ ARA, fonds d'Ursel, L1021/1, 17/06/1550
- ³¹ RAA, T17/056/032, rekening van de H. Geesttafel 1563
- ³² RAA, D056/160, oktober 1575
- ³³ ARA, fonds d'Ursel, L1024/10, fo. 10recto-10verso
- ³⁴ Van Kerckhove betaalt de korenrente vanaf 1597 (ARA, fonds d'Ursel, L1024_11, rekening over 1597)
- ³⁵ RAA, D056/006, fo. 51v° en fo. 120v°
- ³⁶ Zie CROKET, B., 'De hoeve Cornelissen', in: *Mededelingen VHKB*, nr. 33, (VHKB), Bornem 2022, p. 35
- ³⁷ RAA, D056/007, fo. 39 v° en 40 r°
- ³⁸ RAA, D056/007, fo. 46 v°
- ³⁹ RAA, D056/007, fo. 55 v°
- ⁴⁰ ARA, fonds d'Ursel, L1027/4, rekening over 1626
- ⁴¹ ARA, fonds d'Ursel, L1027/5, betaling 27/01/1626
- ⁴² RAA, D056/007, fo. 70 v°
- ⁴³ ARA, fonds d'Ursel, L1028/1, op 27/01/1627 betaalde Jan Bosmans 18 gulden als leenrecht van een zekere hofstede gespleten van Sint-Huybrecht over de doodschuld van zijn broer Christiaan Bosmans; Conrard Schetz d'Ursel had hier op korte tijd goed aan verdiend
- ⁴⁴ RAA, D056/026, fo. 73 r°
- ⁴⁵ RAA, D056/008, fo. 88 r°, 8/07/1638
- ⁴⁶ RAA, D056/063/18, 17/10/1647
- ⁴⁷ RAA, D056/028, los stuk d.d. 14/09/1648, de vererving was op 14/11/1648
- ⁴⁸ RAA, D056/028, los stuk d.d. 11/05/1649
- ⁴⁹ CROKET, B., zie voetnoot 11, p. 13-14
- ⁵⁰ RAA, D056/030, los stuk d.d. 18/05/1665
- ⁵¹ RAA, D056/029, 18/11/1656
- ⁵² RAA, D056/030, 11/11/1669 en D056/17/13
- ⁵³ RAA, D056/84/27, 10/02/1699
- ⁵⁴ RAA, D056/014, fo. 281 r°, 29/12/1682
- ⁵⁵ RAA, D056/035, 18/03/1699
- ⁵⁶ ARA, fonds d'Ursel, L1045/1
- ⁵⁷ RAA, D056/069/75, 3/07/1715
- ⁵⁸ RAA, D056/016, fo. 215 v°, 23/12/1717
- ⁵⁹ RAA, D056/069/69, 14/05/1715
- ⁶⁰ RAA, D056/016, fo. 195 r°, 12/11/1715
- ⁶¹ VAN LANGENDONCK L., 'De Aude Swaene en de Nieuwe Swaene', in: *Kasteel d'Ursel Magazine* nr. 5, (Kasteel d'Ursel), Antwerpen 2006, p. 10-11
- ⁶² RAA, D056/089/20, 7/09/1721
- ⁶³ ARA, fonds d'Ursel, L1017, 29/01/1722
- ⁶⁴ RAA, D056/128/6, 28 en 29/11/1726
- ⁶⁵ RAA, D056/018 fo. 353 r°, 10/04/1756; D056/179/6, 7/12/1756; D056/179/14 en D056/179/15
- ⁶⁶ RAA, D056/138/4, 13/01/1649
- ⁶⁷ RAA, D056/138/14, 9/0/1646; RAA, D056/139/19, 15/03/1652
- ⁶⁸ MEES J., 'Het plaatselijk bestuur van Bornem', in: *Heemkundig jaarboek 10de jg.*, (VHKB), Bornem 1975, p. 40
- ⁶⁹ RAA, D056/028, los stuk, 11/05/1646
- ⁷⁰ RAA, D056/028, los stuk, 11/08-22/09/1649
- ⁷¹ RAA, D056/029, 22/11/1649
- ⁷² RAA, D056/066/56, 3/12/1669; zijn vrouw was op 23/11/1668 overleden
- ⁷³ RAA, D056/032, 10/06/1688
- ⁷⁴ RAA, D056/457, 6/09/1686
- ⁷⁵ RAA, T17_056/009, 28/08/1702
- ⁷⁶ Zie CROKET B., 'Landuytes en zijn bureu', in *Mededelingen VHKB* nr. 34, (VHKB), Bornem 2023, p. 26-27
- ⁷⁷ RAA, D056/125/05, 15/10/1716
- ⁷⁸ RAA, D056/069, fo. 321 v°, 16/03/1718
- ⁷⁹ RAA, D056/423, fo. 110 v°, 1735
- ⁸⁰ Rijksarchief Beveren (RAB), R02/3473, notariaat Aerts-Puurs, 16/10/1738
- ⁸¹ RAA, D056/094/20, 2/03/1739; D056/071/52
- ⁸² RAA, D056/073/65, 5/12/1759
- ⁸³ RAA, D056/009, fo. 456 recto, 23/09/1662
- ⁸⁴ RAA, D056/036, 19/04/1702
- ⁸⁵ RAA, D056/016, fo. 50 recto, 22/05/1705
- ⁸⁶ RAA, D056/016, fo. 51 verso, 30/05/1705
- ⁸⁷ RAA, D056/068/106, 9/10/1709
- ⁸⁸ RAA, D056/016, fo. 227 verso, 17/03/1718
- ⁸⁹ RAA, D056/011, fo. 97 r°, 30/08/1718
- ⁹⁰ RAA, D056/135A/5, 8/07/1754
- ⁹¹ RAA, D056/014, fo. 85 v°, 20/12/1670
- ⁹² RAA, D056/014, fo. 174 recto, 20/03/1676
- ⁹³ RAA, D056/014, fo. 176 verso, 11/08/1676
- ⁹⁴ RAA, D056/014, fo. 207 recto, 2/01/1679
- ⁹⁵ RAA, D056/014, fo. 248 recto, 7/05/1680
- ⁹⁶ RAA, D056/068/98, 17/12/1708
- ⁹⁷ RAA, D056/016, fo. 202 verso, 10/03/1716
- ⁹⁸ RAA, D056/017, fo. 166 verso, 15/03/1732
- ⁹⁹ RAA, D056/051, 23/04/1733
- ¹⁰⁰ RAA, D056/114/11, 23/06/1733
- ¹⁰¹ RAA, D056/051, 8/08/1733
- ¹⁰² RAA, D056/051, 28/07/1733
- ¹⁰³ RAA, D056/017, fo. 326 verso, 22/01/1742
- ¹⁰⁴ CROKET, B., 'Landuytes en zijn bureu', in: *Mededelingen VHKB* nr. 34, (VHKB), Bornem 2023, p. 25-52
- ¹⁰⁵ RAA, D056/019, fo. 227 recto, 28/12/1761
- ¹⁰⁶ RAA, D056/019, fo. 228 verso, 27/01/1763
- ¹⁰⁷ RAA, D056/014, fo. 233 verso, 18/01/1680
- ¹⁰⁸ RAA, D056/016, fo. 158 recto, 19/07/1713
- ¹⁰⁹ RAA, D056/019, fo. 366 verso, 3/07/1766
- ¹¹⁰ RAA, D056/012, fo. 284 recto, 19/07/1766
- ¹¹¹ RAA, D056/016, fo. 178 recto, 25/06/1714
- ¹¹² RAA, D056/69/79, 24/12/1715

Vanuit Puurs naar “het einde van de wereld”

Linda Caluwaerts

Jeugd in Puurs

Amandus Cesar (Cesar) Verheyden werd te Puurs, aan het Flierke, geboren op 15 januari 1880.¹ ² Hij was de zoon van Franciscus Verheyden en Cecilia D'hooghe, die op 22 november 1877 te Puurs in het huwelijk traden.³ Het gezin Verheyden-D'hooghe telde acht kinderen, vier jongens en vier meisjes: Leopold Joannes (°1878), Amandus Cesar (°1880), Maria Philomena (°1881), Joanna Ludovica (°1883), Carolus Ludovicus (°1886), Isidorus (°1887), Maria Seraphina (°1889) en Rosalia Regina Leopoldina (°1891).

Franciscus Verheyden, landbouwer van beroep, was afkomstig van Overheide. Hij werd er geboren op 19 december 1844 en was het enige kind uit het huwelijk van Henricus Verheyden met Maria Anna Van Segbroeck.⁴ Na het vroegtijdige overlijden van zijn echtgenote, zou Henricus Verheyden nog een tweede keer in het huwelijk treden. Uit dit huwelijk, met Francisca Pelleman, kwamen nog enkele kinderen voort. Franciscus overleed op 17 augustus 1914.⁵

De moeder van Cesar, Cecilia D'hooghe, werd te Buggenhout (Ouden Briel) geboren op 5 april 1850.⁶ Het arbeidersgezin van Petrus Johannes D'hooge en Jacoba Van Cauwenbergh telde vier dochters, waarvan Cecilia de jongste was. Petrus Johannes D'hooge overleed op jonge leeftijd. Jacoba hertrouwde daarna met Amandus Maetens. Na dit huwelijk gingen zij en haar dochters bij haar nieuwe echtgenoot en zijn drie zonen, leeftijdsgenoten van de meisjes D'hooghe, in de Keten te Sint-Amands wonen.⁷ In de nazomer van 1874 verhuisde Cecilia naar Puurs, waar zij Franciscus Verheyden leerde kennen.⁸ Cecilia overleed iets minder dan een jaar na haar echtgenoot, op 3 juli 1915.

Van huis weg

In 1899, op negentienjarige leeftijd, trad Cesar in dienst als knecht bij landbouwer Frans Stevens in Liezele. Twee jaar later werkte hij, nog steeds in Liezele, bij August Jacobs, al was dat dan voor een kortere periode. Want al datzelfde jaar

verhuisde hij immers naar Schaarbeek.⁹ Van daaruit trok hij richting Frankrijk. Wanneer precies, is niet geweten.

Tot 1903 verbleef Cesar in het Noord-Franse dorpje Saint-Rémy-Mal-Bâti, ergens tussen Maubeuge en Avesnes-sur-Helpe.¹⁰ Hij zou daar vertrokken zijn op 29 september van dat jaar. Waar de man zich tussen 1903 en 1907 bevond, is niet te achterhalen bij gebrek aan archiefmateriaal. Tijdens een eerste bezoek aan zijn familie in België liet Cesar in het bevolkingsregister van Puurs noteren dat hij in 1903 vertrok uit Saint-Rémy-Mal-Bâti en dat hij tussen 1903 en 1912 'in den vreemde' verbleef.

Naar Canada

In tegenstelling met de Verenigde Staten, waren op het einde van de 19de eeuw in Canada nog uitgestrekte gebieden onontgonnen en onbewoond. De Canadese overheid startte een grote overzeese promotiecampagne om immigranten aan te trekken die deze gebieden zouden kunnen exploiteren. Men stelde daarvoor agenten aan die ter plaatse kandidaat-landverhuizers moesten overtuigen om voor Canada te kiezen. Dit gebeurde ook te Antwerpen. De Belgen behoorden immers tot de zogenaamde 'preferred immigrants' omdat ze onder andere bekend stonden zich gemakkelijk aan te passen aan nieuwe levensomstandigheden en zich snel te integreren in de nieuwe maatschappij. De meeste onder hen waren landbouwers en konden hun vakkennis gebruiken om in de Nieuwe Wereld landbouwbedrijven op te starten. Het feit dat ze katholiek waren en dat sommigen op zijn minst enkele woorden Frans spraken, maakte Belgen zo tot graag geziene immigranten. Bovendien richtte de Canadian Pacific Line in 1904 een rechtstreekse overvaart in van Antwerpen naar Montreal. Aangezien deze rederij een onderdeel was van de Canadian Pacific Railway, verkocht zij pakketreizen voor de overtocht per schip en de treinreis. Tussen 1906 en 1914 emigreerden in totaal ongeveer 13.000 Belgen naar Canada.¹¹

In 1907 arriveerde Cesar Verheyden in de haven van Montreal met het stoomschip Pomeranian.¹² Waarschijnlijk reisde hij vervolgens per trein verder naar het westen van Canada. De Canadian Pacific Railway, opgericht in 1881, verbond immers al sedert het einde van de 19de eeuw de oostkust met de westkust van dit uitgestrekte land.

Een artikel in het Nieuwsblad van 't Kanton Puurs uit 1910 geeft Calgary aan als woonplaats van de ex-Puursenaar. Zelfs in het verre Canada was de man nog steeds geabonneerd op dit lokale weekblad en bleef daardoor op de hoogte van de nieuwsfeiten uit zijn geboortestreek. In de vroege ochtend van zaterdag 28 februari 1910 werd een veerboot op de Rupel overvaren door een stoomboot. Daarbij kwamen zeven opvarenden van de veerboot om het leven en raakten enkele andere zwaargewond.¹³ Het nieuws van deze ramp bereikte Cesar via bovengenoemd krantje. Men bracht daarin uitvoerig verslag uit over het gebeuren en publiceerde nadien een intekenlijst van giften aan de nabestaanden.¹⁴

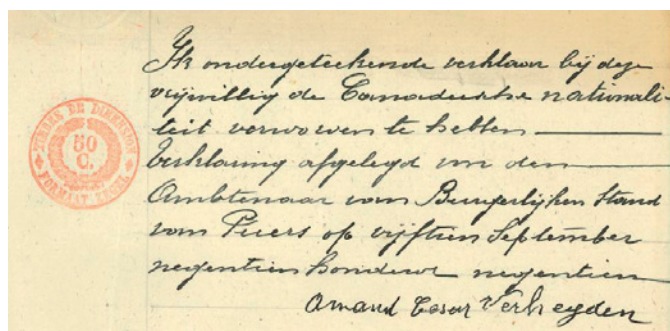

Saint-Rémy-Mal-Bâti

Cesar besloot een donatie te doen, die expliciet werd vermeld: "Een onzer getrouwe abonneuten M. Cesar Verheyden, gehuisvest in Canada (Amerika) doet ons deze week uit Calgary (British Columbia) twee dollars geworden ten voordeele der families beproefd door de ramp op den Rupel. Wij zullen deze twee dollars, 't zij 10,30 fr. aan het komiteit van de onderstand beschikken. M. Verheyden ontvangen voor zijne edelmoedige gift de dank van Het Nieuwsblad".^{15 16}

Eind 1911 stak Cesar blijkbaar voor de allereerste keer de grens over tussen Canada en de Verenigde Staten. Hij was van plan om vanuit Montreal de haven van Portland in de Amerikaanse staat Maine te bereiken. Met de Pomeranian, die op 7 januari 1912 zou afvaren, wou hij vervolgens naar België reizen om er zijn familieleden te gaan bezoeken. Op een inreisdocument voor de Verenigde Staten, gedateerd 19 december 1911, noteerde men Vancouver als laatste woonplaats. Hierop staat eveneens vermeld dat Cesar nooit eerder in de Verenigde Staten had verbleven.¹⁷

Misschien was hij van plan om zich terug in België te vestigen, aangezien hij zich op 25 januari 1912 opnieuw liet inschrijven als inwoner van de gemeente Puurs. Maar toch keerde Cesar nadien terug naar Canada. Uiteindelijk verwierf hij in 1915 de Canadese nationaliteit, maar het zou nog tot 15 september 1919 duren eer de gemeente Puurs hiervan op de hoogte werd gebracht.¹⁸

Document waarmee Cesar Verheyden zijn Canadese nationaliteit bevestigde aan het gemeentebestuur van Puurs © (G.A. Puurs-Sint-Amands)

The Charlottes voor de westkust van Canada (opmaak kaart: Dieter Rosiers)

Pas enkele jaren later organiseerde men de eerste verkenningstochten landinwaarts. In eerste instantie durfde immers niemand voet aan wal te zetten uit schrik voor de inboorlingen, die er nogal oorlogszuchtig uitzagen.¹⁹ Aangezien langs de kusten een grote populatie zeeotters leefde, werden de eilanden in eerste instantie een handelsplaats voor die zo gegeerde prachtige pelsen.

Natuur op de Queen Charlotte Islands (fotoarchief A. Van de Perre)

Queen Charlotte Islands

Eind 1912 bevond Cesar zich op de Queen Charlotte Islands. Hij woonde er tot aan zijn dood in 1944, meer bepaald op Graham Island, achtereenvolgens in de buurt van de plaatsjes Sewall en Tlell.

De Queen Charlotte Islands of 'The Charlottes', nu Haida Gwaii, is een archipel voor de westkust van Canada die behoort tot de provincie British Columbia. De twee hoofdeilanden, Graham en Moresby, worden omgeven door meer dan honderd kleinere eilanden, vaak slechts enkele vierkante meter groot. Door het milde klimaat vind je in en rond deze archipel een uitzonderlijke fauna en flora, vandaar hun benaming 'de Galapagos van het noorden'.

De eilandengroep werd in 1774 ontdekt, maar kreeg pas veertien jaar later haar naam als eerbetoon aan de Engelse koningin Charlotte, de echtgenote van koning George III. De naamgever was de Britse kapitein George Dixon, die in deze periode enkele keren met zijn schip, de *Queen Charlotte*, langs de eilandengroep vaarde.

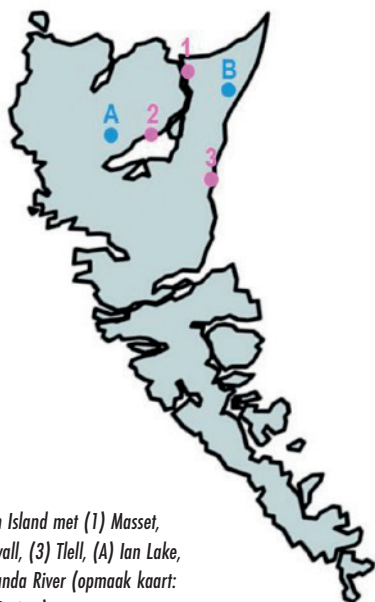
Toen men midden 19de eeuw goud vond, kwam de kolonisatie van de eilanden pas goed op gang. Naast goud delfde men later nog koper, zilver, lood en steenkool. Houtverwerkende en houttransporterende bedrijven konden floreren door de vele sparren, Hemlock-sparren en ceders in het binnenland. De visvangst en de daarbij horende industrie leefden op dankzij de visrijke wateren rond de eilanden. In de Masset Inlet, een zeestraat die vanaf de noordkust diep het binnenland insnijdt, ving men heilbot en op de noordwestkust van Graham Island bevond zich een station voor walvisvangst.

Begin 20ste eeuw trokken steeds meer pioniers naar deze afgelegen eilanden-groep. Tijdens het laatste kwartaal van 1907 kende het Noord-Amerikaanse continent een financiële crisis, de 'Banker's Panic' of 'Knickerbocker Crisis' genaamd. In Canada kromp de economie dermate dat veel banken en bedrijven failliet gingen, met een stijging van de werkloosheidscijfers als gevolg. In de hoop de hoge werkloosheid de kop in te drukken, startte de Canadese overheid met een campagne. Op de Queen Charlotte Islands werden grote percelen grond te koop aangeboden tegen zeer schappelijke prijzen. Men hoopte dat werklozen zich daar zouden vestigen om er een boerderij of een bedrijf op te starten.

Enkele factoren zoals moeilijk te draineren gronden, slechte toegang tot bepaalde gebieden en een gebrek aan afzetmogelijkheden zorgden ervoor dat sommige van deze pioniers na een poosje terug vertrokken. De Eerste Wereldoorlog droeg ook onrechtstreeks bij tot de ontvolking van 'The Charlottes' omdat enkele buitenlanders toen naar hun thuisland reisden om er de wapens op te nemen en nadien niet meer terugkeerden naar Canada.

Sewall

Graham Island met (1) Masset, (2) Sewall, (3) Tlell, (A) Ian Lake, (B) Oeanda River (opmaak kaart: Dieter Rosiers)

Eind 1912 kocht Cesar een stuk land van 160 'acres' (64,75 hectaren) ten noorden van de nederzetting Sewall, in de buurt van het langgerekte Ian Lake. Zijn eigendom lag niet aan een reeds bestaande route, dus moest er een nieuw pad van ongeveer 3 mijl (ca. 4,8 kilometer) door het woud aangelegd worden vooraleer hij zijn eigendom kon bereiken. Op het perceel bouwde Cesar een 'cabin', een kleine houten woning. Alhoewel zijn eigendom vrij afgelegen lag, had hij er toch enkele "naaste" burens.²⁰

Sewall is gelegen op de westoever van de Masset Inlet, een dertigtal kilometer ten zuidwesten van het belangrijke plaatsje Masset. De Star Realty Company verkavelde als eerste het gebied. Daarom koos men oorspronkelijk voor de benaming Star City, maar uiteindelijk werd het Sewall, naar S. D. Sewall, een bestuurder van bovengenoemde firma.

De Star Realty Company, die haar kantoor had te Vancouver, handelde eigenlijk in naam van de in 1910 door de Canadese overheid opgerichte Graham Island Settlement Company. De overheid had op Graham Island een groot stuk grond aangekocht voor de prijs van 2,50 dollar per 'acre' en had dit onderverdeeld in percelen van diverse grootte. Deze percelen, waarvan sommige zich meer dan 6 mijl (ca. 9,6 kilometer) landinwaarts bevonden, raakten snel verkocht aan 15 dollar per 'acre'. Via haar advertenties had de Star Realty Company pioniers overtuigd om zich hier te vestigen met argumenten als de vruchtbare klei- en leembodem, het gunstige klimaat en de "nabijheid" van afzetgebied Prince Rupert op het Canadese vasteland.^{21 22}

Op familiebezoek

Cesar kwam in het voorjaar van 1919 een tweede keer op familiebezoek. Hij monsterde aan als bemanningslid aan boord van de Baron Baeyens in de haven van New York.²³ Dit Belgische vrachtschip, onder leiding van kapitein Robert Bارتier, was op 24 mei van dat jaar in New York aangekomen en vertrok later volgeladen met goederen terug naar zijn thuishaven. Verscheidene kranten meldde de aankomst van de Baron Baeyens op 26 juni in dok H3 te Antwerpen.²⁴

Na zijn bezoek aan België, arriveerde Cesar op 5 augustus 1919 terug in de haven van Boston met een vrachtschip, de Osawatomie. Hij was op 17 juli in Antwerpen aangeworven als 'fireman' door Frederick Pickering, de kapitein van dat schip. Dat vaarde de volgende dag af vanuit dok N20 in de Antwerpse haven. De oversteek naar het Amerikaans continent duurde achttien dagen, aangezien er nog een tussenstop was in Portsmouth (Engeland). Bij aankomst in Boston werd Cesar uitbetaald voor bewezen diensten.^{25 26}

Een overtocht maken als bemanningslid had zo zijn voordelen op financieel vlak. Een ticket als passagier op een schip kostte, zelfs in derde klasse, enorm veel geld en meestal moest er dan ook flink gespaard worden alvorens men zulke oversteek kon maken. Als bemanningslid kreeg je daarentegen nog loon uitbetaald voor de geleverde prestaties. Waarschijnlijk maakte Cesar ook bij eerdere overtochten gebruik van deze mogelijkheid.

Ongeveer anderhalve maand later maakte Cesar een trip naar het plaatsje Kent in de Amerikaanse staat Washington. Op 24 september 1919 nam hij de veerboot vanuit Vancouver naar Seattle, waarna hij zich als inkomend passagier in de Verenigde Staten moest laten registreren. Als referentiepersoon voor deze bestemming gaf hij de naam van een zekere Mrs. McCaully op. Waarschijnlijk ging het hier om een prospectiereis. Sedert 1899 was in Kent de Carnation Milk Company gevestigd, een firma gespecialiseerd in het inblikken van (gecondenseerde) melk. De melk werd toegeleverd door de vele melkveebedrijven uit de omgeving en waarschijnlijk had Cesar, als landbouwer, hierin interesse. Hoewel hij in deze periode in de buurt van Sewall resideerde, staat op het registratiedocument Masset als woonplaats ingevuld.²⁷

Tlell / Oeanda

Vanaf 1 juni 1921 vestigde Cesar zich in de regio Oeanda, langs de oostkust van Graham Island, tussen de mondingen van de rivieren Nadu en Oeanda.²⁸ De kleine nederzetting, waar aanvankelijk slechts twee andere pioniers woonden,

stond ook bekend als 'Oeanda River'. Cesar was eigenaar van een alleenstaand houten huis met vijf kamers. Op de formulieren van de bevolkingstellingen van 1921 en 1931 noteerde men verder nog 'rancher' (boer) en 'mill farming' (molenboerderij). Ook nog volgens deze tellingen kon Cesar lezen en schrijven, sprak hij Frans, Engels en 'Flemish' én bezat hij in 1931 een radio.^{29 30 31}

In een brief met nieuwjaarswensen van 1 januari 1936 schreef de man vol lof over zijn toestel: "... alle dagen heb ik het nieuws van geheel de wereld, als de koningin van belgen verongelukt was, dat nieuws wist ik hier den zelvenden avond, waar en hoe en met volle uitleg, en ook de oorlog in africa met de italiëen hooveel dat er gesneuveld zijn, of als er een zeeschip zinkt op zee of in gevaar is van zinken gelijk waar. Dat komt alle dagen in huis over de radio, wat er alle dagen gebeurt over gansch de wereld dat is niet te gelooven. ..." Aan deze brief voegde Cesar nog een dollarbiljet toe voor zijn nichtje, 'de kleine' Marie.

De bewoners van de regio Oeanda en van de nog noordelijker gelegen regio Blue Danube zouden frequente bezoekers geweest zijn van het plaatsje Tlell aan de monding van de gelijknamige rivier.³² Hier deed men inkopen en haalde men de post op.

De woning van Cesar Verheyden in 1936
(Ph02089, Haida Gwaii Museum at Kay Ilnagaay, Skidegate, BC, Canada)

Maar waarschijnlijk trok Cesar ook vaak richting Masset, in het noorden van het eiland. Op een inreisdocument voor Amerika uit 1919 duidde hij deze plaats aan als zijn verblijfplaats.³³ Ook twee brieven gericht aan zijn familieleden te Puurs werden daar verzonden.³⁴ En bij een van zijn bezoeken aan het thuisfront zou Cesar verteld hebben dat hij op zondag te paard naar Masset reed om daar de eucharistieviering bij te wonen.³⁵ De man bleef zijn hele leven rooms-katholiek, wat ook vermeld staat in bovengenoemde bevolkingstellingen.

Aan de hand van allerlei archiefmateriaal en mondelinge overleveringen beschreef auteur Kathleen Dalzell in *The Queen Charlotte Islands I 1774-1966* (1993) de levensomstandigheden van de pioniers op de archipel. In dit boek verwerkte zij ook enkele gegevens over Cesar 'Verheyden'.

Met als doel het gebied rond de Oeandarivier beter te irrigeren, groef hij, samen met twee andere pioniers, een afwateringsgracht van 10 'feet' (3 meter) breed en 600 'feet' (180 meter) lang door het vlakke landschap. Door deze ingreep verlegden de drie mannen ongewild de monding van de Oeanda.³⁶ Deze stroomt nu drie kilometer zuidelijker door die gracht de zee in.

Maar het meest bizarre verhaal werd overgeleverd door Cesars naaste buurman, Jimmy White. Het gaat over die ene keer dat eerstgenoemde zijn buuren uitnodigde voor het diner. Na de maaltijd feliciteerde een van de genodigden de gastheer voor het voortreffelijke gebrad dat ze voorgeschoteld kregen. Cesar antwoordde al zuchtend: "Wel, het is goed dat je er van genoten hebt. Dat was mijn oude teef Nelly."³⁷

De oostkust ten noorden van Tlell met het wrak van de Pesuta. Deze schipbreuk, op 11 december 1928, maakte Cesar mee.
(fotoarchief A. Van de Perre)

Op reis

In 1930 reisde Cesar richting Verenigde Staten. Zijn oorspronkelijke plan was dat hij nog eens naar België op familiebezoek zou komen, maar uiteindelijk besloot hij een 'aangenaam en voldoende reisje' van vijf à zes weken in dat zuidelijke buurland te maken.

Op 8 april 1930 schreef hij vanuit Bellingham, in de staat Washington, een brief aan zijn familie in België. Het stadje Bellingham bevindt zich zo'n vijfendertig kilometer ten zuiden van de Canadese grens en is qua afstand dicht bij Vancouver (Canada) dan bij Seattle (Verenigde Staten) gelegen. De brief draagt het logo van het plaatselijke Bellingham Hotel, dus naar alle waarschijnlijkheid logeerde Cesar daar toen. Het luxueuze Bellingham Hotel, in art-decostijl, werd gebouwd in 1929 naar ontwerp van de in de Verenigde Staten vermaarde architect Robert C. Reamer (1873-1938). Het hotel opende zijn deuren in 1930 en was toen met zijn vijftien verdiepingen het hoogste gebouw in de stad.

Vol enthousiasme schreef hij zijn familieleden over de grote broedmachine voor kippen die hij tijdens deze reis had gezien. Volgens Cesar konden er in deze machine dagelijks tot 50.000 kippen uitgebroed worden. Tot slot drukte hij ook de wens uit om ooit eens een reis rond de wereld te maken.

Overlijden

Cesar overleed te Oeanda op 7 september 1944 op 64-jarige leeftijd. Het nieuws van zijn overlijden bereikte vrij snel de familieleden in Puurs.³⁸ Waar hij begraven werd, is niet meer te achterhalen. Sedert het begin van de jaren veertig van vorige eeuw was er een begraafplaats in Tlell, maar volgens de overlevering in de familie werd Masset zijn laatste rustplaats. Exact drie maanden later, op donderdag 7 december 1944, werd om half tien in de kerk van Puurs een herdenkingsmis gehouden ter nagedachtenis van Cesar.³⁹

Bibliografie

BOAM H. J., *British Columbia it's history, industries and resources*, (Sells Ltd.), London, 1912.
CALLAERT L. en MERTENS P., *Wie gaat er mee naar Amerika? Emigration from Puurs, Kalfort, Breendonk, Liezele and Ruisbroek to Canada and the United States*, (VHKB), Bornem, 2006.

CARBONEZ-DEJAEGER C., *De Belgische aanwezigheid in Canada*, in: *The Canadian Journal of Netherlandic Studies*, 19de jg., deel 2, herfst 1998.

DALZELL K. E., *The Queen Charlotte Islands. Volume I 1774-1966*, (Harbour Publishing Co. Ltd.), Madeira Park (BC), 1993.

S.A., *Henderson's Greater Vancouver City Directory for 1913*, (Henderson Publishing Co.), Vancouver, 1913.

S.A., *Opportunities to the growth, development, resources and possibilities in British Columbia*, (Opportunities), Vancouver, 1911.

Nieuwsblad van 't Kanton Puers

Handelsblad van Antwerpen

Gemeentelijk archief Puurs - Sint-Amands

Parochiearchief Puurs

Archief Red Star Line Museum Antwerpen

Website FamilySearch: www.familysearch.com

Website Ancestry: www.ancestry.com

Privé-archief André Van de Perre, Beveren

Eindnoten

¹ Eikevlietstraat 531

² Geboorteakte Puurs 5/1880

³ Huwelijksakte Puurs 18/1877

⁴ Geboorteakte Puurs 125/1844

⁵ Overlijdensakte Puurs

⁶ Geboorteakte Buggenhout 34/1850

⁷ Bevolkingsregister Sint-Amands 1857-67, deel II, p. 88

⁸ Bevolkingsregister Sint-Amands 1867-77, deel II, p. 91

⁹ Callaert L. en Mertens P., *Wie gaat er mee naar Amerika? Emigration from Puurs, Kalfort, Breendonk, Liezele and Ruisbroek to Canada and the United States*, (VHKB), Bornem, 2006, p. 18

¹⁰ In 1911 werd Saint-Rémy-Mal-Bâti omgedoopt tot Saint-Rémy-du-Nord.

¹¹ Carbonez-Dejaeger C., *De Belgische aanwezigheid in Canada*, in: *The Canadian Journal of Netherlandic Studies*, 19de jg., deel 2, herfst 1998, p. 44

¹² De *Pomeranian*, eerst *Grecian Monarch* gedoopt, werd in 1882 gebouwd in Hull bij Earle's Shipbuilding Company voor de Monarch Line. Vanaf 1887 werd het schip eigendom van de Canadees-Britse rederij Allan Lines, die in 1917 opging in de Canadian Pacific Ocean Services. Het schip vervoerde passagiers, vracht en poststukken tussen Groot-Brittannië en Canada. Op 15 april 1918 werd de *Pomeranian*, onderweg van Londen naar St. John (New Brunswick, Canada), getorpedeerd door een Duitse onderzeeër voor de kust van Dorset.

¹³ Nieuwsblad van 't Kanton Puers (NKP), 51ste jg., nr. 9, d.d. 27/02/1910, p. 1 en 2 en 51ste jg., nr. 10, d.d. 06/03/1910, p. 1

¹⁴ Onder de nabestaanden bevonden zich zes weduwen, een gehandicapte man en een dertigtal wezen.

¹⁵ NKP, 51ste jg., nr. 19, d.d. 08/05/1910, p. 2

¹⁶ In deze mededeling staat foutief vermeld dat Calgary tot de provincie British Columbia behoort. De stad maakt sedert 1905 deel uit van de provincie Alberta. Voordien behoorde ze tot de Northwest Territories. British Columbia, waartoe ook de Queen Charlotte Islands behoren, bestond als provincie al sedert 1871.

¹⁷ Vermont, Franklin, St. Albans, United States, Border Crossings from Canada to United States, 1895-1954, via *FamilySearch*

¹⁸ Gemeentelijk archief Puurs - Sint-Amands

¹⁹ Boam H. J., *British Columbia it's history, industries and resources*, (Sells Ltd.), London, 1912, p. 450

²⁰ Dalzell K. E., *The Queen Charlotte Islands. Volume I 1774-1966*, (Harbour Publishing Co. Ltd.), Madeira Park (BC), 1993, p. 192

²¹ s.a., *Opportunities to the growth, development, resources and possibilities in British Columbia*, (Opportunities), Vancouver, 1911, p. 127

²² Prince Rupert ligt aan de kust op het Canadese vasteland, op zo'n 130 kilometer in oostelijke richting van Graham Island.

²³ List or manifest of aliens employed on the vessel as members of crew. Baron Baeyens, New York, 24/05/1919, p. 3: Seamen signed on at this port, via *Ancestry*

²⁴ Handelsblad van Antwerpen (HBA), 75de jg., nr. 171, d.d. 29/06/1919, p. 4

²⁵ HBA, 75de jg., nr. 188, d.d. 16/07/1919, p. 5 en nr. 192, d.d. 20/07/1919, p. 4

²⁶ Massachusetts, Suffolk, Boston Crew Lists, 1917-1944, via *FamilySearch*

²⁷ Washington, King, Seattle, Passenger Lists, 1890-1957, via *FamilySearch*

²⁸ De plek waar Cesar toen woonde, maakt momenteel deel uit van het Naikoon Provincial Park en kan bereikt worden tijdens een meerdaagse wandeltocht. Het park heeft een oppervlakte van 69.166 hectare en wordt beheerd door de oorspronkelijke bewoners, de Haida First Nation. Het gebied bestaat uit gematigd regenwoud, gelegen achter een honderd kilometer lang zandstrand. De rivier Oeanda werd ondertussen omgedoopt tot Xuyaa Gandlaa.

²⁹ Bevolkingstelling 1921, Canada. District 21 Skeena, Subdistrict 1 Graham Island, blad 11

³⁰ Bevolkingstelling 1931, Canada. District Skeena, Subdistrict 46, Graham Island, blad 6

³¹ In 1921 woonden in Oeanda River naast Cesar nog twee andere ongehuwde pioniers, James (Jimmy) White en Harold Gervais. In 1931 bleef enkel eerstgenoemde nog over.

³² Dalzell K. E., op. cit., p. 284

³³ Washington, King, Seattle, Passenger Lists, 1890-1957, via *FamilySearch*

³⁴ Drie brieven die Cesar vanuit Amerika aan zijn familieleden schreef, worden momenteel bewaard in het archief van het Red Star Line Museum te Antwerpen. Deze zijn gedateerd 08/02/1928, 08/04/1930 en 01/01/1936.

³⁵ Callaert L. en Mertens P., op. cit., p. 18

³⁶ Dalzell K. E., op. cit., p. 282

³⁷ Dalzell K. E., op. cit., p. 161-162: "Well, it's good you enjoyed it. That was my old bitch Nelly."

³⁸ Een document, gevonden via *Ancestry*, duidt Oleander aan als plaats van overlijden. Er is wel een gemeente Oleander nabij Fresno in Californië, maar hoogstwaarschijnlijk gaat het hier om een tyfout bij het digitaliseren van het archiefmateriaal en moet het Oeanda zijn.

³⁹ Archief Kerk Klein-Brabant, afroepingen parochie Puurs, d.d. 03/12/1944

Van heemkundetentoonstelling tot heemkundig museum

Dirk Boeykens

Wist u dat er in 1938 een Heemkundig Museum gevestigd was in Bornem, meer bepaald in het gebouw bij het begin van de Kasteeldreef waar nu de crèche Kabouterland is?

Het zat zo

In augustus 1937 vond er in de toenmalige Broederschool een heemkundige tentoonstelling plaats, onder impuls van wijlen dr. Juul Mees – die helaas overleed nog voor de expo opening.

Professor dr. Juul Mees (1876-1937) was een leidende figuur in de historische studie van het Land van Bornem. Zijn oom, Leopold Mees, auteur van het lijvige werk "Geschiedenis der Gemeente Hingene" moet voor hem een voorbeeld zijn geweest. Hij startte als leerling in de lagere school van Hingene, ging dan naar het Onze-Lieve-Vrouwcollege van Boom, promoveerde tot doctor aan de Rijksuniversiteit van Gent en studeerde verder aan de universiteiten van Wenen en München. Vervolgens werd hij archivaris bij het Rijksarchief te Brussel en gaf ook nog les in Mons. Juul Mees trouwde met Helena Van den Abbeele uit Bornem, gemeente waar hij dan ook ging wonen. Zijn artikels over Bornem publiceerde hij vooral in Eigen Schoon en De Brabander.

Die artikels en de interesse in plaatselijke geschiedenis van enkele enthousiastelingen moet de aanzet geweest zijn tot een tentoonstelling die de inwoners uit de ruime omgeving kennis zou laten maken met hun verleden. Op 17 december 1936 vond een voorbereidende vergadering plaats in het gemeentehuis van Bornem, waar het secretariaat werd ingericht. Burgemeester René Van Lint zette zich compleet in voor het welslagen van dit groots opgezet cultureel evenement. Alfons Suykens, onderwijzer te Mariekerke maar afkomstig uit Bornem, nam de taak van secretaris op zich. Op de agenda: een bestuur samenstellen en een werkverdeling maken. Vertegenwoordigers uit Hingene, Wintam, Eikevliet, Mariekerke, Branst en Weert waren ook aanwezig.

Op 29 december 1936 werd een reeks vragen doorgespeeld aan Juul Mees als deskundige. Het geheel van de organisatie van de expo kwam dan in een stroomversnelling, want tijdens de vergadering van 13 februari 1937 werden leiders voor elke "afdeling" aangeduid – het zullen er uiteindelijk veertien worden. Na nog een vergadering in februari werd op 3 mei alle beschikbare info samengebracht ter opstelling van de catalogus. Een week later moesten alle stukken binnengebracht zijn. Het was een intense zoektocht geweest naar interessante voorwerpen, waarvoor men beroep had gedaan op de bevolking. Begin april had men in dag- en weekbladen een oproep gelanceerd naar oud meubilair, huishoudelijke gebruiksvoorwerpen uit grootmoeders' tijd, alaam van smeden, brouwers, mandenmakers, enzovoort. Maar zeker ook in boeken, foto's, schilderijtjes en prenten was het organiserend comité geïnteresseerd. De dorpeelingen konden het aanbrengen als een gift of anders in bruikleen. Kledij zou men huren bij de firma Henri Wensma uit Gent. De Bornemse musicus Walter de

15 tot 23 te BORNEM
AUGUSTUS
1937

HINGENE
WEERT
BORNEM
MARIEKERKE

SCHELDE

BERNARD

**GEWESTELIJKE
TENTOONSTELLING VAN
FOLKLORE EN HEEMKUNDE**

onder bescherming van provincie- en gemeentebesturen en het eerevoorzitterschap van de wett. Heeren Hertog d'Ursel, Graaf de Marincx.
H. E. H. Prelaet der abdij en Z. E. H. Pastoor van Bornem

PROGRAMMA

14 Oogst. te 4 u. OPENINGSPLECHTIGHEID. Rede door Dr. Jan Lindemans. te 7 u. Volksconcert door de harmonie "Concordia & Amicitia" Boomstraat, aan het Warregaren.	19 Oogst. Studiedag van het C.O.V. over Heemkunde in het nieuw onderwijsprogramma. 21 Oogst. te 7 u. Volksconcert door de harmonie "Nut & Vermaak" op het Kerkplein.
15 Oogst. Uitgang der vermaarde Mariaprocessie. - Eerste der negendaagsche begankenis tot het wonderbeeld van O.L. Vrouw der Krocht. te 7 u. Volksconcert door den symphonischen kring "De Vereenigde Vrienden" aan het Warregaren.	Bijzondere Voordrachten, telkens te 5 uur. 16 Oogst. Ingr. Van den Eynde, over Brouwerij en Mouterij; 17 Oogst. E. H. prof. Joris Mees, over De Geschiedenis van het Land van Bornem; 18 Oogst. L. Maerevoet, over De Visscherij; 20 Oogst. M. Van Meerbeek, over Kultureel Leven; 21 Oogst. Fr. Verhasselt, over Folklore.
16 Oogst. te 7 u. Volksconcert door de harmonie "Concordia & Amicitia" Kapelstraat, op het Kerkplein.	

De tentoonstelling is open van 9 tot 19 uur. Alle gewenschte inlichtingen te bekomen op het sekretariaat, GEMEENTEHUIS, BORNEM - Tel. 137.

Bornem. — Drukkerij De Maere-Dierckx. Vrij van Zegel

Maeyer werd gevraagd om een concert te verzorgen met muziekstukken van de plaatselijke componisten als Cuyckens, Heymans en Van Spitael. Alles was dus goed voorbereid en voor het bijwonen van de opening verstuurde het comité 400 kaarten. Op 27 juli was er nog de afsluitende algemene vergadering.

Het inrichtend comité met alle medewerkers

Uiteraard werden de scholen aangeschreven om met de leerlingen vanaf het derde leerjaar op bezoek te komen. De toegangsprijs was een halve frank per leerling. De catalogus kostte 1 frank.

Naast de werkende leden was er een hele lijst van bekende en minder bekende mensen die zich voor het welslagen van deze uitzonderlijke tentoonstelling inzetten. Het erecomité bestond uit hertog d'Ursel, graaf de Marnix, prelaat van de abdij Indewey en pastoor Van Cleuvenbergen.

Expo in de Broederschool

In vijftien lokalen van de Broederschool werd alles uitgesteld als volgt:

- Zaal I: folklore
- Zaal II: aard- en aardrijkskunde, economische ontwikkeling
- Zaal III: iconografie
- Zaal IV: de abdijen, het gasthuis,...
- Zaal V: fauna en flora
- Zaal VI: onze maatschappijen
- Zaal VII: schoolwezen
- Zaal VIII: cultureel leven
- Zaal IX: geschiedenis en bevolking
- Zaal X: geschiedenis van de parochies, godsdienstig leven
- Zaal XI: representatie van een oud boerenhuis
- Zaal XII: de visserij
- Zaal XIII: representatie van een salet, het bureel van de griffier, een boeren-slaapkamer, klederdracht, verzameling doodsprentjes en santjes
- Zaal XIV: nijverheid en landbouw
- Zaal XV: de herberg om bij een drankje na te praten

De tentoonstelling was te bezoeken van 9 uur tot 19 uur.

Op donderdag 12 augustus werd in de vooravond een interview uitgezonden op het N.I.R. Twee dagen later was er een uitzending op Radio Antwerpen waarop de 'promotionele rede' van dokter Lanssens te beluisteren was.

Gewestelijk opziener Leo Roels, tevens inspecteur-generaal van het lager onderwijs en auteur van het nieuwe leerplan wereldoriëntatie in 1936, legde de nadruk op het belang van de 'kennis van de eigen streek'. Het COV (Christen Onderwijzers Verbond) stond op dezelfde lijn en organiseerde haar tweejaarlijkse studiedag op 19 augustus in Bornem. Honderden leerkrachten kwamen hiervoor naar de Broederschool. Wat in het bijzonder de aandacht trok was het onderdeel fauna en flora, opgesteld onder leiding van broeder Asterius en broeder Evarist.

Vanwege de grote toeloop van bezoekers – zelfs proffen en studenten van de Leuvense universiteit zakten af naar Bornem – werd de expo met een week verlengd. Op 29 augustus volgde dan tot slot op de kiosk op de speelplaats een afsluitend concert met muziek van de plaatselijke toondichters. In totaal kwamen meer dan 4.000 bezoekers – 10.000 volgens een artikel in *Gazet van Antwerpen* – schoolgroepen niet meegeteld, langs op school.

Eén van de tentoonstellingszalen in de klassen van de Broederschool

De zaal met fauna en flora (fotoarchief VHKB)

In de laatste week van augustus was er nog een vergadering in de 'herberg' van de expo met als voornaamste vraag: hoe de expo bestendigen? Uiteraard werden alle onkosten tegenover de inkomsten afgewogen en werd een planning opgesteld voor de afbraak zodat de klassen terug konden gebruikt worden waarvoor ze dienden: lesgeven. Op die laatste zondag van augustus werd op de speelplaats de groepsfoto met de 88 medewerkers genomen met daarop vooral tevreden gezichten. Zeker de brede glimlach van burgemeester-dokter Van Lint valt hierbij op. Iedereen vond het dan ook een zeer geslaagd en beklijvend evenement.

Het museum van Bornem

Begin september 1937 reden leden van het inrichtend comité met de fiets naar Hulst om er prospectie te doen in het Heemkundig Museum. Op 23 oktober kon het comité met trots aankondigen dat een gebouw was gevonden om de expo permanent tentoon te stellen en zelfs uit te breiden, namelijk in de Kasteelstraat 32. Het was één van de vijf woningen – wel verbouwd in 1878 – die de brand van 1798 hadden overleefd. Het volgende jaar werd hier het heemmuseum van de "Geschied- en Oudheidkundige Kring van het Land van Bornem" gerealiseerd. Vele vrijwilligers boden hun hulp aan bij het opstellen van de stukken, bij de aankleding van de zalen, maar ook bij het opmaken van een inventaris van de geleende en geschonken materialen. Broeder Asterius, overste van de jongensschool in Bornem, werd conservator.

De officiële opening was op zondag 29 mei met in de grote zaal van de school de toespraken van voorzitter, burgemeester en andere sprekers. De voorzitter huldigde wijlen dr. Juul Mees, geestelijke vader van de heemkundebeweging in Bornem. Na nog enkele toespraken werd het museum plechtig open verklaard in bijzijn van senator Dessain, hoofdinspecteur Troch, de burgemeesters uit de regio, E.H. Devis, provincieraadslid Moortgat, notabelen, leden van de vereniging en belangstellenden. In stoet ging men naar het museum om met eigen ogen te zien welke interessante stukken geëxposeerd werden.

In het verslagboek lezen we welke activiteiten de volgende jaren werden opgezet. Kunstschilder Felix Eyskens organiseerde met de Bornemse Schilderschool een meerdaagse tentoonstelling in het museum in maart 1939. De Kring verzorgde ook in een prijskamp voor innovatief mandenwerk, belangrijk om de man-

denmakerij te promoten en waar veel positieve respons opkwam. De bestuursleden oordeelden dat een reclameboodschap in dag- en weekbladen en zelfs op de radio een noodzaak was. Zo werd ook een brief verstuurd naar 300 scholen en alle VTB-verenigingen van de provincies Antwerpen en Brabant. Artikels werden geschreven ter publicatie in de toeristische magazines. Interesse in heemkunde leidde dan wel tot nieuwe leden, maar toch diende gezocht naar gidsen want conservator Broeder Asterius kon dit niet alleen aan.

1939 begon niet zo goed want door herstellingswerken aan de centrale verwarming lag het museum er slordig bij. Om alles terug op orde te krijgen, werden vrijwillige handen gezocht. Toch bleef men enthousiast. Merckx, gepensioneerd onderwijzer uit Baasrode gaf een lezing over de economische toestand van Bornem tussen 1860 en 1900. Deze tekst is trouwens bewaard in de bibliotheek van VHKB. Er konden tevens nieuwe leden genoteerd worden, zoals enkele leerkrachten van Onze-Lieve-Vrouw-Presentatie: Marcella Moens, Emerence de Pauw, Leontine Rottiers, Gabrielle de Fruytier, Alfonsine Van Wouwe, Melanie De Smet, Melanie Van Brussel, Anna Van der Vennet, Irma Seps, Louisa Govaerts, Julia Lauwers en Pharaïlde Geerts. Een aantal werkende leden kregen een specifieke opdracht: Herman Maerevoet moest een levensschets schrijven van wijlen Pater Moens; Frans Verhasselt ging in elke parochie op folkloristisch onderzoek; Louis Zoldermans verzamelde volksliedjes; Leopold De Schrijver hield zich onledig met originele architecturale plannen; Jos Joos zocht vooral programma's van culturele opvoeringen in onze streek. Priester Edmond De Groote en een pater van de abdij zouden Broeder Asterius bijstaan bij het rondleiden van groepen in het museum. Werk genoeg dus.

Het bestuur bleef niet enkel in Bornem-centrum, maar vergaderde wel eens op verplaatsing en zo ging de algemene vergadering van 1940 door in Zaal De Nieuwe Roos in Mariekerke, waar Broeder Asterius gehuldigd werd voor de vele gidsbeurten, want in het werkjaar 1939 waren naast talrijke schoolgroepen zo'n 1.600 bezoekers langsgelopen. Op 2 mei heropende het museum met de prijsuitdeling van de wedstrijd voor nieuwe toepassingen in de mandenmakerij.

Maar op de bestuursvergadering van 12 juli 1940 werd vanwege de oorlogstoestand besloten het museum te sluiten. Een aantal leden waren gevangen genomen, velen waren naar Frankrijk gevlucht en het gevaar bleef steeds aanwezig. Toerisme viel stil en scholen bleven dicht. Bovendien verbleven er van 11 tot 18 mei Belgische soldaten in het museum. Nog erger was de boodschap in december dat het museumgebouw zou moeten ontruimd worden. Net nu de vereniging dankzij een provinciale subsidie van 1.000 frank schuldenvrij was.

Tijdens de eerste oorlogsjaren bleef het museum uiteraard gesloten, maar de vereniging vergaderde nog meermalen per jaar. Studies werden opgestart, sprekers uitgenodigd – zo gaf meester Arthur Verstraeten een lezing over Wintam – en er werd al uitgekeken naar een lustrumviering in 1942. Opnieuw verzocht het bestuur via een oproep aan de bevolking om tijdens de lentekuis oude documenten, gebruiksvoorwerpen, enzovoort niet weg te gooien maar te schenken. De Antwerpse gouverneur en de Nationale Commissie voor Geschiedenis en Folklore deden een gelijkaardige oproep. Gehoopt werd om toch nog de museumwerking herop te starten.

De voorwerpen uit het museum waren intussen ondergebracht in kasteel Geelhand (huidig gemeentehuis). Een belangrijk initiatief in 1942 was de aanvraag tot klassering van De Dult en omgeving. Terugkerende activiteiten waren de

De opening van het museum in de Bornemse Kasteelstraat (fotoarchief VHKB)

voordrachten en lezingen. Zo kwam Broeder Denys, Vader-Generaal van de Congregatie van de Broeders van Onze-Lieve-Vrouw van Lourdes, spreken over heemkunde en Alfons Suykens gaf een lezing over de toponymie van Bornem. Vanaf eind 1942 liep alles stroever en werden nog maar weinig notulen gemaakt in het verslagboek. Er was nog steeds geen nieuw gebouw ter beschikking voor het museum en als alternatief werd voorgesteld om in 1944 opnieuw een expo in de Broederschool te organiseren, gekoppeld aan een studiedag over heemkunde, een toneelopvoering en op 20 augustus een hulde aan Tony Van Os. Wegens het voortduren van de oorlog vielen alle plannen opnieuw in duigen. Het zou het einde betekenen van de vereniging, waarbij het laatste verslag gedateerd is op 28 juli 1946.

De voorwerpen werden vervolgens teruggegeven aan de uitleners, de geschonken items en andere materialen van het museum verhuisden naar de zolders van de abdij, de school en... in de loop van de daaropvolgende jaren raakte alles verloren!

En toen kwam in Weert Streekmuseum De Zilverreiger

Uit een interview in het Het Laatste Nieuws, 9 mei 2019: "Het verhaal over het ontstaan van De Zilverreiger is bijzonder. In 1937 organiseerde de heemkring een tentoonstelling in de Broederschool over de vlechnijverheid in onze regio. Deze dreigde door de opkomst van heel wat nieuwe technieken immers te verdwijnen. De expo lokte een massa volk en de organisatoren konden een schat aan informatie en materiaal verzamelen. Maar de locatie om alles mooi uit te stallen, ontbrak. Iets later brak WOII uit, en alles viel stil. Pas decennia later, eind jaren '60, besloot de toenmalige toeristische dienst VVV Klein-Brabant weer werk te maken van dat streekmuseum. Men besloot hiervoor het prachtige oude schoolgebouw in deelgemeente Weert te gebruiken. In 1969 werd daar streekmuseum De Zilverreiger geopend, met als doel het verhaal van onze lokale ambachten te blijven vertellen."

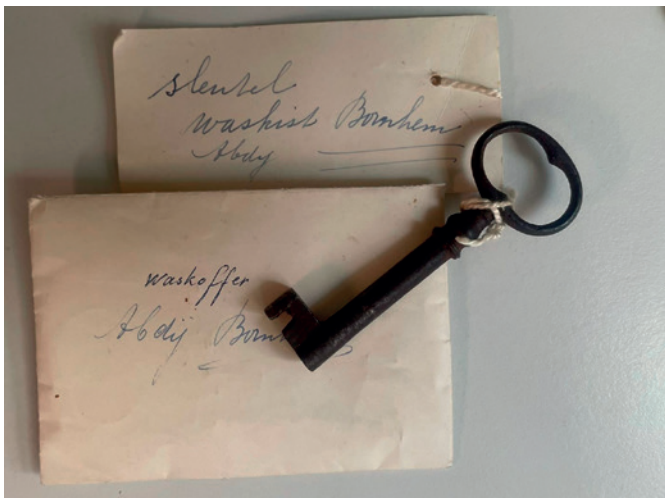
Bronnen:

- Archief Vereniging voor Heemkunde Klein-Brabant
- Verslagboek vergaderingen van het heemkundig museum
- HLN, artikel op 9 mei 2019
- GVA, artikel 30 mei 1938 en 26 augustus 1937
- Archief Broederschool Bornem

Connecties in kloostercollecties: Bornem – Mariënloof te Colen Kerniel

Pieter Serwir

Bij het opruimen van de abdij-sacristie stuitte pastoor Steven op een merkwaardige briefomslag gericht aan de Moeder Priorin van het Klooster Mariënloof te Colen. Ingesloten bevatte ze een tweede enveloppe getiteld "Waskoffer Abdij Bornhem". Dit intrigerende kleinood is tekenend voor de nauwe band tussen de twee gemeenschappen. Maar hoe zat deze band juist in elkaar? En waarvoor diende dit sleuteltje?

*Sleutel van de waskoffer gevonden in de sacristie van de abdij van Bornem
(© De Abdij van Bornem)*

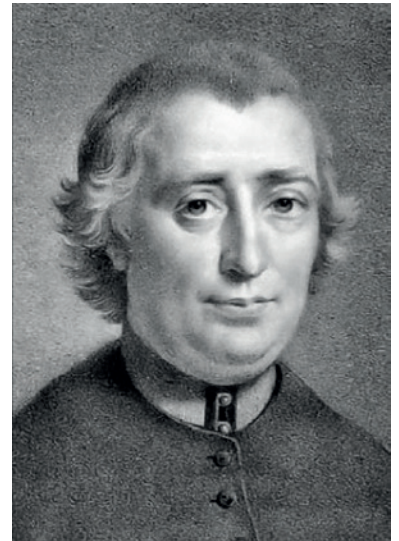
Het verhaal van het klooster van Colen (Kerniel, Borgloon) vertoont veel gelijkenissen met dat van de abdij van Bornem. Net als Bornem wordt ze in haar vroegste periode gesticht op initiatief van lokale adel om vervolgens begiftigd te worden met een bijzondere relik. Net als Bornem betrekken regulieren van Augustinus de gebouwen; respectievelijk de kruisherenorde en de dominicanenorde. En net als Bornem vervelt het klooster na de Franse revolutie in een cisterciënzerklooster, en wordt het pionier voor de wederopstanding van kloosters in deze periode. Het is vooral in dit laatste hoofdstuk dat de verhaallijnen van beide gemeenschappen kruisen.

De wedergeboorte van Colen

Voor haar wederopstanding kent Colen een gedreven heiland in Zuster Maximilienne Guillaume. Ze was de laatste overgebleven cisterciënzerin van de abdij van Woutersbrakel in Brabant. Een abdij waar ze in 1791 intrad, maar die net zoals zovele andere kloosters in 1796 noodgedwongen de deuren moest sluiten omwille van Frans revolutionair geweld. In haar zoektocht naar een zinvol gemeenschapsleven sloot ze zich in 1815, na een periode van ballingschap, aan bij de cisterciënzerinnen van Soleilmont. Deze zusters verenigden zich met het doel

hun abdij met wortels vroeg in de 13de eeuw te doen herleven. Een vereniging die slechts werd mogelijk gemaakt door de oprichting van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Immers, de stichting van dit nieuwe koninkrijk zorgde voor de eerste (juridische) stappen die een kloosterheropleving mogelijk zou maken.

Op aangeven van een andere vervreemde monnik, Pater Jérôme Minsart, de laatste overgebleven cisterciënzer van de abdij van Boneffe (Namen), deed zich voor de zusters in 1822 een opportuniteit voor. Via een familiale connectie kon Minsart het voormalige kruisherenklooster "Mariënloof" te Colen aankopen. De zusters lieten deze kans aan zich voorbijgaan om voluit de kaart te trekken van de latere herstichting van Soleilmont op haar oorspronkelijke plek. Tenminste, alle zusters minus Zuster Guillaume. Zij waagt zich samen met Minsart aan een sprong in het diepe.¹

Jerome Minsart (1769-1837), laatste monnik van de abdij van Boneffe (uit www.zisterzienserlexicon.de)

Ze start in het oude kruisherenklooster een schoolje voor arme kinderen, waar zich al snel kandidaat-kloosterlingen komen aanbieden. Toch heeft de werking officieel geen kloosterkarakter. Reguliere geestelijken zijn nog bij wet verboden tot 1831. De nieuwe Belgische grondwet brengt hier verandering in en op 7 september 1831 ontvangen de eerste zes zusters het ordekleed van Cîteaux. Minsart blijft ondertussen de werking ondersteunen als geestelijk raadsman. Door zijn overlijden in 1837, moet Z. Guillaume op zoek naar een nieuwe beschermheer. En die vindt ze ... in Bornem.²

De abdij van Bornem als nieuwe beschermheer

Zonder uitgebreid in te gaan op het herleven van de Sint-Bernardus-aan-de-Schelde-Abdij te Bornem, kunnen we stellen dat in dezelfde periode een nieuwe generatie cisterciënzermonniken wordt opgeleid op initiatief van oud-monniken van de abdij van Hemiksem. En dat enkele van deze nieuw opgeleide monniken zich in 1833 vestigen in het oude dominicanenklooster te Bornem. Onder leiding van superior en later abt Robertus van Ommeren groeit Bornem uit tot een voorbeeld voor de reorganisatie en herstichting van kloosters in het jonge België.³

Dynamisch 3D-model van het klooster Mariënlof te Colen, te raadplegen via www.colen1438.be

Na het overlijden van Minsart neemt van Ommeren het klooster van Colen graag in bescherming. Hij gaat daarbij niet over één nacht ijs. Verscheidene malen stuurt hij afgezanten naar Colen om zich te verzekeren dat de observantie van Cîteaux er strikt wordt nageleefd. Eens overtuigd valt "Mariënloof" onder de bescherming van het cisterciënzerklooster van Bornem.⁴ Maar wat houdt dit protectoraat juist in?

Om een theoretisch antwoord te geven op deze vraag kunnen we teruggrijpen naar één van de stichtende cisterciënzer teksten. Het 'Carta Caritatis', ofwel 'Handvest der liefde' dateert van de 12de eeuw en is in grote mate toegeschreven aan de cisterciënzerstichter Stephanus Harding. Aangevuld met canonieke teksten zoals statuten van de (generale) kapittels biedt het ons een inzicht in hoe cisterciënzerkloosters en -abdijen zich in regel tot elkaar moeten verhouden.

De beschermende abdijs diende als een soort moederhuis en bood spirituele en soms ook materiële ondersteuning aan. Het leidende principe tussen abdijen onderling was dat van een gelijkwaardige familiale band. Dit komt voort uit het karakter van de orde als kerkelijke hervormingsbeweging in de 12de eeuw. Hierbij zetten de vroege cisterciënzers zich af tegen de sterk hiërarchische en monetair van elkaar afhankelijke kloosters van Cluny. De relatie tussen cisterciënzerkloosters is daarom gekenmerkt door een zekere graad van autonomie, zolang door onderlinge controle de orderegels naar behoren worden nageleefd.⁵

In de praktijk?

Voor de studie van de relaties tussen de historische voorganger van Bornem als cisterciënzerabdijs (Sint-Bernardus-aan-de-Schelde te Hemiksem) en andere abdijen, biedt het Monasticon Belge een rijkelijk gestoffeerd uitgangspunt, maar voor 19de-eeuwse relaties ontbreekt een dergelijk werk nog.

De manier waarop de relatie van Bornem en Colen zich in de praktijk veruitwendigde, is daarom slechts beperkt gekend en biedt interessante perspectieven voor verder historisch onderzoek. Het is geweten dat Van Ommeren koorboeken, die vanuit opgeheven vrouwenabdijen in Bornem terecht kwamen, liet overbrengen naar Colen. Maar ook andere boeken en schilderijen vonden onder zijn toezicht de weg naar "Mariënloof". Van Ommeren wordt in het kapittelboek van het klooster zelfs aangehaald als tweede stichter. Dit doet vermoeden dat de materiële ondersteuning vanuit Bornem redelijk verregaand was.

Zo hingen er in het klooster van Colen bozzetto's aan de muren, voorstudies gemaakt uit gips, die ontwerpen zijn voor het houtsnijwerk van het koorgestoelte van Bornem. Deze zijn op bestelling van abt van Ommeren gemaakt en hebben op zichzelf redelijk wat artistieke waarde door de knappe vervaardiging.

*Bozzetto's van het koorgestoelte vervaardigd door atelier Jansens uit Sint-Truiden
(© De Abdijs van Bornem)*

Ze verbeelden belangrijke momenten in het leven van Sint-Bernardus en zijn net als het koorgestoelte vervaardigd door Atelier Jansens.⁶ Zijn handtekening en de datering 1891 vinden we ook terug op de achterkant. Ten gevolge van de restauratie en herbestemming van het klooster te Colen zijn ze recent, na een omweg via de abdij van Westmalle, overgebracht naar de abdij van Bornem.

Het is ook geen toeval dat wanneer in 2014-2015 een uitgebreid onderzoek wordt gedaan naar het belangrijkste kunstvoorwerp van Mariënloof de naam van een andere Bornemse abt opduikt. Het gaat om de Sint-Odiliaschrijn van 1292, een kunstobject opgenomen op de Vlaamse topstukkenlijst. Bij het openbreken vinden de onderzoekers een handgeschreven inventaris van de inhoud, gedateerd: 9 augustus 1914 en ondertekend door Amadeus de Bie, op dat moment gewezen abt van Bornem en abt-generaal van de Orde. Vermoedelijk maakt de Bie deze inventaris op de vooravond van Wereldoorlog I met de bedoeling de herkomst bij een eventuele kunstroof te kunnen bepalen. Het getuigt van kennis en zorg voor de collectie van het klooster.⁷

De voornaamste bijdrage vanuit Bornem is waarschijnlijk de fysieke aanwezigheid van Bornemse monniken als rector van het klooster. In 1843 neemt de 27-jarige Petrus Vermeulen, monnik in de abdij van Bornem, zijn intrek in het pas gebouwde rectoraat. De invulling van zijn functie dient, hoewel er heel wat scholende activiteit plaatsvond, vooral te worden begrepen als spiritueel begeleider, een geestelijke die de orde bijstaat in het naleven van de orderegels en fungeert als raadsman voor de zusters. Pater Vermeulen blijft er tot zijn dood in 1877. Daaropvolgend nemen verscheidene Bornemse monniken de functie waar. Slechts driemaal wordt ze ingevuld door een geestelijke van een andere, meer

nabijgelegen abdij. Onder de rectoren bevinden zich ook toekomstige abten, zowel Robertus Peeters (1948-1955) als Gerardus Wassenberg (1955-1965 en 1987-1993) zijn er rector. Wassenberg kiest er zelfs voor om na zijn abbatiaat terug te keren om er te sterven. Ook hier is verder onderzoek nodig naar de precieze invulling van de functie. Uit het Necrologium van de abdij van Bornem blijkt ook dat er nog andere paters, die niet de rol van rector opnamen, op het einde van hun leven naar Colen trekken.⁸

De inhoud van de koffer

Maar wat nu met de kist of waskoffer? Afgaande op het bericht en de sleutel gaat het hier niet om een kist met vuile was van de paters. De abdij van Bornem beschikte zelf over een wasplaats en een normale vuile was werd niet het halve land doorgestuurd. In de kist bevond zich de “kerk”-was van de abdij van Bornem. Deze omvatte een verzameling van religieus textiel, waaronder altaardwalen, corporalen en purificatoren, die een centrale rol speelden in de liturgische praktijken van de abdij. De bijzondere waarde van deze textielstukken ligt in hun directe verbinding met de sacramentele rituelen van de eucharistie, waardoor ze een diep religieuze en symbolische betekenis dragen.

Het proces van het wassen van dit liturgische textiel was een taak van spirituele en meditatieve betekenis voor de zusters. Deze activiteit werd uitgevoerd met uiterste zorg en precisie, waarbij elke handeling doordrongen was van gebed en contemplatie. Door dit textiel te wassen konden de nonnen hun devotie en toewijding aan hun religieuze plichten uitdrukken.⁹

Het toevertrouwen van dergelijke verantwoordelijkheden aan een zustersgemeenschap kan dus worden geïnterpreteerd als een voorrecht. Maar het laat ook zien dat er een wederkerige relatie en dienstverlening tussen de twee kloosters bestond. De waskist is slechts één tastbare manifestatie van deze fascinerende relatie, maar wel een die tot de verbeelding spreekt. Naast deze intrigerende connectie liggen er nog veel sporen open voor verder onderzoek. Met de terugkeer van het modern-archief naar De Abdij van Bornem in 2025, evenals een deeltje van de bibliotheek en enkele objecten van Colen, biedt dit perspectieven voor verder onderzoek om deze relatie verder en beter in kaart te brengen.

De reliëfschrijn van Odilia, tijdens een tentoonstelling in het MAS te Antwerpen 2023 (Wikipedia CC)

Eindnoten

- ¹ MARCUS, A. F., 'Klooster Mariënlof Kolen-Kerniel', in: *De Tijdspiegel* 27, (1972), p. 15-20
- ² MARCUS, A. F., 'Klooster Mariënlof Kolen-Kerniel', in: *De Tijdspiegel* 27, (1972), p. 22
- ³ CROKET, B., VAN KERCKHOVEN, G. & WINCKELMANS, J., *Hemels-400 kaar klooster en abdij te Bornem*, (VHKB), Bornem 2020, p. 74-75
- ⁴ 'Het klooster Mariënloof te Kolen-Kerniel', in *Vlaanderen Kunsttijdschrift* 22, (1973), p. 20-22
- ⁵ HOSTE, A., NUYTTENS, M. & VAN BOCKSTAELE, G., *De glans van Cîteaux in de Nederlanden*, (Stichting Kunstboek), Brugge 1997, p. 52
- ⁶ VAN FRAEYENHOVEN, N., 'Sint-Bernarduskerk te Bornem', in: *Binnenkijken in de kerken van Klein-Brabant Vroeger en Nu*, (VHKB), Bornem 2017, p. 297
- ⁷ REYNIEERS, J., 'Een verborgen parel in Haspengouw. Het 13de-eeuwse reliëfschrijn van Sint-Odilla', in: *Limburg-Het Oude Land van Loon* 92, (2013), p. 165
- ⁸ CROKET, B., VAN KERCKHOVEN, G. & WINCKELMANS, J., *Hemels-400 kaar klooster en abdij te Bornem*, (VHKB), Bornem 2020, p. 246-249
- ⁹ VAN DYCK, A., *Kerkelijk textiel in Vlaanderen en Brussel in de 19de en 20de eeuw*, (CRKC), 2009

Baden kan uw gezondheid schaden

Linda Caluwaerts

Op 30 maart 1906 publiceerde het Belgisch Staatsblad een wet waardoor de toenmalige Vesting Antwerpen uitgebreid zou worden met een tweede verdigingslinie, bestaande uit elf forten en twaalf schansen, in een straal van ongeveer twintig kilometer rond de stad.¹ Maar liefst drie forten – Breendonk, Liezele en Bornem – en twee schansen – Letterheide en Puurs – zouden het landschap in Klein-Brabant voorgoed veranderen. Maar dit had ook enkele negatieve gevolgen.

Na het verschijnen van deze wet volgde vrij snel de onteigening van vele hectaren aan gronden in Klein-Brabant. Naast de “kostbare” landbouwgrond die hierdoor verloren ging, kwamen in Bornem twee boerderijen onder de sloophamer terecht. De eigenaars dienden de gebouwen zelf af te breken en de funderingen uit de grond te halen. Waterputten en grachten moesten eveneens gedempt worden.² Later volgde nog de wet op de krijgsmogelijkheden, met strikte regels wat betreft de bebouwing rond de forten. Binnen een straal van 585 meter rond een fort verbood men om stenen gebouwen op te trekken. Enkel houten structuren waren toegelaten, omdat deze bij oorlogsdreiging gemakkelijk af te breken of plat te branden waren. In Liezele werden bij uitzondering bepaalde gronden van deze beperkingen ontheven.³

Maar de gracht rond de forten bood natuurlijk ook enkele voordelen voor de omwonenden. Een duik in het water zorgde voor de nodige verfrissing op een warme zomerdag. En in de eerste decennia van de twintigste eeuw vond daar, bij gebrek aan een badkamer, af en toe de wekelijkse wasbeurt plaats. De krijgsoverheid, zich bewust van de gevaren, verbood iedereen ten stelligste in het water te gaan. Dat verbod werd echter al te vaak genegeerd. Zo deed er zich reeds op 4 juni 1908 een spijtig ongeval voor, toen Louis De Clercq tijdens een zwempartijtje in de gracht rond het Fort van Breendonk verdronk.

Arthur Van der Linden (fotoarchief VHKB/Erna Rochtus)

Enkele weken voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog viel er ook in Liezele een slachtoffer te betreuren. Lokale zowel als nationale kranten vermeldten dit nieuwsfeit. Op de voorpagina van het *Nieuwsblad van 't Kanton Puurs* van 28 juni 1914 verscheen in de rubriek *Nieuwstijdingen uit Liezele* een uitgebreid artikel over dit gebeuren. De *Gazet van Antwerpen* en *Het Nieuws van den Dag* hadden hierover op 24 juni al een korter artikel gepubliceerd, dat ongeveer dezelfde informatie bevatte.

Zaterdag 20 juni 1914

In het gezelschap van zijn jongere broertje trok de achttienjarige Arthur Van der Linden in de vooravond richting Fort van Liezele met als doel een bad te nemen in het water van de gracht.⁴ Daar aangekomen, begaven beide jongens zich onmiddellijk naar de oever en kleedden zich uit. Plotseling schoof Arthur van de steile helling van de wal het water in. De jongeman kon echter niet zwemmen. Ondanks de inspanningen die zijn broertje leverde om hem trachten te redden, verdween hij onder het wateroppervlak en kwam niet meer boven. Voorbijgangers, die op het hulpgeroep van beide broers waren afgekomen, konden ook geen hulp meer bieden. Pas om 22 uur werd het lichaam van Arthur opgevist en naar de ouderlijke woning aan de Overheide overgebracht.

Arthur was dan wel het eerste, maar spijtig genoeg niet het laatste slachtoffer in Liezele. Na hem zouden nog meerdere personen in het water rond het fort door verdrinking om het leven komen.

Maandag 2 juni 1932

De zestienjarige Jaak Scheers, zoon van metser Leonard Scheers en woonachtig op de Kalfortbaan (nu Guido Gezellelaan) te Puurs, ging omstreeks 20 uur nog even afkoeling zoeken in de gracht rond het Fort van Liezele. Samen met een vriend probeerde hij al zwemmend de overkant te bereiken, maar raakte plotseling in de problemen en kon niet meer verder. Hij riep om hulp, kwam nog eenmaal boven water en verdween vervolgens in de diepte. Enkele jongeren stonden aan de oever hulpeloos toe te kijken hoe hun vriend verdronk. Niet lang daarna, het nieuws had zich blijkbaar snel verspreid, verzamelde zich een grote menigte bij de onheilsplek.

Enkele Puursenaars, waaronder Robert De Clercq en Anna Mertens, zochten actief mee naar de drenkeling. Pas twee uur later werd zijn levenloze lichaam teruggevonden. Alvorens het stoffelijk overschot van de tiener naar het ouderlijk huis over te brengen, voerde men het eerst naar het Gasthuis van Puurs.

Jacques Scheers (fotoarchief familie Scheers)

Bibliografie:

GILS, R., *Fort Liezele van de Vesting Antwerpen. België onder de wapens 14*, (De Krijger), Erpe 2006.

GILS, R., *Antwerpse forten 1914*, (Lannoo), Tielt 2014.

WINCKELMANS, J., *Vergeten oorlogsgebied! Leven en overleven in Klein-Brabant tijdens de Eerste Wereldoorlog*, (Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant), Bornem 2018

Nieuwsblad van 't Kanton Puers, 55ste jg., nr. 26, d.d. 28/06/1914

Nieuwsblad van 't Kanton Puers, 73ste jg., nr. 31, d.d. 31/07/1932

Gazet Van Antwerpen, 24ste jg., nr. 147, d.d. 24/06/1914

Het Nieuws van den dag, 30ste jg., nr. 149, d.d. 24/06/1914

www.Fortengordels.be

Eindnoten

¹ Omwille van allerlei strategische overwegingen werd door andere mogendheden beslist dat België na zijn onafhankelijkheid een neutraal land moest worden. Binnen dat onafhankelijk land was er een versterkte plaats nodig, een Nationaal Reduit, waar de koning, ministers en het leger bij de inval van een vreemde mogendheid zich konden terugtrekken, zich verschanzen en hulp afwachten van het buitenland. In 1850 koos men voor Antwerpen als Nationaal Reduit. Tussen 1859 en 1865 bouwde men de forten I tot VIII op ongeveer zes kilometer van het stadscentrum. Kort daarna vervulde Fort Merksem en een reeks forten op de linker Scheldeoever de eerste cirkel of de binnengordel. Onder andere door het alomtegenwoordigere geschut, bleek deze ene gordel onvoldoende bescherming te bieden. Bijgevolg besloot de overheid in 1906 een tweede gordel van forten, de buitengordel of hoofdweerstandstelling te bouwen.

² WINCKELMANS J., *Vergeten oorlogsgebied! Leven en overleven in Klein-Brabant tijdens de Eerste Wereldoorlog*, (VHKB), Bornem, 2014, p. 31.

³ GILS R., *Fort Liezele van de Vesting Antwerpen. België onder de wapens 14*, (De Krijger), Erpe, 2006, p. 10.

⁴ In alle krantenartikelen wordt vermeld dat Arthur negentien jaar oud was en kort daarna zijn legerdienst zou aanvatten. Volgens het bidprentje was hij echter achttien jaar.

Aspergetijd

Louis Callaert

Mei - juni, het is weer aspergetijd. Maar zien we nog mannen en vrouwen asperges steken, jongens en meisjes putten vullen en grootmoeders en grootvaders bussels binden? Die tijd is voorbij. Bodemmoetheit, de ziekte fusariose en het ministerie van financiën die witte asperges aanzag als zwart inkomen. Wat het in feite gedeeltelijk ook was, een tijdelijke bijverdiensite voor landbouwers en ook voor middenstanders en arbeiders die een perceel asperges hadden.

De gestoken asperges werden opgehaald door handelaars en verhandeld op de veiling te Mechelen of de groentemarkt te Brussel. Bekende ophalers waren Andries uit Liezele en Kerremans uit Kalfort.

Asperges werden gestoken van april, afhankelijk van het weer, tot traditioneel 24 juni, de naamdag van Sint-Jan. Ze gedijen best op lichte, vroeg-warme zandgronden en wel gevoed met aal. Tuinbouwer Cools had ook geforceerde asperges. Met een met kolen gestookte ketel en buizen met water verwarmde hij een paar bermen. Daardoor kon hij reeds vroeg oogsten.

Bloemenkwekers Vercruysse in Puurs en Meersmans in Kalfort teelden de variatie Asparagus als sierplant voor bloementuinen. En voor de hoogmis ging de pastoor op en neer in de middenbeuk van de kerk en besprenkelde hij de aanwezigen terwijl de zangers zongen: 'Asperges me' (Besprenkel mij). Er ontstond wellicht in 1993 onder impuls van Louis Callaert, schepen Beuckelaers en gemeenteverantwoordelijke Michel Segers het initiatief "Aspuursge". Daaruit groeide een "Aspergeridderorde" die een eerste bundel aanbiedt aan de gouverneur van de provincie, thans verdergezet met "Aspergefestival". Er werd in Coolhem een paviljoen gebouwd dat dit jaar werd vernieuwd met een moderner gebouw en onder de naam "Aspergepunt" ingehuldigd.

Kalfortse asperges hadden een naam. Dankzij Jan-Baptist Vertongen (Tist Parijs) verkocht men in Frankrijk Asperges de Calfort (uitspreken Kalfôr). En bij het huwelijk van prinses Elisabeth van Engeland met prins Philip werden Kalfortse asperges gegeten, besteld bij handelaar Kerremans aan de Schipstraat.

De glorieperiode inspireerde me tot een tekst waarop Frans Dehoux een mooi lied componeerde, het Aspergelied:

Prinsesje asperge door ieder geroemd
ook spergel en wortelspruit wel eens genoemd
gij parel der groenten wiens faam is gekend
betoov'rende fee die Lucullus* verwent.

Uw golvende bermen als zeeën van zand
zij tekenen lief het Kleinbrabantse land
uw ragfijne lover met Frankische wis**
wordt knett'rend verbrand als de winter daar is.

En als met Sint-Jan dan "de steek" is gedaan
de boer met de laatste naar huis is gegaan
dan worden de bussels met bloemen versierd
en 't eind van de oogst met veel vreugde gevierd.

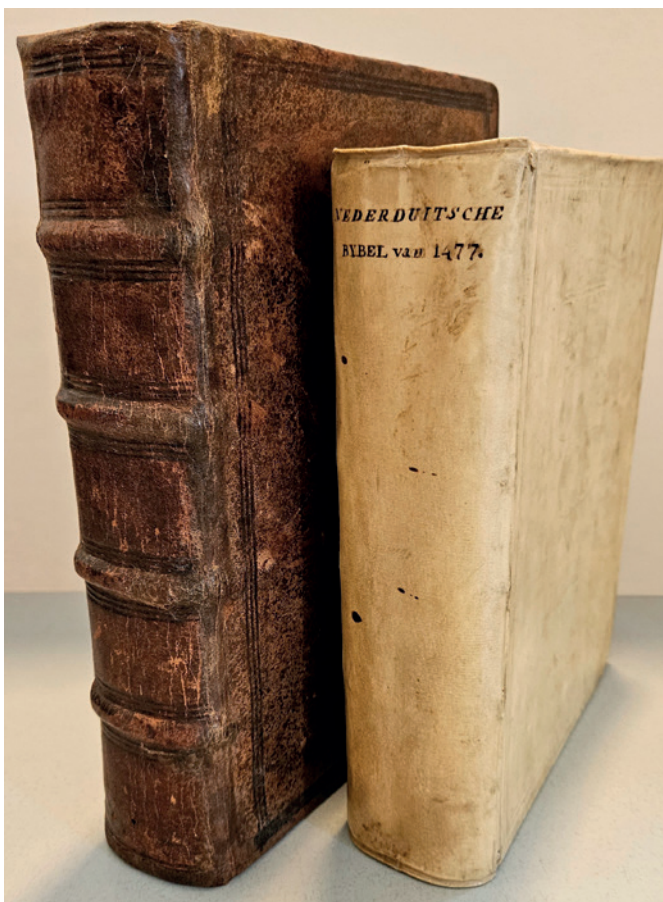
* Lucullus was een Romeinse legerleider die gekend was voor zijn lust naar asperges.

** Een landbouwwis is een busseltje stro op een stok gebonden die aan een perceel in de grond werd gestoken als waarschuwing: "Dit perceel niet betreden". Een landbouwer van Liezele-Wolf plaatste de wis nog omstreeks 1950. Het was een gebruik van Frankische oorsprong van 1.500 jaar geleden.

De Delftse Bijbel, het oudste Nederlandstalige gedrukte boek (1477): dé schat van de abdijbibliotheek

Raf Vinck

De abdijbibliotheek van Bornem bezit een exemplaar van het eerste met losse letters gedrukte Nederlandstalige boek: de “Nederduytsche Bijbel” uit 1477, ook de “Delftse Bijbel” genoemd omdat hij in Delft gedrukt werd, slechts 22 jaar na de uitvinding van de boekdrukkunst. Volgens het colofon op de laatste pagina van het eerste deel werd hij gemaakt door “Jacob Jacobs Soen en Mauritius Yemands Zoen van Middelborch, ter eeren Gods ende tot stichtheit ende leringhe der kersten gheloovighen menschen.”

De twee delen van de Delftse Bijbel (© De Abdij van Bornem)

Uit de vermelding op het eerste schutblad van deel 1 blijkt dat het een geschenk was uit 1907 van graaf Ferdinand de Marnix de Sainte-Aldegonde, burgemeester van Bornem. Hoe het bij hem terecht kwam, is niet zo duidelijk, maar er zijn nog wel aanduidingen van vroegere herkomst. Een 19de-eeuwse inscriptie op de versozijde van dit eerste schutblad van deel 1 vermeldt dat dit exemplaar in 1744 gekocht is op de veiling van Le Long. Daarvoor zou het boek volgens een inscriptie op de achterkant van folio 319 toebehoord hebben aan Maarten Jacobs: “Deesen bijbel hoort toe Maerten Jacopszoon van Wijck op Zee”. En daarvoor zou het, althans volgens de vroeg 16de-eeuwse inscriptie op folio 280

van deel 1, eigendom geweest zijn van de dochter van Marret Toenij: “dijt boeck hoert toe marret toenij dochter, diet vijnt die brenckt het weder, om gods wil off men sal hem ruijllen”. Het was dus ooit eigendom van een vrouw die aan een eventuele vinder vraagt om het om Gods wil terug te brengen of te ruilen.

Het boek is samengesteld uit aparte katernen. Wellicht bezat de dochter van Marret Toenij (aanvankelijk?) maar één katern, vandaar haar vermelding midden in dit samengestelde boek. Er is trouwens nog heel wat anders bijgeschreven of op een of andere manier aangeduid. Het exemplaar in Bornem heeft dus niet alleen maar in een kast gestaan... Het is een van de beste voorbeelden van het gebruik van de Bijbel als leidraad voor het leven. Er zijn in de marge aantekeningen aangebracht die laten zien dat de bezitter ervan in de tekst raad heeft gezocht of er lessen heeft willen uittrekken die hem of haar in het dagelijkse bestaan van dienst konden zijn.

Zo markeerde een toenmalige gebruiker op folio 27-recto van het tweede deel met een klavertje de volgende zin: “Want ghi en doet gheen oordeel des menschen mer des heren” [Want gij zult niet oordelen over de mensen maar de Heer]. En op folio 109-verso bij de onderstreepte zin: “Een verblidende moet maect een groeyende outhet: mer die drouige gheest verdroget die beenren” [Een blij gemoed maakt een groeiende ouderdom, maar een droevige geest verdroogt de botten].

Maar er staan ook klavertjes bij minder fraaie tekstfragmenten, bijvoorbeeld op folio 105-verso: “Een sot wijf ende calachtich: ende vol ondiegheden ende niet mit allen wetende” [Een zotte en praatzuchtige vrouw en vol onzedigheid en zonder verstand]. Of op folio 106-verso: “Een schoen wijf ende sot: is als een gulden rinc in eenre soghen nose” [Een mooie maar zotte vrouw is als een gouden ring in de neus van een zeug]. En op fol. 112-verso: “Want een licht wijf is een diepe graft: ende een vreemt wijf een nauwe putte [...]” [Want een lichtzinnige vrouw is een diep graf en een vreemde vrouw een nauwe put].

Al deze aantekeningen zijn hoofdzakelijk te vinden in de Bijbelboeken Spreuken, Prediker, Hooglied en Wijsheid. In het Hooglied worden tevens zaken behandeld met betrekking tot de liefde en het huwelijk.

Dit boek verschilt echter wel van de Bijbel zoals we die vandaag kennen. De Delftse Bijbel bevat – om papier te sparen? – enkel het Oude Testament en dan nog zonder de Psalmen, want de verhalen van Jezus en de Psalmen werden als “voldoende gekend” beschouwd.

De Delftse Bijbel is gebaseerd op de Vlaamse “Historiebijbel” uit 1360 uit het klooster van Herne in het Pajottenland. Die was een op de Vulgaat gebaseerde vertaling van de Latijnse Bijbel, vermoedelijk door de kartuizermonnik Petrus Naghel.

Het drukken van de Delftse Bijbel nam bijna anderhalf jaar in beslag want er moesten heel wat losse letters gesneden en in lood gegoten worden. Alhoewel ondertussen (1477) de "romein-letter" al gekend was, werd bij het drukken toch nog voor de gotische letter gekozen omdat die in 1360, ten tijde van de Vlaamse Historiebijbel dus, gebruikelijk was.

Zoals de meeste andere incunabelen of wiegedrukken (boeken, gedrukt in de eerste decennia na de uitvinding van de boekdrukkunst) vertoont het boek veel overeenkomsten met de middeleeuwse handschriften, bijvoorbeeld het ontbreken van een titel en titelpagina, het gebruik van afkortingen, samenvoegingen van letters, enzovoort.

Om plaats, papier en dus geld te sparen komen er ook weinig spaties of alinea's voor. De beginletters van de hoofdstukken zijn daarom in kleur gedrukt. Van het Latijnse woord "ruber" wat rood betekent, komt trouwens ons woord "rubriek" als aanduiding van een onderdeel van een tekst. Bij het drukken werd dan ook plaats opengelaten om deze beginletters en andere versieringen later met de hand te tekenen en in te kleuren.

De Delftse Bijbel is gedrukt op 250 exemplaren en nooit herdrukt. De gedrukte bladen werden verkocht als losse katernen of delen van het Oude Testament die de koper dan zelf "naar eigen godsvrucht en vermogen" kon samenstellen en laten inbinden. Dit had als gevolg dat niet alle exemplaren van de Delftse Bijbel even volledig zijn of identiek zijn samengesteld. Alhoewel het hier in de abdijbibliotheek om de originele druk gaat, is het daardoor toch een aparte samenstelling van de katernen in een band uit de 18de eeuw.

Deel 1 en deel 2 van het exemplaar dat de abdij bezit hoorden oorspronkelijk echter niet bij elkaar. De eigendomsverwijzingen van graaf Ferdinand de Marnix, Maarten Jacobs en Marelle Toenij, betreffen enkel het eerste deel. Volgens een studie aan de universiteit van Groningen bestaat er geen informatie over de herkomst van het tweede deel.

Maar dit doet natuurlijk niets af van het feit dat het een zeer waardevol bezit is. Om te beginnen blijven het, zowel voor deel 1 als deel 2, originele katernen uit 1477 die, zoals toen gebruikelijk was, later samengebonden werden. Verder zijn natuurlijk ook de Middelnederlandse verwijzingen naar de eigenaars en de aanduidingen van fragmenten historisch zeer interessant.

Momenteel zijn er nog 61 (deel-)exemplaren gekend, waarvan 23 in de Lage Landen: 3 in België (Koninklijke Bibliotheek Brussel, Universiteit Gent en de abdij in Bornem) en 20 in Nederland. Verder zijn er wereldwijd exemplaren gekend tot in Moskou, Zuid-Afrika en Australië. Daarnaast zijn er wellicht nog een aantal in privébezit. De Delftse Bijbel is een van de best bewaarde incunabelen uit de Nederlanden.

In 1977 kwam er een facsimile op de markt, een getrouwe heruitgave uit Amsterdam, 500 jaar na het origineel gedrukt, met een inleiding van Evert de Bruin. De abdijbibliotheek bezit hiervan ook een exemplaar. Meer informatie over deze bijbel is ook nog te vinden in het boek van Mart van Duijn uit 2017 "De Delftse Bijbel. Een sociale geschiedenis (1477-1550)", uitgegeven in Zutphen. Het is de neerslag van zijn doctoraat uit 2014 onder de titel "Gods woord. Gemeengoed".

(© De Abdij van Bornem)

De vroeg-Romeinse periode in de Rupelstreek en Klein-Brabant

Peter L.M. Hazen¹

Inleiding

De afgelopen jaren heeft een team van onderzoekers het project 'Potten, productie en prehistorische gemeenschappen. Een studie naar aardewerk uit de metaaltijden in de Rupelstreek en Klein-Brabant' uitgevoerd, gesubsidieerd door het agentschap Onroerend Erfgoed als syntheseproject archeologie.² Zoals de titel reeds aangeeft, was het belangrijkste doel de beschikbare aardewerkcomplexen uit de Rupelstreek en Klein-Brabant te inventariseren, te beschrijven en te analyseren. Daarnaast hebben we een overzicht gemaakt van de opgravingen in de streek en een aanvullende analyse gemaakt van de wijze waarop bewoners met hun afval omgingen. Al dit onderzoek richtte zich op de metaaltijden, dat wil zeggen de brons- en ijzertijd oftewel vanaf 2000 v.Chr. tot in de 1ste eeuw v.Chr., waarbij we ons vanwege het beschikbare materiaal vooral op de ijzertijd concentreerden. Het gebruik van handgevormd aardewerk loopt echter door tot in de vroeg-Romeinse tijd, waardoor we ook voor deze periode nieuwe inzichten kregen. Dit artikel gaat verder in op deze inzichten.³

De sites

Het onderzoeksgebied van het syntheseonderzoek bevindt zich in het zuidwesten van de provincie Antwerpen. De Rupel, behorend tot het Scheldebekken, stroomt van het zuidoosten richting noordwesten centraal door het gebied. Het is een rivier die geen bron aan de basis heeft, maar die wordt gevormd door de samenvloeiing van verschillende rivieren: de Dijle, de Nete en de Zenne. Het gebied ten westen van de Rupel – dat min of meer samenvalt met de regio Klein-Brabant – behoort tot de zandstreek. Een hoger gelegen zandrug situeert zich ter hoogte van de dorpskernen van Branst, Bornem, Hingene en Wintam. Zuidelijker is een lemige zandbodem aanwezig.

Tijdens het syntheseonderzoek zijn in totaal 34 sites met bewoning of begraving in de metaaltijden vastgesteld. Op acht vindplaatsen zijn ook sporen uit de vroeg-Romeinse periode opgetekend (fig. 1). Aanvullend onderzoek in het kader van het huidige artikel leverde nog vijf sites op, waarvan er eentje aansluit op

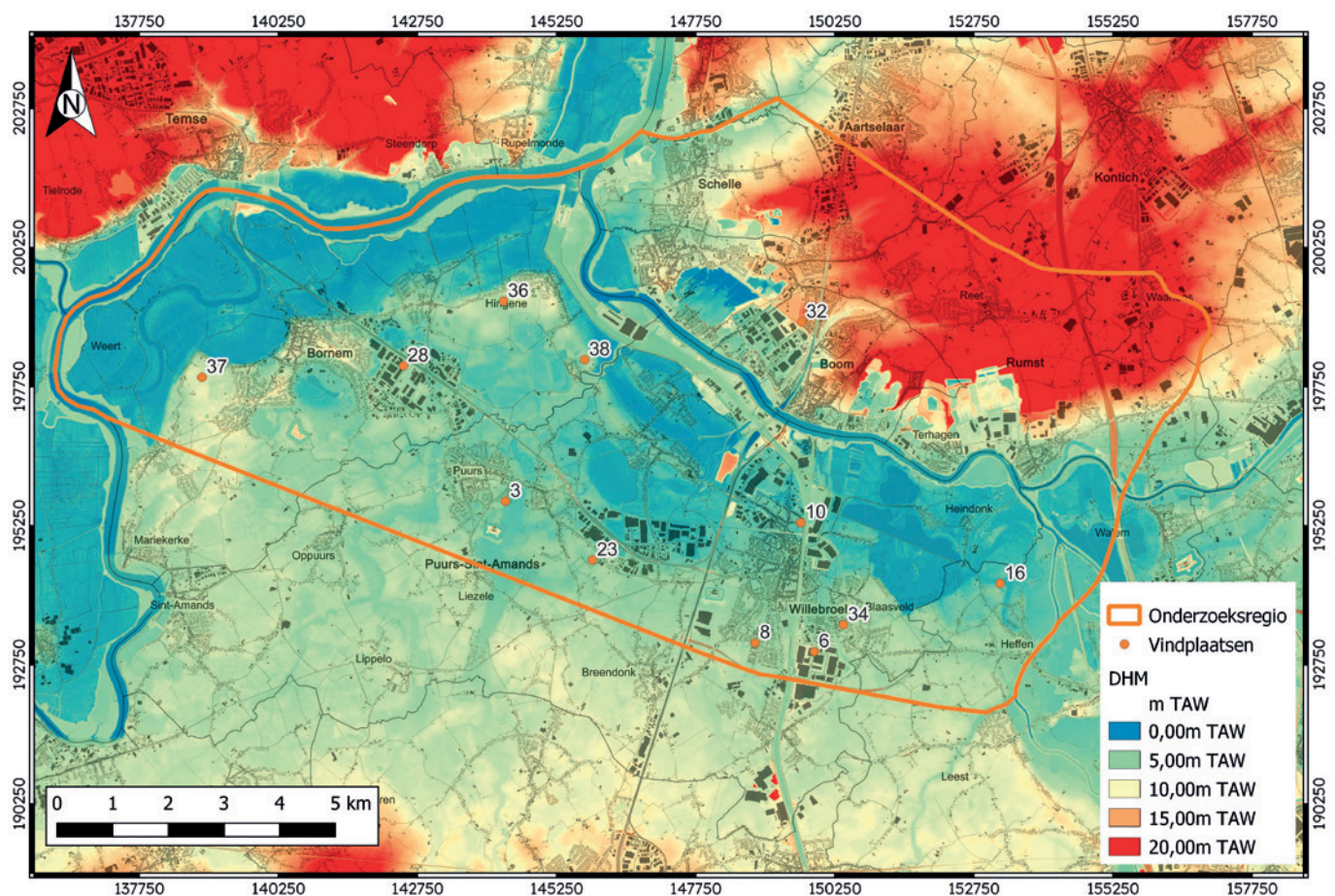

Fig. 1. Overzicht van vindplaatsen met een datering in de late ijzertijd en vroeg-Romeinse tijd in het studiegebied: 3: Puurs, Landschapspark (Van Kerkhoven & Hazen 2020); 6: Tisselt (Willebroek), De Hulst (Reyns et al. 2017); 8: Willebroek, Akkerlaan (Kooi 2021); 10: Willebroek, Kraagweg (Claesen et al. 2020); 16: Walem - Tisselt, TMVW werkput 6 (Krekelbergh et al. 2016); 23: Puurs, Lichterstraat (2 sites) (De Vries & Van Kerkhoven 2023; Claessens et al. 2020); 28: Bornem, Rijksweg (Pepermans & Van Rensbergen 2020); 32: Boom, Krekelenberg 2 (Jacobs & De Smaele 2007); N34: Willebroek, Bezelaervelden (Steenhoudt et al. 2021); N34: Hingene, Steenland; N37: Bornem, Luipegem; N38: Bornem, Eikevliet (allen Segers 1987-1988) (© BAAC Vlaanderen).

een andere opgraving. In dit artikel wordt naar de diverse sites verwezen door middel van een site-ID. Het gaat om hetzelfde site-ID als die in het syntheseonderzoek is gebruikt. Sites die niet waren opgenomen in het syntheseonderzoek, hebben een N voor het sitenummer gekregen.

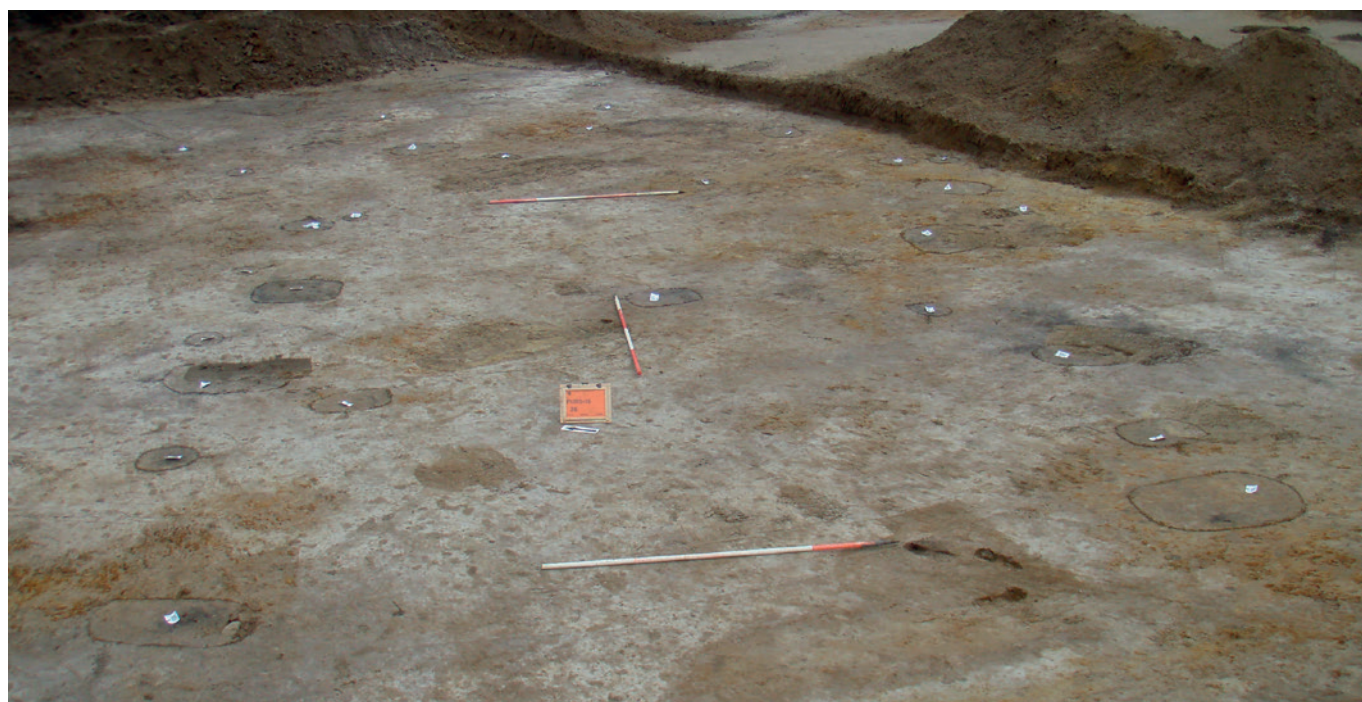
Het gaat vrijwel zonder uitzondering om nederzettingcontexten. Enkel op de site Tisselt (Willebroek)-De Hulst (ID6) zijn ook sporen van begraving gevonden. Van twee veldprospectiesites (ID N37 en N38) is de context niet te achterhalen. Bijzonder is de vondst van een muntschat, die in 1846 op het Steenland te Hingene werd gedaan (ID N36). Het gaat om 45 munten, die onder keizer Tiberius of kort na zijn dood aan de grond zou zijn toevertrouwd.

Hoewel het om een relatief klein aantal sites gaat, hebben we wel patronen waar kunnen nemen. De nederzettingen uit de vroeg-Romeinse periode zijn net als de voorgaande perioden gevestigd op de droge vruchtbare gronden. Al in 1988 signaleerde Geert Segers dat de bewoning uit deze periode zich voornamelijk op de flanken van stuifzand- en kouterruggen situeerde⁴ en de huidige inventarisatie bevestigt dit. Hierbij dient wel aangetekend te worden dat we de nederzettinglocaties niet altijd eenduidig kunnen vergelijken, aangezien de meeste geïnterpreteerde vindplaatsen uit de eerste helft van de late ijzertijd perifere zones betreffen, waar alleen spiekers en (water)kuilen aangetroffen zijn. De hoofdgebouwen zouden elders gelegen kunnen hebben, maar de gekende sites met grotere gebouwstructuren, zoals Puurs-Lichterstraat (ID23), geven hier geen aanwijzingen voor. Op deze site zien we een geleidelijke intensivering van bewoning op de flank van een dekzandrug, vanaf de late ijzertijd tot het einde van de vroeg-Romeinse periode. Interessant is dat bij deze opgraving het terrein volledig verlaten wordt aan het einde van laatstgenoemde periode. Pas in de tweede helft van de 2de eeuw n.Chr. zien we langs de zuidelijke rand van het onderzoeksterrein weer activiteit in de vorm van bewoning en een klein grafveld. In Puurs-Landschapspark (ID3) en Willebroek-Akkerlaan (ID8) is er vermoedelijk doorlopende bewoning vanaf de vroeg-Romeinse periode tot zeker het begin van de 3de eeuw.

De diverse opgravingen tonen ons dat binnen de nederzettingen diverse woonkernen aanwezig zijn, die bestaan uit een woonhuis, een waterput (vaak binnen een straal van 20 tot 25 m van het woonhuis) en één of meerdere bijgebouwen.⁵ Bij de geïnterpreteerde sites konden we overwegend één (groter) bijgebouw aan een woonkern toewijzen. De locatie van de waterputten varieert sterk, van enkele meters van het hoofdgebouw, tot wel meer dan 100 m, waarbij dan sprake is van een cluster aan watervoerende structuren.

Interessant is dat er ook sprake is van het voorkomen van een afwijkend type van hoofdgebouwen, met drie tot vier zware staanders in de lange wanden (fig. 2). Deze staanders zijn steeds rechtop in de paalkuil geplaatst. Vermoedelijk zijn de structuren voorzien van een zadeldak. Deze eenbeukige gebouwen zijn voor de site Puurs-Lichterstraat (ID23) al eens beschreven in Signa 106, maar de huidige inventarisatie laat zien dat ze ook elders zijn aangetroffen, zoals te Willebroek-Akkerlaan (ID8). In de rapportages wordt dit type vaak omschreven als een voorbeeld van De Clercq type IV en in de tweede helft van de 2de eeuw n.Chr. gedateerd, wanneer er geen daterend vondstmateriaal of 14C-dateringen beschikbaar zijn. Voor de hier onderzochte regio dienen we echter sterk rekening te houden met een vroeg-Romeinse datering. Op de site Puurs-Lichterstraat (ID23) zijn elf van dergelijke structuren in deze periode gedateerd, op basis van het aardewerk uit de sporen, bij zes plattegronden bevestigd door 14C-dateringen. De vroeg-Romeinse datering wordt verder ondersteund door zes dendrochronologisch gedateerde waterputten op de huisplaatsen, met een datering tussen 6 en 69 n.Chr. Te Puurs-Landschapspark (ID3) zijn twee eenbeukige structuren op basis van het aardewerk in de vroeg-Romeinse periode gedateerd.

Tegelijkertijd is duidelijk geworden dat het onderzoeksgebied zich in een overgangszone situeert. Zo zijn te Willebroek-Kraagweg (ID10) drie gebouwplattegronden van het type Alphen-Ekeren opgetekend. Daarnaast zien we dat al relatief vroeg in de 1ste eeuw n.Chr. een ontwikkeling waar te nemen is naar gebouwen van het kruisvormige type II van de Clercq, ook in de eenbeukige structuren. Deze Menapische invloed zien we plaatselijk ook bij het gebruik van enclos rondom de huisplaats, bijvoorbeeld te Puurs-Landschapspark (ID3).

Sporen van een gebouwenstructuur bij de opgraving Puurs-Landschapspark (© VEC)

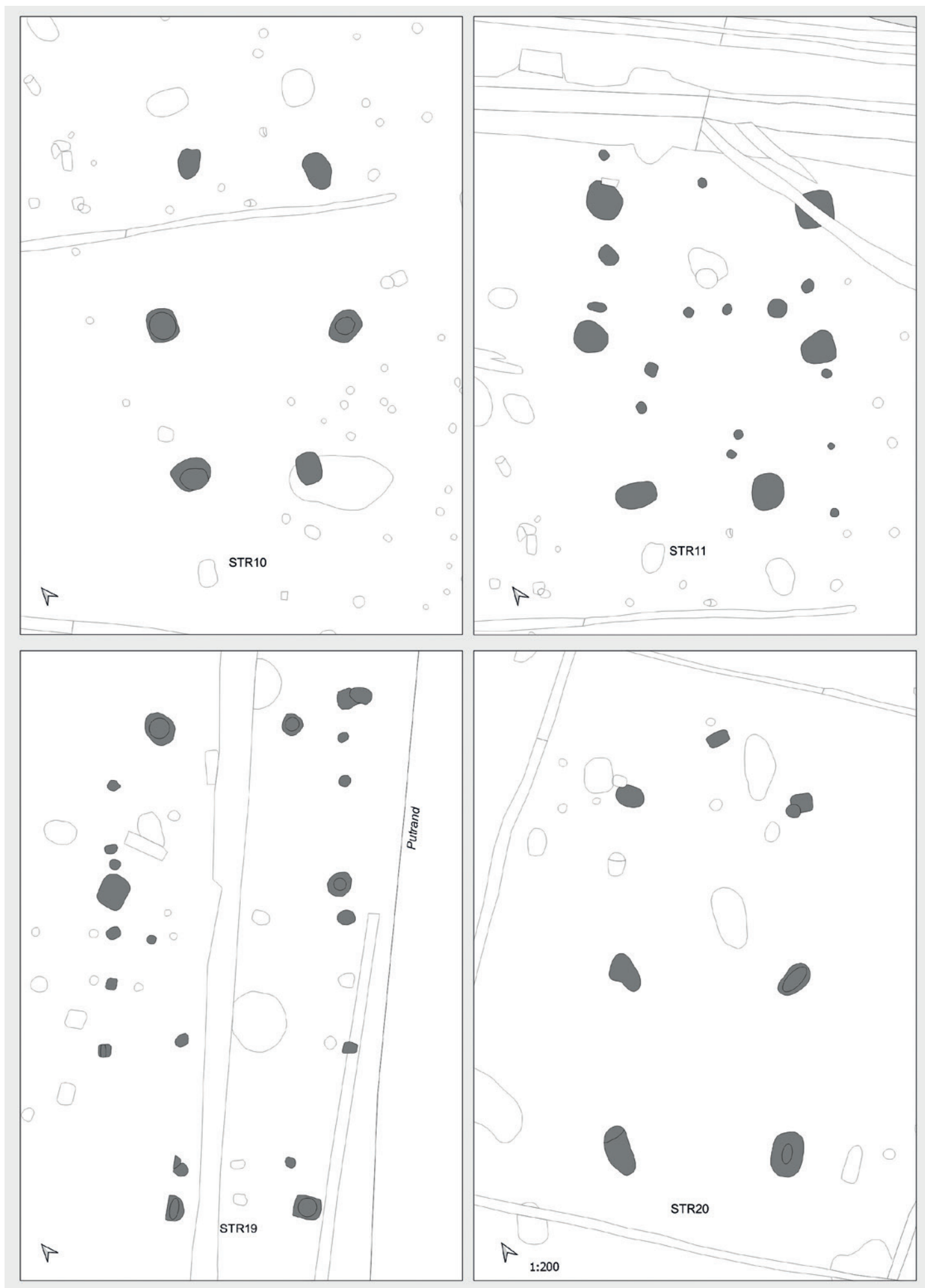

Fig. 2. Een selectie van eenbeukige gebouwen van de site Puurs, Lichterstraat (ID23) (© Vlaams Erfgoed Centrum).

Depositiepatronen

Binnen het syntheseonderzoek hebben we ook de depositiepatronen binnen de nederzettingen geanalyseerd. Voor alle periodes zijn er indirecte aanwijzingen voor de aanwezigheid van afval aan het loopoppervlak. Daarbij geldt dat het materiaal een gemengd karakter heeft. Ensembles bevatten zowel sterk gefragmenteerd, verweerd en secundair verbrand aardewerk, wat wijst op materiaal dat langere tijd op het loopoppervlak heeft gelegen. Maar dezelfde ensembles bevatten ook aardewerk dat niet verweerd is en dat we soms op oude breuken aan elkaar kunnen passen. Dit wijst erop dat materiaal maar korte tijd aan het oppervlak gelegen heeft. Bij het vullen van openliggende sporen werd dus gemengd materiaal verzameld: zowel aardewerk dat al een tijd rondzwierf op de nederzetting als materiaal dat vrij direct na breken gedeponeerd moet zijn.

Zoomen we in op de periode waarop dit artikel betrekking heeft, dan zien we dat het moeilijk is om voor de eerste helft van de late ijzertijd een goed beeld te krijgen van de depositiepatronen, omdat de meeste vindplaatsen zoals gezegd te kenmerken zijn als perifere zones. De voorbeelden van nederzettingen, zoals die te Puurs-Lichterstraat (ID23), laten qua depositiepatronen duidelijke overeenkomsten zien met de voorgaande periodes. Bij sites uit het begin van de late ijzertijd leveren de sporen van hoofdgebouwen nauwelijks materiaal op. De grootste vondstensembles zijn afkomstig uit kuilen en watervoerende structuren die in de buurt van de hoofdgebouwen liggen. De overgang van de late ijzertijd naar de vroeg-Romeinse tijd toont een duidelijk ander beeld. Meer materiaal komt op een gegeven moment terecht in paalsporen en ook vaker gaat dit om de sporen van hoofdgebouwen en niet alleen bijgebouwen. Deels kunnen we een verklaring vinden in een verandering in de huizenbouwtradities, waarbij huizen veel zwaarder uitgevoerd werden dan in de eeuwen daarvoor. Zeker wanneer deze structuren ook werden afgebroken en in de directe nabijheid herbouwd, is er meer ruimte voor vondsten om in het bodemarchief terecht te komen. Te Puurs-Lichterstraat (ID23) zien we dat waterputten dicht bij het hoofdgebouw nog steeds veel vondstmateriaal bevatten. Meer centraal gelegen waterputten bevatten veel minder materiaal.

Het aardewerk

De kern van het syntheseonderzoek betrof het aardewerk dat op de sites in het onderzoeksgebied is aangetroffen. Met de ensembles wilden we onder andere meer zicht krijgen op typologische ontwikkelingen. Het aantal goed gedateerde gesloten contexten bleek echter beperkt, zodat de typologie noodgedwongen gebaseerd is op een relatief geringe hoeveelheid geanalyseerd aardewerk uit geschikte ensembles uit een selectie van nederzettingen. Voor de late ijzertijd en vroeg-Romeinse tijd werden wel grote veranderingen in het aardewerkspectrum duidelijk, een patroon dat aansluit op de ontwikkelingen in de grotere regio. Voor het bestudeerde materiaal zien we grote overeenkomsten met de 'stijlgroep van Aalter'. Van den Broeke vermeldde in zijn proefschrift reeds dat het toepassen van aardewerktopologieën op zeer ruime regio's niet meer mogelijk is vanaf de late ijzertijd vanwege een toenemende 'regionalisering'.⁷ Dit betekent dat (kleine) regio's van elkaar te onderscheiden zijn op basis van stijlkenmerken. Het is in de ruimere regio (onder meer het Noord-Menapische gebied en de Belgische Maasregio) moeilijk gebleken om materiaal uit de late ijzertijd te onderscheiden van aardewerk uit de vroeg-Romeinse tijd. Dit bemoeilijkt een goede interpretatie van de datering en het begrijpen van de stijlveranderingen, temeer omdat de late ijzertijd ondervetegenwoordigd bleek te zijn in ons

onderzoeksgebied. Het is in elk geval zo dat er nauwelijks vondstrijke, goed gedateerde aardewerkcomplexen zijn uit deze periode. Daarom is een waterkuil uit Borsbeek, die – op basis van glazen vondsten en een ¹⁴C-datering – in de tweede helft van de late ijzertijd gedateerd wordt, bij het syntheseonderzoek betrokken.⁸

Uit de waterkuil van Borsbeek komen diverse regionale vormen (fig. 3). De eerste is in het syntheseonderzoek het Regionaal 4 type genoemd. Het betreft een S-vormige kom met een met nagelindrukken versierde schouder. Het vormtype vertoont nog de meeste overeenkomsten met het type De Clercq K4. De herkomstanalyse (zie onder) heeft uitgewezen dat de kom in de regio is vervaardigd. Het vormtype Regionaal 5 is een gesloten pot met tronconische wand, waarvoor parallellen gevonden zijn in Noord-Frankrijk en Zuid-Nederland. Het exemplaar uit het syntheseonderzoek is in ieder geval in de regio geproduceerd; voor de parallellen uit Noord-Frankrijk en Zuid-Nederland is de herkomst niet bekend. Verder is er nog een pot van het type Van den Broeke 57 aan de late ijzertijd toegekend, met name vanwege de karakteristieke vlakdekkende versiering met vingertopindrukken.

De overige vormtypes zijn afkomstig uit aardewerkcomplexen die we niet nauwkeuriger kunnen dateren dan in de late ijzertijd/vroeg-Romeinse tijd. Ook het aardewerk zelf kan op basis van parallellen niet nauwkeuriger gedateerd worden. Het betreft potten (De Clercq vormtype P2/P3/P4) en een kom (De Clercq vormtype K1 of K5) die grote overeenkomsten tonen met de Noord-Menapische regio, en in het bijzonder met de regio Aalter.⁹ Ook daar worden ze in de late ijzertijd of vroeg-Romeinse tijd gedateerd. Voor de parallellen in de Noord-Menapische regio is de productieplaats onbekend. We weten enkel dat ze in de regio Aalter (en ook in bijvoorbeeld Zeeland) zijn aangetroffen.

Op diverse sites is ook gedraaid aardewerk uit de vroeg-Romeinse periode aanwezig. Het gedraaide Romeinse aardewerk biedt een aanvulling op de fasering die al aan de hand van het handgevormde aardewerk kon worden gemaakt. De 1ste eeuw n.Chr. is een periode waarin gedraaid aardewerk in diverse gebouwstructuren, waterputten en kuilen is achtergelaten. In deze sporen bestaat het pre-Flavische aardewerk vooral uit ruwwandige potten, enkele kruiken of kruikamforen, fragmenten van *dolia* en *terra rubra* of *terra nigra* bekens. Zowel gedraaid als handgevormd aardewerk wordt binnen dezelfde structuren, maar ook binnen dezelfde vondstcontexten aangetroffen. Dit is een aanwijzing dat na het afdanken het materiaal op dezelfde plekken aanwezig was en volgens dezelfde soort processen in het bodemarchief terecht kwam.

Onderdeel van het syntheseonderzoek was ook een herkomstanalyse van het materiaal. Deze analyse gebeurde middels een interdisciplinaire benadering, waarbij typologische en technologische analyses (op macroscopisch niveau) zijn gekoppeld aan natuurwetenschappelijke analyses, zoals petrografie, chemische analyse (WD-XRF) en het opnieuw bakken van aardewerk (MGR-analyse (Matrix Groups by Re-firing)). De analyses laten zien dat er weliswaar wel variabiliteit is op te merken tussen de verschillende baksels, maar deze kleine verschillen zijn te wijten aan de variabiliteit van de regionale klei en de exacte plek waar deze is gedolven. Al deze baksels behoren dus tot dezelfde bakselgroep. Om deze interpretatie te staven, hebben we ook nog bodemmonsters genomen uit de regio. Deze monsters zijn aan de hand van MGR geanalyseerd en vergeleken met de resultaten van het geselecteerde aardewerk uit de Rupelstreek en Klein-Brabant. De resultaten van deze analyses tonen aan dat al het aardewerk vervaardigd is met klei die is gedolven in de alluviale vlakke van de Rupel, ten westen van

		VdB57	Reg. 5	Reg. 4	De Clercq K5 (of K1)	De Clercq K2	De Clercq P2	De Clercq P4a	De Clercq P3	De Clercq P4b
FROM										
LIJZ	1e helft				X	X	X	X		
	2e helft	X								
MIJZ	1e helft									
	2e helft									
VIJZ	1e helft									
	2e helft									

Fig. 3. Aan- en afwezigheid van de in het onderzoeksgebied Rupelstreek-Klein Brabant aangetroffen vormtypes van de late ijzertijd tot en met de vroeg-Romeinse tijd, op basis van de geselecteerde aardewerkcomplexen. Donkergrijs: aanwezig; lichtgrijs: mogelijk aanwezig; wit: afwezig. Wanneer een vormtype op de overgang van twee periodes is gedateerd (overgang late ijzertijd naar de vroeg-Romeinse tijd) dan is dit met een kruisje aangegeven. De vormtypes zijn niet op schaal weergegeven (de vormtypes komen in Oss-Ussen ook in andere periodes voor, zie Van den Broeke 2012) (© Vlaams Erfgoed Centrum).

Willebroek. De klei is dus niet afkomstig uit de onmiddellijke omgeving van de nederzettingen. Dat geldt ook voor de regionale vormen uit de late ijzertijd en vroeg-Romeinse periode. Ze zijn in de regio zelf geproduceerd en hebben dezelfde variabiliteit in klei/baksel als het vaatwerk uit oudere fasen van de ijzertijd.

Conclusies

De geïnventariseerde sites uit het syntheseonderzoek hebben veel inzichten opgeleverd in de ontwikkelingen van gebruiken en tradities gedurende de ijzertijd en vroeg-Romeinse periode, hoewel we er rekening mee dienen te houden dat de bevindingen gebaseerd zijn op een relatief gering aantal sites. Op basis van het langetermijnperspectief kunnen we voorzichtig concluderen dat er qua ligging en opbouw van de nederzettingen in dit gebied nauwelijks wijzigingen zijn vanaf de late bronstijd, al zien we voor dat laatste in de vroeg-Romeinse periode wel meer invloeden vanuit het Menapische gebied. Op de overgang naar de midden-Romeinse tijd zijn er lokaal wel duidelijke verschillen in locatiekeuzes zichtbaar, bijvoorbeeld te Puurs-Lichterstraat waar de bewoning voor meerdere generaties buiten de toch omvangrijke opgravingszone gezocht moet worden.

Wanneer we naar het aardewerk kijken, dan zien we dat de typologie van Van den Broeke¹⁰ zich heel goed laat vertalen naar die van het aardewerk uit de ijzertijd in onze onderzoeksregio. Het gebied met een uniforme stijlontwikkeling lijkt in die periode heel groot te zijn geweest. Dit veronderstelt een culturele eenheid waarin ideeën snel overgenomen werden. Ook het onderzoek naar depositiegedrag wijst op het voorkomen van een brede set aan normen (gewoontes) over hoe om te gaan met cultureel vondstmateriaal.

Deze gezamenlijke culturele bagage en grote eenheid in stijlontwikkeling lijkt echter in de laatste fase van de ijzertijd weg te vallen ten gunste van meer regionale stijlgroepen. Het lijkt erop dat de bewoners van het onderzoeksgebied zich in de late ijzertijd en vroeg-Romeinse periode meer gaan richten op het

westen, het Menapische gebied. Dit zien we zowel in de huizenbouw als de aardewerkvormen, en lokaal ook in het gebruik van enclos. Er is bij het regionale, eenbeukige type al vroeg in de 1ste eeuw n.Chr. een ontwikkeling zichtbaar naar het kruisvormige type II van De Clercq, terwijl in (noord)oostelijker gelegen regio's gebouwen van het type Alphen-Ekeren langer in zwang blijven. Dit is een interessante breuk die vermoedelijk niet los te zien is van de politieke en militaire ontwikkelingen in die periode, bijvoorbeeld in het oostelijker gelegen gebied van de Eburonen. Op basis van de resultaten van het aardewerkonderzoek hebben we geen aanwijzingen gevonden voor migratie, al kunnen met de huidige steekproef zeker importstukken gemist zijn. De conclusie dat al het handgevormde aardewerk geproduceerd is met klei die gedolven is in de Rupelvallei, ten westen van Willebroek, roept de vraag op hoe we de productie van aardewerk in deze streek dan voor ons moeten zien. Over het algemeen wordt namelijk aangenomen dat het vervaardigen van aardewerk een van de taken was die binnen een huishouden of nederzetting werd uitgevoerd.¹¹ Deze directe koppeling tussen nederzetting en aardewerkproductie komt met de herkomstanalyse mogelijk op losse schroeven te staan. Verschillende scenario's zijn mogelijk, die op basis van dit syntheseonderzoek niet bevestigd noch weerlegd kunnen worden. In een eerste scenario blijft de aardewerkproductie een eigen aangelegenheid per familie of nederzetting, maar moet de gehele activiteit van kleiwinning tot vormen en bakken buiten het nederzettingsareal geplaatst worden en gebeurt dit dus op verplaatsing. Een tweede mogelijkheid is dat er sprake was van een bepaalde mate van organisatie. In dit scenario is het delven van klei en het bakken een gemeenschapsactiviteit. Een kleine groep zorgt voor de productie en distributie (via uitruil of verkoop). In dit scenario is dus sprake van specialisatie. Dit zou kunnen verklaren hoe binnen de regio duidelijke overeenkomsten zijn in de vormtaal en productie van het aardewerk en waarom regionale typen binnen verschillende vindplaatsen aangetroffen zijn. Hoe lang deze traditionele aardewerkproductie nog blijft bestaan in de vroeg-Romeinse periode is niet duidelijk, maar gezien de aanwezige aardewerkvormen en Romeinse importen bestond het systeem in de 1ste eeuw n.Chr. nog lange tijd naast de Romeinse markt.

Bibliografie

- CLAESEN J., VAN GENECHTEN B., AUDENAERT E., DOUCET A. & BOUCKAERT K., 2020. *Eindverslag Willebroek-Kraagweg, Kortenaak* (ARCHEBO rapport, 2019B262).
- CLAESSENS L., GYESSBRECHTS D. & BRUGGEMAN J., 2020. *Eindverslag archeologische opgraving Puurs-Sint-Amands (Puurs) Lichterstraat (fase 1)*, Bornem (Rapporten All-Archeo bvba, 687).
- DE CLERCQ W., 2009. *Lokale gemeenschappen in het Imperium Romanum. Transformaties in rurale bewoningsstructuur en materiële cultuur in de landschappen van het noordelijk deel van de civitas Menapiorum (provincie Gallia-Belgica, ca. 100 v. Chr. – 400 n. Chr.)*. Onuitgegeven doctoraatsproefschrift Universiteit Gent, Gent.
- DE VRIES K.M. & VAN KERKHOVEN I., 2023. *Leven aan de Lichterstraat tussen IJzertijd en Nieuwe tijd. Een archeologische opgraving te Puurs/Sint-Amands, Lichterstraat, Geel* (VEC rapport, 149).
- HAZEN P.L.M. & VAN KERKHOVEN I., 2021. Erven uit de overgangperiode late ijzertijd - vroeg-Romeinse tijd te Puurs-Lichterstraat (prov. Antwerpen), *Signa* 10, p. 119-123.
- JACOBS B. & DE SMAELE B., 2007. *Boom, Kerkelberg II, Opgraving van enkele IJzertijderven*, Antwerpen (Archeologische rapporten, 1).
- KOOI M., 2021. *Nederzettingen uit de ijzertijd en Romeinse tijd. Een opgraving langs de Akkerlaan te Willebroek (B)*, 's Hertogenbosch (BAAC Rapport, A-17.0095).
- KREKELBERGH N., Hertoghs S., Perdaen Y. & Woltinge I., 2016. *Archeologisch onderzoek Mechelen en Willebroek: TMVW - Aanleg van een drinkwatertoevoerleiding*, Gent (BAAC Vlaanderen Rapport, 167).
- MESTDAGH B., 2022. *Archeologische opgraving Borsbeek R11 'Spoor 374' (provincie Antwerpen)*, Ingelmunster (Rapporten Monument Vandekerckhove, 2022/01).
- PEPERMANS J. & VAN RENSBERGEN J., 2020. *Archeologische opgraving Bornem Rijksweg. Eindverslag*, Ingelmunster (Rapporten Monument Vandekerckhove, 2020/19).
- REYNS N., Bruggeman J. & Dierckx L., 2017. *Archeologische opgraving Tisselt (Willebroek), Ten Bergstraat Bedrijvenpark De Hulst, Temse* (Rapporten All-Archeo bvba, 182).
- SEGBERS G., 1987-1988. De bewoning in Klein-Brabant van de metaaltijden tot de vroege middeleeuwen, *Acta Archaeologica Lovaniensia* 26-27, p. 21-28.

- STEENHOUDT M., Cornelis L. & Gierts I., 2021. *Archeologische opgraving, Bezelaervelden 'Uranus', Willebroek*, Gent (BAAC Vlaanderen Rapport, 1745).
- VAN DEN BROEKE P., 2012. *Het handgevoerd aardewerk uit de ijzertijd en de Romeinse tijd van OssUssen. Studies naar typochronologie, technologie en herkomst*, Leiden.
- VAN DER VELDE H.M. & DE VRIES K.M. (red.), 2025. *Potten, productie en prehistorische gemeenschappen. Syntheseonderzoek naar aardewerk uit de ijzertijd uit de Rupelstreek en Klein-Brabant*, (SYNTAR) Brussel.
- VAN KERKHOVEN I. & HAZEN P.L.M., 2020. *Een loopgravenstelsel te midden van talrijke sporen. Een archeologische opgraving aan de fortbaan te Liezele (Puurs)*, Geel (VEC rapport, 79).

Eindnoten

- ¹ Dit artikel is een aangepaste versie van het artikel verschenen in het tijdschrift *SIGNA*, nr. 14, (ULB), Brussel 2025; auteur Peter L. M. Hazen is werkzaam bij BAAC Vlaanderen
- ² Van der Velde & de Vries 2025.
- ³ Hierbij heeft de auteur zich gebaseerd op de resultaten van specifieke onderdelen van het syntheseonderzoek, te weten: Bewoningsgeschiedenis (B. Mestdagh, Monument Vandekerckhove), depositiepatronen (K. de Vries, ADC ArcheoProjecten), aardewerk (typologie en herkomstanalyse; J. Van Kerckhove, J. Flambard, G. Boreel & J. de Bruin, Aardewerk & Archeologie), synthese (H. van der Velde & K. de Vries, ADC ArcheoProjecten).
- ⁴ Segers 1987-1988.
- ⁵ De Clercq 2009.
- ⁶ Hazen & Van Kerkhoven 2021.
- ⁷ Van den Broeke 2012.
- ⁸ Mestdagh 2022.
- ⁹ de Clercq 2009, p. 434-436, figuren 13.17-13.19.
- ¹⁰ Van den Broeke 2012
- ¹¹ Van den Broeke 2012, p. 195.

Ons digitaal archief

Wat intussen gedigitaliseerd is van archieven, betrekking hebbende op de regio Klein-Brabant, kan je bijna elke zaterdagvoormiddag na reservatie komen inkijken in het Oud-gemeentehuis te Hingene. Maar ook van thuis uit kan je heel wat ontdekken dankzij de website: <https://www.heemkunde-klein-brabant.com>. Of nog eenvoudiger, je googelt *heemkunde klein-brabant* en je vindt de website direct.

Onder tabblad "Onderzoek" zie je een aantal knoppen die doorverwijzen naar ofwel inventarissen, nuttig bij het voorbereiden van jouw specifiek onderzoek, ofwel naar bewerkingen van archivalia. Open bijvoorbeeld het Fonds Willy Meersman en je krijgt een uitgebreide lijst met gegevens over en gebeurtenissen in Liezele, met verwijzing naar de plaats en doos in onze archiefruimte. De inventarissen van het kasteelarchief Bornem verwijzen dan weer naar de digitale bestanden, dewelke in onze leeszaal kunnen geraadpleegd worden.

Onder de rechtse knoppen vind je enerzijds complete transcripties van Bornemse schepenregisters uit begin 17de eeuw, maar ook een bewerking op de registers van de 20de penning 1572-1573 van Hingene. Proces-verbalen geven dan weer

een boeiende inkijk op jammerlijke ongevallen en nog meer op de minder fraaie activiteiten van een aantal dorpelingen. Recenter materiaal werd evenzeer geïnventariseerd. De Affiches openbare verkopeningen zijn een bewerking op de vroeger veel gebruikte gele plakbrieven die in de herbergen hingen en waarmee kopers gelokt werden naar de openbare verkoop van een huis of grond. Deze affiches bestrijken de periode 1949-1998.

Zeker voor de familiekundigen valt er heel wat te vinden. Belangrijkst daarbij zijn de indexen op de Burgerlijke Stand van groot-Bornem periode 1795-1925. Deze indexen zijn het resultaat van het maandenlang ingeven van geboorten, huwelijken en overlijdens door heel wat vrijwilligers. Daarmee kan iedereen al een eerste kwartierstaat samenstellen. Alle nodige gegevens werden netjes opgelijst en er is een verwijzing naar de akte zelf, zodat deze ter controle kan geraadpleegd worden in onze leeszaal.

Meer en meer zullen we dergelijke inventarissen en bewerkingen publiceren via de website. Heel wat staat op stapel. Denken we maar aan de reeksen gedachtenisprentjes. Wordt zeker vervolgd.

Wat biedt u de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant?

Na de nodige investeringen in meubilair en computers doet de vereniging zijn uiterste best om geïnteresseerden toegang te geven tot de documentatie en de archieven, die ze in de vele jaren van haar bestaan heeft verzameld over de regio Klein-Brabant.

Het doel van de vereniging is zoveel mogelijk informatie te bewaren en bij voorkeur ook te digitaliseren voor consultatie door historici, heemkundigen, genealogen, studenten en plaatselijke verenigingen of iedereen die geïnteresseerd is in het verre of nabije verleden. De vereniging streeft ernaar om elk jaar een "Jaarboek" uit te geven over een heemkundig, cultuur-historisch of archeologisch onderwerp. Deze kunnen aangekocht worden en deels – enkele zelfs volledig – worden gelezen op de website van de vereniging: www.heemkunde-klein-brabant.com

Ook wordt het kasteelarchief van Bornem en de domeinrekeningen d'Ursel door onze paleografiegroep getranscribeerd. Deze registers en documenten bevatten een schat aan gegevens voor familiekunde en de algemene geschiedenis van de regio. Verder wordt er gewerkt aan de ontsluiting van duizenden doodsprentjes uit Klein-Brabant ten dienste van de stamboomonderzoekers.

Dit vraagt heel wat uren registratie- en computerwerk. Daarom zijn gemotiveerde vrijwilligers welkom om de werkgroepen aan te vullen. Er wordt soepel omgesprongen met het verdelen van de taken en het invullen van de beschikbare tijd. En een korte koffiepauze met een gezellige babbel wordt steeds erg gewaardeerd.

Na het organiseren van een cursus genealogie werden en worden er regelmatig opvolgings-bijeenkomsten gehouden. Ieder met interesse in familiekunde kan altijd inschrijven door ons secretariaat te contacteren. Dan wordt u uitgenodigd voor de volgende "opvolgings-afspraak".

Aan iedereen die een op betrouwbare bronnen gebaseerd artikel schrijft over een historisch onderwerp, in de brede zin van het woord, geeft VHKB in haar jaarlijks ledenblad Mededelingen de gelegenheid tot publicatie onder eigen naam.

VHKB respecteert elke eigenaar, die een object, een document of een geheel archief aan onze zorgen toevertrouwd, door die persoon in naam te vermelden. Zo ontving onze bibliotheek en onze archiefrekken weer verschillende archieven en documenten waaronder:

• Boekenpakketten	Steve De Maeyer en Karl Peeters
• Foto's van Sint Amands	Jules De Leeuw
• Foto's van Weert	Ingrid Theunis
• Archief Georges Verbruggen	Marie-Louise Le Roy
• Oorlogstijdschriften	fam. Muyschondt-De Decker
• Foto Voetbalploeg "Scheldezonen" 1916	Dick Kips
• Bidprentjes 1950-1960	Fam. Goossens-Segers
• Knikkerflesje	Priscilla Buermans
• Oude foto's en bidprentjes	Erna Rochtus
• Overlijdensberichten Puurs	Parochiearchief Klein-Brabant

Dit zijn de meer recente giften en mogelijk vergeten we er nog een aantal te vermelden, maar in ieder geval danken we iedere schenker voor het vertrouwen in onze heemkundige vereniging. Na een eerste inventarisatie krijgen ze hun plaats bij de andere archieven en documenten en worden ze raadpleegbaar, bij voorkeur na afspraak.

Indien u nog archiefmateriaal bezit van personen, verenigingen of clubs, die in het sociaal-, cultureel- of erfgoeddomein actief waren en u wenst dat dit voor de gemeenschap bewaard blijft, dan kan u dat steeds aan onze vereniging toevertrouwen.

Oproep

Beste lezer,

Mededelingen 36 is weerom een extra dik nummer geworden. We doen ons uiterste best om van dit culturele tijdschrift een verzorgde uitgave te maken en we zijn overtuigd dat u dit waardeert. Als appreciatie voor het feit dat u in de voorbije jaren regelmatig een jaarboek van onze vereniging hebt aangekocht, ontvangt u deze Mededelingen gratis. Het is onze manier om u als trouwe koper te belonen. Wel is het als vzw elk jaar een moeilijke financiële oefening om deze kwaliteit van onze publicaties te handhaven en onze werking te financieren. Het verwerven van extra-inkomsten blijft dus een noodzaak.

U kunt de activiteiten van onze vereniging financieel steunen door vrijblijvend een gift over te maken op ons rekeningnummer BE63 0682 0091 4208. De Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw is u zeer erkentelijk voor uw gift.

Maar weet dat u ook door het kopen van onze boeken onze werking ondersteunt. Van enkele oudere uitgaven hebben we nog een aantal over die sterk zijn afgeprijsd. Als u ze al zelf in uw boekenkast hebt staan, kan u bij gelegenheid, door een exemplaar te schenken, een familielid, vriend of kennis of buur geïnteresseerd laten raken in de Klein-Brabantse geschiedenis. Kijk daarom eens op onze website: www.heemkunde-klein-brabant.com onder "Jaarboeken" en "Speciale publicaties".

Voor inlichtingen en bestellingen: secretariaat VHKB, W. d'Urselstraat 20, 2880 Hingene-Bornem
e-mail: heemkunde Klein brabant@gmail.com
rek.nr.: BE63 0682 0091 4208

Laatste exemplaren! Wees er snel bij!

De mens in het Klein-Brabantse landschap

Klein-Brabant bleef tot ver in de 20ste eeuw een grotendeels blinde vlek op vlak van archeologie. In 2001 gaf de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant het boek 'Archeologie in Klein-Brabant' uit, dat de archeologische kennis tot dan toe bundelde. Op dat moment waren er nog maar weinig wetenschappelijk-archeologische onderzoeken gebeurd. Sinds de invoering van het Archeologiedecreet van 1993 en het Onroerend Erfgoeddecreet van 2013 vonden er inmiddels verschillende archeologische onderzoeken plaats. Ze tonen aan dat Klein-Brabant duidelijk een archeologische hotspot is.

Dit nieuwste publiksboek 'De mens in het Klein-Brabantse landschap' brengt op een vlot leesbare en uitgebreid geïllustreerde wijze een beknopt overzicht van onze huidige archeologische kennis van Bornem en Puurs-Sint-Amands. Naast een landschappelijke en archeologische situering, worden de mooiste archeologische sites en vondsten afzonderlijk toegelicht.

Prijs: € 45 (excl. verzendkosten)

Voor informatie en aankoop: heemkundekleinbrabant@gmail.com
Of kom langs op dinsdag- of zaterdagvoormiddag Erfgoedhuis
Oud-Gemeentehuis, W. d'Urselstraat 20, 2880 Hingene-Bornem

Winterbib in De Abdij van Bornem

Geïnteresseerd in geschiedkundige weetjes en informatie en dit alles voorgesteld op een unieke locatie? De abdijbibliotheek van Bornem is het decor voor 3 winterbibs in het najaar 2025
Ze gaan door op donderdagavond - telkens om 19u30 (tot 21uur) en een ticket kost € 8

Donderdag 23 oktober: Kloosters en abdijen: achter de schermen

Raf Vinck

Het onderscheid tussen kloosters en abdijen, paters en broeders, de verschillende ordestichters en orderegels... Het is voor velen een onbekend terrein. Raf Vinck, vrijwilliger in De Abdij van Bornem, verdiepte zich in de wereld van religieuze gebouwen en hun bewoners. Waar Raf zijn informatie vandaan haalt? O.a. uit eeuwenoude boeken die zich in de bibliotheek bevinden. We leggen enkele van deze boeken zelfs voor je klaar zodat je zelf kan bladeren door de boeiende boeken over het religieuze landschap.

Donderdag 20 november: Bruegel en de Graaf van Bornem

Enid Vanachter

Historica en kunsthistorica Enid Vanachter dompelde zich volledig onder in de grafische wereld die Pieter Bruegel de Oude creëerde. Met haar ruime vakkennis en de passie die ze ook als gids heeft, neemt ze je mee doorheen het ongelooflijk oeuvre van de Brabantse kunstenaar. De gravures tonen een breed scala van onderwerpen waaronder ook allegorieën en Bijbelse taferelen.

Donderdag 18 december: Het verhaal van een huis...

Benny Croket

Elke Belg een baksteen in de maag? Maar een gebouw wordt eens zo boeiend wanneer men de bewoners en de verhalen van de huizen kent. Die geschiedenis ontrafelen is een complexe ontdekkingstocht, maar stap voor stap en steen voor steen wordt het verhaal duidelijk. Ook jouw huis of de grond waarop het staat kan een rijker geschiedenis hebben dan je denkt.

